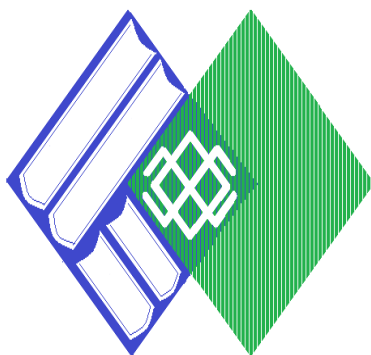

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРИИ
БА НОМИ АКАДЕМИК БАҲОДУР ИСКАНДАРОВ**

МАСЪАЛАҲОИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ

**Маҷаллаи «Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ» дар Шӯрои илмӣ Институти
илмҳои гуманитарии АМИТ аз 20.11.2024, №9**

ба ҷоп тавсия шудааст.

**Маҷалла аз тарафи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми декабри
2023 таҳти рақами № 318/МҶ – 97 ба қайд гирифта шудааст.**

Сармуҳаррир:

Қаландариён Ҳоким Сафар

Муовини сармуҳаррир:

Абдулназарзода Абдулназар Абдулқодир

Котиби масъул:

Ризвоншоева Нуринисо Нуралишоевна

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Офаридидаев Назрӣ (д.и.филол., профессор), **Ҷонмамадов Шермамад** (д.и.и., профессор), **Охонӣёзов Варқа** (д.и.филол.), **Мирзоев Шохназар** (н.и.филол.), **Шоидарвозова Марзия** (н.и.и.), **Шоинбеков Аловиддин** (н.и.т.), **Абдулназаров Абдулназар** (д.и.филол.), **Ниёзбеков Давлат** (н.и.ф.), **Мажнунов Абдуламин** (н.и.филол.).

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

Зелнер Е.Я. (д.и.и., профессор, ҶТ), **Искандарова Д.М.** (д.и.филол., профессор, ҶТ), **Мухаммадҷонзода О.О.** (д.и.филол., профессор, ҶТ), **Плунгян В.А.** (д.и.филол., академик, ФР), **Пирумшоев Ҳ.** (д.и.т, профессор, аъзои вобаста, ҶТ), **Раҳматуллозода С.Р.** (д.и.филол., профессор, аъзои вобаста, ҶТ), **Сатторзода А.** (д.и.филол., профессор, ҶТ), **Суфизода Ш.** (д.и.филол., профессор), **Улмасова З.** (д.и.филол., профессор, ҶТ), **Шамбезода Ҳ.** (д.и.филол., профессор, ҶТ), **Эделман Ҷ.И.** (д.и.филол., профессор, ФР).

Нишонии мо: 736001, шаҳри Хоруғ, кӯчаи У.Холдоров 4,
Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
тел.: (+992) 93 489 26 26

Сомонаи мо: www.ign.tj;

E-mail: hokim_k@mail.ru

Суроғаҳо барои тамос:

Бахши фолклор ва адабиёт

Қурбонхонова Нуриҷаҳон Мирасановна
(+992) 934609093;

ms.nurijakhon@mail.ru

**Бахши таърих, мардумшиносӣ ва
бостоншиносӣ**

Шоинбеков Аловиддин Абдуллобекович
(+992) 93 600 19 70

aloviddinshoinbekovaa@gmail.com

Бахши забонҳои помири

Назаршоева Чилла Раҳимбековна
(+992) 935261982;

chilla1982@mail.ru

Бахши иқтисодиёт

Шоидарвозова Марзия Саидвалишоевна
(+992) 93 440 28 42

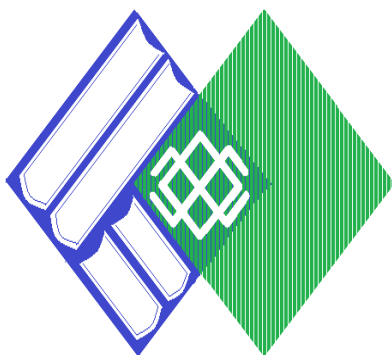
mshoidarvozova@mail.ru

© Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ, 2024

© Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
ИМЕНИ АКАДЕМИКА БАХОДУРА ИСКАНДАРОВА**

**ВОПРОСЫ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
ISSUES OF HUMANITARIAN SCIENCES**

**Предложен к печати решением Ученого Совета
Института гуманитарных наук им. акад. Б. Искандарова НАНТ
от 20.11.2024, №9
Журнал зарегистрирован Министерством культуры
Республики Таджикистан от 1-го декабря 2023 под номером №318/МЧ – 97.**

Главный редактор:
Каландариён Хоким Сафар
Заместитель главного редактора:
Абдулназарзода Абдулназар Абдулкодир
Ответственный секретарь:
Ризвоншоева Нуринисо Нуралишоевна

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Офаридаев Назри (д.филол.н., профессор), **Джонмамадов Шермамад** (д.э.н.), **Охониёзов Варка** (д.филол.н.), **Мирзоев Шохназар** (к.филол.н.), **Шоидарвозова Марзия** (к.э.н.), **Шоинбеков Аловиддин** (к.и.н.), **Абдулназаров Абдулназар** (д.филол.н.), **Ниезбеков Давлат** (к.ф.н.), **Мажнунов Абдуламин** (к.филол.н.).

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Зельнер Е.Я. (д.э.н., профессор, РТ), **Искандарова Д.М.** (д.филол.н., профессор, РТ), **Мухаммаджонзода О.О.** (д.филол.н., профессор, РТ), **Плунгян В.А.** (д.филол.н., академик, РФ), **Пирумшоев Х.** (д.и.н., профессор, чл.-корр., РТ), **Рахматуллозода С.Р.** (д.филол.н., профессор, чл.-корр., РТ), **Сатторзода А.** (д.филол.н., профессор, РТ), **Суфизода Ш.** (д.филол.н., профессор, РТ), **Улмасова З.** (д.филол.н., профессор, РТ), **Шамбезода Х.Дж.** (д.филол.н., профессор, РТ), **Эдельман Дж.И.** (д.филол.н., профессор, РФ).

Наш адрес: 736001, город Хорог, ул. У.Холдорова 4,
Институт гуманитарных наук им. академика Б.Искандарова
Национальной Академии наук Таджикистана,
тел.: (+992) 93 489 26 26
Наш веб-сайт: www.ign.tj;
E-mail: hokim_k@mail.ru

Контакты:

Бахши фолклор ва адабиёт
Курбонхонова Нуриджахон Мирасановна
(+992) 934609093;
ms.nurijakhon@mail.ru
Отдел истории, этнографии и археологии
Шоинбеков Аловиддин Абдуллобекович
(+992) 93 600 19 70
aloviddinshoinbekovaa@gmail.com

Отдел памирских языков
Назаршоева Чилла Рахимбековна
(+992) 935261982;
chilla1982@mail.ru
Отдел экономики
Шоидарвозова Марзия Саидвалишоевна
(+992) 93 440 28 42
mshoidarvozova@mail.ru

МУНДАРИЧА ЗАБОНШИНОСӢ

Офаридаев Н., Мавлоназарова Г. Баъзе масоили муносибатҳои ҳешовандӣ ва нақши онҳо дар таъшаққули истилоҳоти ҳешовандӣ.....	7
Абодуллоева С. Ривоятҳои мардуми Бадахшон дар бораи номҳо	19
Мирзоев Ш. Синонимия ва робитаи он бо воқеияти объективӣ	26
Некушоева Ш. Таҳлили семантикӣ-этимологии баъзе луготи касбии оҳангарӣ (дар асоси маводи забонҳои гуруҳи шугнонӣ-рушонӣ)	36
Шералиев Ш. Сифат ва вичағиҳои морфологии он дар гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ	46
Улфатшоев Ҷ. Ҷанбаи асотирии таширеҳи ҷойноми Бадахшон дар “Бадахшон дар таърих”-и Соҳибназар Муродӣ	57

ФОЛКЛОР ВА АДАБИЁТ

Охониёзов В. Вожаи «ранг» ва мафҳуми он дар ашъори Толиби Омулӣ	70
Давлатбеков Л. Назаре ба ашъори шугнонизабони шоир Адими Шугнонӣ.....	80
Қурбонхонова Н. Нигоҳе ба фарҳанги мардумӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ	89
Шакармамадов О. Раванди тасниф ва таҳлили жанрҳои насри шиғоҳӣ	94
Саидмуродзода Ш. Таъсири назари маорифпарваронаи Аҳмади Дониш ба андешаҳои адабии ӯ	103

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

Шоинбеков А. Ҷашнҳо ва идеологияи сиёсӣ (дар мисоли ҷашнҳои халқи тоҷик дар давраи Ҳокимияти Шӯравӣ)	111
Ниёзбеков Д. Парастии кӯҳҳо (оролатрия) дар фарҳанги анъанавии Помири Фарбӣ.....	126
Азорабекова Ш. Аз таърихи ҷуроббофӣ – навъи санъати орошӣ-амалӣ.....	131
Карамова И. Саҳифае аз зиндагиномаи Пир Саид Аҳмадишо.....	143

ИҚТИСОДИЁТ

Ҷонмамадов Ш. Баҳодиҳии миқёси худмашғулиятии аҳоли ва зарурати таъсири давлат ба он	151
Комилов С., Устобобоева Ш. Ба бозор баровардани маҳсулоти инноватсионӣ: хусусиятҳо ва мушкilot	164
Шондарвозова М. Табдил додани шаклҳои шугл дар марҳилаи рақамикунонӣ.....	171
Шондарвозова М., Шамбиева М. Таърихи инкишофи сайёҳӣ	181
Қоидаҳои нашри мақолаҳо барои муаллифони.....	190

СОДЕРЖАНИЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Офаридаев Н., Мавлоназарова Г. Некоторые вопросы родственных отношений и их роль в формировании терминов родства	7
Абодуллоева С. Легенды жителей Бадахшана об именах	19
Мирзоев Ш. Синонимия и ее связь с реалиями объективной действительности	26
Некушоева Ш. От кузни к словарю: семантико-этимологический анализ некоторых профессионализмов кузнечного ремесла (на материале шугнано-рушанской группы памирских языков)	36
Шералиев Ш. Прилагательное и его морфологическая характеристика в юго-восточных говорах таджикского языка	46
Улфатшоев Дж. Мифологический аспект интерпретации топонимизации Бадахшан в "Бадахшан в истории" Сохибназара Муроди	57

ФОЛЬКЛОР И ЛИТЕРАТУРА

Охониёзов В. Слово «цвет» и его значение в стихах Талиба Амули	70
Давлатбеков Л. Взгляд на шугнаноязычные стихи поэта Адима Шугнани	80
Курбонхонова Н. Отражение народной культуры в "Шахнаме" Фирдавси	89
Шакармамадов О. Процесс классификации и анализа жанров устной прозы	94
Саидмуродзода Ш. Влияние просветительных взглядов Ахмада Дониша на его литературное наследие	103

ИСТОРИЯ, АРХЕОЛОГИЯ, ЭТНОГРАФИЯ И ФИЛОСОФИЯ

Шоинбеков А. Праздники и политическая идеология (на примере народных праздников таджиков в советский период)	111
Ниёзбеков Д. Культ гор (оролатрия) в традиционной культуре Западного Памира	126
Азорабекова Ш. История вязания носков – разновидность декоративно-прикладного искусства	131
Карамова И. Страницы из жизни Пира Саид Ахмадиша	143

ЭКОНОМИКА

Джонмамадов Ш. Оценка масштабов самозанятости населения и необходимость государственного воздействия на нее	151
Комилов С., Устобобоева Ш. Выведение инновационных продуктов на рынок: особенности и проблемы	164
Шоидарвозова М. Трансформация форм занятости в период цифровизации	171
Шоидарвозова М., Шамбиева М. История развития туризма	181

Правила публикации для авторов	195
---	------------

УДК: 811.211.32

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РОДСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ И ИХ
РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ ТЕРМИНОВ РОДСТВА

Офаридаев Н.,¹ Мавлоназарова Г.²

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б.Искандарова НАНТ*

*Баъзе масоили муносибатҳои хешовандӣ ва нақши онҳо дар ташиаккули
истилоҳоти хешовандӣ*

Мақола ба масоили хешовандӣ, муносибатҳои хешовандӣ ва нақши онҳо дар ташиаккули истилоҳоти хешовандӣ бахшида шудааст. Истилоҳоти хешовандӣ на танҳо низоми муносибатҳои хунӣ ва никоҳиро ифода мекунанд, балки низоми арзишию меъёрӣ, ки ҳаёти фард ва хонаводаро созмон медиҳанд, инъикос мекунанд. Дар ин низом робитаҳои хешовандӣ вазифаи муҳиммеро иҷро карда, интиқоли арзишҳо, меъёрҳои иҷтимоӣ, уҳдадорӣ ва нақшҳоро аз насл ба насл таъмин менамоянд.

Ҷанбаҳои гуногуни хешовандӣ ба сифати меъёрҳои арзишӣ ба васеъ гардидани вазифа ва маънои истилоҳоти хешовандии хунӣ ва никоҳӣ мусоидат мекунанд.

¹**Офаридаев Назрӣ** - доктори илмҳои филологӣ, профессор, ходими пешбари илмӣ шуъбаи забонҳои помирии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи Карамшоев, 265. Тел.: (+992)939314032; e-mail: ofarida_n@mail.ru.

Офаридаев Назри – доктор филологических наук, профессор, ведущий научный сотрудник отдела памирских языков Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Карамшоева, 265. Тел.: (+992)939314032; e-mail: ofarida_n@mail.ru.

Ofaridaev Nazri – doctor of philological sciences, professor and leading employee of the Department Pamir languages of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. Karamshoev, 265. Tel.: (+992)939314032; e-mail: ofarida_n@mail.ru.

²**Мавлоназарова Ганчина** - докторанти PhD-и шуъбаи забонҳои помирии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи Қ. Иматшо, 37. Тел.: (+992)935631551; e-mail: mganjina84@gmail.com.

Мавлоназарова Ганджина - докторант PhD отдела памирских языков Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. К. Иматшо, 37. Тел.: (+992)935631551; e-mail: mganjina84@gmail.com.

Мавлоназарова Ганджина - докторант PhD of the Department Pamir languages of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. K. Imatsho, 37. Tel.: (+992)935631551; e-mail: mganjina84@gmail.com.

Калидвожаҳо: муносибатҳои ҳешовандӣ, истилоҳоти ҳешовандӣ, низоми муносибатҳои хунӣ, низоми арзишию меъёрӣ, арзишҳо, меъёрҳои иҷтимоӣ.

Некоторые вопросы родственных отношений и их роль в формировании терминов родства

Статья посвящена вопросам родства, родственных отношений и их роли в формировании терминов родства. Термины родства выражают не только систему кровных или брачных связей, но и ценностно-нормативную систему, которая организует жизнь индивидов и семей. В этой системе родственные связи выполняют важные функции, обеспечивая передачу ценностей, социальных норм, обязательств и ролей от поколения к поколению.

Основные аспекты родства как ценностно-нормативной системы способствуют расширению функции и значения о терминов кровного родства и терминов свойства.

Ключевые слова: родственные отношения, термины родства, система кровных отношений, система ценностей и норм, ценности, социальные нормы.

Some issues of kinship relations and their role in the formation of kinship terms

The article is devoted to the issues of kinship, kinship relations and their role in the formation of kinship terms. Kinship terms express not only a system of blood or marital ties, but also a value-normative system that organizes the lives of individuals and families. In this system, family ties perform important functions, ensuring the transfer of values, social norms, obligations and roles from generation to generation. The main aspects of kinship as a value-normative system contribute to the expansion of the function and meaning of the terms of consanguinity and property terms.

Key words: kinship relations, terms of kinship, system of blood relations, system of values and norms, values, social norms.

Система родства всегда была и остается одной из центральных в общей проблематике этнографической и лингвистической науки. Потому что родство является традиционно основой общественных отношений, определяет место человека в группе и линию его поведения. Система родства исторически сложившейся организацией отношений и поступков, обязанностей и прав внутри социума и выступает как эффективное средство, направляющее и регулирующее социальную жизнь. Причастность человека к коллективу родственников патрилинейно — через прародителя или матрилинейно — через прародительницу имеет в любом случае фундаментальное значение. Родственные связи и отношения отделяет человеческое общество от животного сообщества [3, 20].

Родственность - это тот феномен, на вершине которого базировались общественные институты традиционной цивилизации.

В памирских языках, в том числе в шугнанском существуют термины родства квалификационного и описательного характера, отражающие степень родства и статус любого члена родственной группы в системе родства этнических групп, проживающих в Горном Бадахшане.

Терминология родства - одна из важнейших групп в лексическом составе языка. В этой терминологии отображены существенные социально-исторические процессы жизни народа как носителя языка.

Система родства конституирует особый слой, слой соционормативной культуры и в этом качестве проникает во все сферы социальной жизни. Б. Малиновский не зря употребил словосочетание «алгебра родства». Тем самым он хотел подчеркнуть, насколько сложной и всеохватывающей является система родственных отношений. Живыми нитями связана эта система с характерными для тех или иных народов установками и традициями общения, с устройством жилищ и одеждой, с культами и обрядами [12, 36].

Некоторые этнологи, например, Радклифф-Браун, высказываются даже в том духе, что все традиционное общество образует и представляет собой корпорацию родственников или родственных групп [14].

Большинство исследователей придерживаются точки зрения, что терминология родства - это наиболее архаический пласт лексики того или иного языка. В этой лексико-семантической группе названия, отражающие главнейшие родственные отношения, безусловно, представляют собой основной словарный фонд языка любого народа [1, 12-13].

Изучение системы родства жителей Горного Бадахшана необходимо для наиболее полного представления проблем социальной и культурной самоорганизации народа. В последние годы сложилась традиция укрепления связи семьи и общества для воспитания подрастающего поколения, возрождения и укрепления родственных объединений, практика проведения общесемейных встреч, на которых обсуждаются вопросы взаимопомощи, семейного воспитания, участия в культурной и политической жизни сел, городов, районов, областей. Проблемы, связанные с системой родства, в силу этого обстоятельства, оказались в центре общественного внимания.

По мнению специалистов, в целом это способствует активизации взаимной помощи и поддержки, становится хорошим подспорьем для воспитания молодого поколения в лучших традициях народа, способствует стабилизации обстановки в регионе. Возрастает вместе с тем необходимость ответственного, научно обоснованного отношения к различным аспектам и механизмам родства, к тому, как воздействуют они на процессы социальной и этнической идентификации, на духовную атмосферу в обществе [1].

Выдвигается оптимизация циркулирующей в обществе социальной, этнокультурной информации и её отражение в языке. Ведь родство - это, кроме всего прочего, сложная ценностно-нормативная система, являющаяся своего рода социальным фильтром человеческого существования [13].

Следует отметить, что, номенклатура терминов родства рассматривается в этой системе в тесной связи со спецификой исторически сложившихся родственных связей и отношений, с практикой реализации этих отношений через систему традиционных социальных институтов, обрядов, ритуалов.

Все эти связи и отношения, обряды и ритуалы сохранялись в до индустриальную эпоху в своем наиболее полном виде. С некоторыми изменениями или в пережиточном виде они функционируют и в современном обществе. Поэтому отражение всей проблематики традиционной системы родства памирских языков рассматривается, в основном в сравнительно – историческом аспекте. При этом привлекаются и некоторые данные других индоевропейских языков, которые очень важные для понимания специфики тех или иных фактов и отношений родства и их этимологии [12, 40].

Изучению терминов родства иранских языков, в частности таджикский и памирские языки посвящены многочисленные статьи и монографии зарубежных и отечественных лингвистов. Некоторые термины родства приведены в работах по изучению вопросов историко-сравнительных проблем иранских языков, а также интерпретированы в словарях. Начало изучения терминов родства в основных иранских языках (персидском, таджикском и др.) можно отнести ко второй половине XX века. Еще в начале XXв. на термин «правнук» обратил внимание известный востоковед В.В. Бартольд [1, 155–156]. Вопросы терминов родства таджиков затрагиваются в работах этнографов [9; 13, 92–104]. Обзор литературы по данной тематике даётся в работе К.Ц. Киквидзе по терминам родства

персидского языка [8]. Изучение терминов родства в иранских языках Таджикистана (таджикском и памирских языках) можно отнести к 50–м гг. прошлого века. По этой теме опубликована статья А.К. Писарчика «О некоторых терминах родства таджиков» [13], А.З. Розенфельдом опубликована работа по терминам родства в юго-восточных говорах таджикского языка [17]. Отдельные статьи опубликованы по терминам родства в шугнано-рушанской группе языков и язгулямском языке Д.Г. Резником [16; 17]. В последние годы XX в. появились статьи З. Зайнидиновой по терминам родства в таджикских диалектах [5; 5 а; 6; 7], С. Хоркашова [21], опубликована статья З.О. Назаровой по терминам родства ишкашимского языка [11]. Вопросы терминов родства таджикского языка рассматриваются в статьях С. Матрובה и С.Салимовой [10].

В работах Д.И. Эдельман был затронут ряд фундаментальных проблем, связанных с развитием лексики родства и ее семантических аспектов, в целом реконструирована лексическая система терминов родства праиранского периода [22; 23; 24; 25; 26; 27], а также выявлены особые случаи переосмысления терминов свойства в терминах родства, которое рассматривалась в одной из последних работ Д. И. Эдельман Т. Молчановой [29]. Ряд терминов родства во многих мертвых и живых иранских языках рассмотрен в «Этимологическом словаре иранских языков», где разработана этимология многих терминов родства на материале широкого круга иранских языков и приведены подробные этимологические статьи по таким терминам, как ‘мать’, ‘отец’, ‘сын’, ‘дочь’, ‘брат’, ‘деверь’ и пр. [15].

Терминам родства иранских языков Таджикистана посвящена статья П. Джамшедова, в которой анализируются процессы постоянных изменений, связанные как со сменой диалектной базы таджикского языка — государственного языка Республики Таджикистан, так и с заимствованиями или языковой модой, постоянным притоком новой терминологии из-за миграции, глобализации и других связанных с ними явлений. В силу этого сдвиги в терминологии, как правило, не полностью учитываются исследователями при анализе систем родства и свойства. Учитывая процесс глобализации в мире в целом и то, что динамика трансформации бесписьменных памирских языков весьма высока, а также активный процесс заимствований извне и актуализации исторических ресурсов, имеет место значительное обновление сложившейся, устоявшейся лексики, в частности терминов родства. В

статье П.Джамшедова приводятся таблиц современного состава терминов родства в языках и диалектах юга Таджикистана, а также по отдельным языкам провинции Бадахшан Афганистана, и Синьцзян-Уйгурского автономного района (сарыкольский), Китай [4].

Термины родства традиционно делятся на две большие группы: термины кровного родства и термины свойства.

В памирских языках имеется своя уникальная терминология для обозначения родственных связей. В каждом из этих языков (шугнанском, рушанском, язгулямском, ваханском, ишкашимском и других) наблюдаются характерные термины для обозначения членов кровного родства и свойства, которые отражают как древние иранские корни, так и заимствованные термины родства из других языков.

Термины родства в памирских языках выполняют множество функций и отражают не только семейные, но и социальные роли, важные для поддержания структуры общины. Они часто несут в себе культурные и социальные значения, выходящие за рамки простых обозначений степени родства.

В данном случае термины родства выполняют следующие функции:

1. Определение иерархии:

Термины родства указывают на возраст и статус внутри семьи. Например, для старших членов семьи используются уважительные обращения, такие как *хидир* (старший), что подчеркивает их авторитет и значимость. Младшие члены, наоборот, используют специфические обращения к старшим, что подчеркивает иерархию.

2. Регуляция социальных обязательств:

Термины родства определяют социальные роли и обязанности. Например, отношение между зятем (*дӯмод*) и тестем (*хисур*) или свекровью (*хих*) определяется конкретными терминами, которые отражают не только родственную, но и общественную функцию. Эти термины закрепляют нормы поведения и взаимные обязательства: помощь в хозяйстве, участие в обрядах и семейных мероприятиях, поддержка пожилых родственников.

3. Сохранение культурной идентичности:

Термины родства в памирских языках способствуют сохранению культурных традиций. Уникальные формы и лексемы, такие как *нан* для матери и *тат* для отца или (*боб*) бабушки, поддерживают национальную идентичность и отличают памирцев от других народов региона.

4. Укрепление связей между поколениями:

Важные термины, такие как *боб* и *мум* для обозначения старших поколений, несут ценность передаваемой мудрости и опыта. Старшие родственники воспринимаются как носители знаний и традиций, и обращения к ним имеют оттенок уважения и почтения.

5. Поддержка расширенной семьи и общины:

В памирских языках термины родства не ограничиваются узкой семьей, а расширяются на общину. Использование таких терминов как *ви́род* (брат) и *ях* (сестра) в адрес двоюродных братьев и сестер и других неродственных лиц подчеркивает важность поддержания связей между семьями и укрепления общинных связей. Это способствует чувству общности и коллективной ответственности.

Структура терминов родства в памирских языках отражает три основных принципа: прямую линию родства, боковое родство и родство через брак.

1. Прямая линия родства (родители, дети, внуки):

Термины в этой категории связаны с кровными отношениями по прямой линии. Например, *та́т* (отец), *на́н* (мать), *ризин* (дочь), *пуц* (сын), *мум* (бабушка). Эти термины не только обозначают членов семьи, но и подчеркивают ответственность за их воспитание и защиту.

2. Боковое родство (братья, сестры, двоюродные родственники):

Эта категория включает термины для обозначения боковых родственников, таких как *ви́род* (брат), *ях* (сестра), а также двоюродных братьев и сестер, которые могут обозначаться теми же терминами с уточнением степени родства. Структура терминов подчеркивает единство и взаимопомощь между братьями и сестрами и укрепляет связи с родственниками по боковой линии.

3. Родство через брак (свойство):

Сюда входят термины, обозначающие отношения через брак: *хисур* (свекр), *хих* (свекровь), *зинаӡ* (невестка), *дӡмод* (зять). Эти термины структурируют обязательства между новыми родственниками и определяют роль каждого из них в расширенной семье. Например, зять (*дӡмод*) часто воспринимается как человек, имеющий определенные обязанности перед родителями жены.

4. Поколенческое и духовное родство:

Термины родства выражают понятия для духовных наставников, крестных и других почетных лиц, которые имеют моральное родство с семьей, но не связаны кровными узами. Такие термины укрепляют

общественные связи и поддерживают традиции наставничества и духовного родства, выполняя важную социальную функцию [18].

Эта структура и функции терминов родства помогают сохранить и поддерживать традиционные ценности, а также регулировать социальные роли и обязательства, которые составляют основу семейной и общинной жизни в Горном Бадахшане.

Родство представляет собой не только систему кровных или брачных связей, но и ценностно-нормативную систему, которая организует жизнь индивидов и семей. В этой системе родственные связи выполняют важные функции, обеспечивая передачу ценностей, социальных норм, обязательств и ролей от поколения к поколению. Основные аспекты родства как ценностно-нормативной системы включают следующие:

1. Сохранение традиций и преемственность поколений

—Родственные связи играют ключевую роль в передаче культурного наследия, традиций и моральных ценностей. Старшие поколения считаются хранителями знаний, обычаев и истории, и их почитание (например, в форме уважительных терминов) — это не только проявление уважения, но и способ поддержания традиционных ценностей.

—Дети воспитываются в уважении к старшим, а дедушки и бабушки часто участвуют в их воспитании, что укрепляет преемственность поколений. Этот аспект помогает сохранить память о прошлом, поддерживает идентичность общины и передает знания о культуре и языке.

2. Нормативные ожидания и обязанности

Родственные отношения на Памире структурируют иерархию и распределяют обязанности среди членов семьи. Каждый родственник имеет определённые обязанности в зависимости от своей позиции. Например:

—Отец (*māt*) отвечает за экономическое обеспечение и защиту семьи.

—Мать (*nān*) играет важную роль в воспитании детей и управлении хозяйством.

—Дети (*zirйотен*) обязаны помогать родителям и проявлять послушание.

–В отношениях через брак существуют также чёткие ожидания и обязанности. Например, зять (*дӯмод*) и невестка (*зинаӯ*) обязаны уважать родителей супругов и помогать им.

3. Социальная поддержка и взаимопомощь:

–В условиях жизни на Памире, где традиционно сильны общинные ценности, система родства выступает основой для взаимной поддержки. Члены семьи и расширенной общины помогают друг другу в трудные моменты, такие как болезни, свадьбы, похороны, сезонные работы и строительные проекты.

–Боковое родство (например, отношения с двоюродными братьями и сестрами) также подразумевает обязательства помогать друг другу в повседневной жизни. Эта практика помогает сохранить устойчивость семьи и общины, усиливая социальную сплоченность.

4. Формирование нравственных и этических норм:

–Родственные отношения служат также и моральным ориентиром, устанавливая нормы поведения, основанные на уважении, справедливости и поддержке. Уважительное отношение к старшим, забота о младших и слабых, готовность к взаимопомощи — это не просто нормы, а культурные и моральные ценности.

–Важное значение придается понятию "лицо семьи" и уважению к старшему поколению, которые представляют родовую и семейную честь. Нарушение этих норм может повлечь за собой негативные последствия и социальное осуждение.

–Роль в укреплении идентичности и социальной интеграции.

–Среди жителей Шугнана родственные отношения формируют чувство принадлежности к общине и поддерживают единство семей и общин. Термины родства, такие как *вирод* (брат) и *ях* (сестра), применяются не только для кровных родственников, но и для близких друзей и соседей, что способствует созданию более тесной сети социальных связей.

–Благодаря этой системе, каждый человек ощущает себя частью более крупной семьи или рода, что повышает уровень социальной интеграции. В традиционной системе община воспринимается как расширенная семья, и каждый ее член несет ответственность за благополучие других.

–Поддержка семейного устройства и морального порядка.

–В условиях традиционной жизни жителей Памира родственные связи были также основой для социального контроля и соблюдения

моральных норм. Например, старшие члены семьи следят за соблюдением правил поведения и могут выступать в роли медиаторов в конфликтах.

–Уважение к старшим, соблюдение обязанностей по отношению к младшим и взаимное доверие поддерживают моральный порядок и регулируют поведение членов семьи.

Таким образом, родство — это не только биологическая связь, но и мощная ценностно-нормативная система, которая играет ключевую роль в социальной организации и сохранении культурной идентичности. Через родственные термины и связанные с ними нормы и обязанности родственники не только поддерживают свои семейные структуры, но и сохраняют общинные традиции, укрепляют социальную сплоченность и передают важные ценности от поколения к поколению.

Литература:

1. Бартольд, В. В. Правнук / В.В. Бартольд // Известия АН. – 1914. - №2. – С.155–156.
2. Берзегова, С.Д. Термины родства и родственные отношения в традиционной культуре адыгов: диссер... канд. истор. наук: **07.00.07** / Берзегова, Сафьят Довлетбиевна; [Место защиты: Адыгейский государственный университет]. – Майкоп, 2008. – 201 с.
3. Гиренко, Н.М. Латеральность и линейность как дифференцирующие признаки социального организма родства / Н.М. Гиренко // Алгебра родства. - СПб.: МАЭ РАН, 1999. - С. 5.
4. Джамshedов, П.Д. К изучению терминологии родства в современном Таджикистане (памирские и таджикские языки) / П.Д. Джамshedов // Родной язык. - 2002, №1. -С. 118-142.
5. Зайниддинова, З. Аз хусуси истилоҳи «палонч» ва синонимҳои он (О термине «палонч» и его синонимах) / З. Зайниддинова // Забоншиносии тоҷик. –Душанбе: Дониш, 1976. – 162 с.
6. Зайниддинова, З. Истилоҳҳои ҳешутаборӣ (Термины родства и свойства) / З. Зайниддинова // Шеваҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш, 1977. – С.162-170.
7. Киквидзе, К.Ц. Термины родства и свойства в персидском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.08 / Киквидзе, Кетеван Цотнэевна. - Тбилиси, 1991.- 17 с.
8. Кисляков Н.А. Следы первобытного коммунизма у горных таджиков Вахио-боло / Н.А. Кисляков. - Москва; Ленинград: Изд-во Акад. наук СССР, 1936. -160 с.

9. Матроров, С.Қ. Низоми истилоҳоти хешовандӣ дар забони тоҷикӣ ва мавқеи он дар соҳаҳои гуногуни илм / С.Қ. Матроров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2021. - №3(92). – С.41-46.

10. Назарова, З.О. Система родства ишकाшишцев и ее отражение в языке / З.О. Назарова // Малые языки и традиции: существование на грани. Вып. 1: Лингвистические проблемы сохранения и документации малых языков (Посвящается 75-летию академика Вяч. Вс. Иванова). – М.: 2005. – С. 203–210.

11. Никшенков, А.А. Функционализм Б.Малиновского и проблема изучения родства, брака и семьи в доклассовом обществе / А.А. Никшенков // Вестник МГУ. – 1981. - Серия 8. - История №5.

12. Писарчик, А.К. О некоторых терминах родства таджиков / А.К. Писарчик // Сб. ст. по истории и филологии народов Средней Азии. Труды Ин-та ист., археол. и этнографии АН Тадж. ССР. – Сталинабад: Изд-во АН Тадж, 1953. - С.177–185.

13. Радклиф-Браун. Структура и функция в примитивном обществе / Радклиф-Браун. - М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2001. – С 75.

14. Расторгуева, В.С. Этимологический словарь иранских языков / В.С. Расторгуева, Д.И. Эдельман. – М.: Восточная литература. Т. 1 — 2000. Т. 2 — 2003. Т. 3 — 2007.

15. Резник, Д.Г. Материалы к терминологии родства таджиков (Сообщение первое: Шугнанские и рушанские термины родства таджиков Памира) / Д.Г. Резник // Ученые записки Кулябского гос. пед. ин-та, 1957а, 3. - С. 193–220.

16. Резник, Д.Г. Язгулямские термины родства (Материалы к терминологии родства таджиков, сообщение II) / Д.Г. Резник // Ученые записки Кулябского гос. пед ин-та, 1957б, 4. – С. 287–310.

17. Розенфельд, А.З. К терминологии родства и свойства в юго-восточных говорах таджикского языка / А.З. Розенфельд // Страны и народы Востока. Вып.16. – С. 120-137.

18. Соловьева, Л.Т. Родственные объединения адыгов: традиции и современность / Л.Т. Соловьева // Расы и народы. Вып. 26. -М., 2001;

19. Уайт, Л. Избранное: Эволюция культуры / Л.Уайт. - М.: Российская политическая энциклопедия, 2004. -С. 174.

20. Хоркашев, С. Истилоҳоти хешутаборӣ дар шеваҳо (Термины родства в говорах) / С. Хоркашев // Вестник Таджикского национального университета. Сер. Филол. – Душанбе. – 2014. - 4/2 (133). – С. 38–52.

21. Эдельман, Д.И. К истории терминов родства в иранских языках / Д.И. Эдельман // Indologica. Сб. статей памяти Т.Я. Елизаренковой, кн. 2. Труды Института восточных культур и античности. - СПб РАН: АНО «КИО» Санкт-Петербург, 2019. – 142 с.

22. Эдельман, Д.И. К истории форм терминов родства на *-tag в иранских языках / Д.И. Эдельман // Ученые записки Ленинград. гос. ун-та. Сер. востоковед. наук. Востоковедение 21. Филологические исследования. – СПб: СПб. Университет. – 1999. - №432. – 348 с.

23. Эдельман, Д.И. К перспективам реконструкции общеиранского состояния / Д.И. Эдельман // Вопросы языкознания. – 1997. - №1. - С. 33–47.

24. Эдельман, Д.И. Семейный уклад в традиционном сообществе и динамика терминологии родства / Д.И. Эдельман // Динамика культурно-исторической парадигмы: человек, слово, текст: сборник статей. - Москва, Калуга, 2014, 175–182.

25. Эдельман, Д.И. Сравнительная грамматика восточноиранских языков. Фонология / Д.И. Эдельман. – М.: Наука, 1986. – 232 с.

26. Эдельман, Д.И. Сравнительная грамматика восточноиранских языков. Лексика / Д.И. Эдельман. – М.: Наука, 2009. – 280 с.

27. Эдельман, Д.И. Этимологический словарь иранских языков / Д.И. Эдельман. Москва. Т. 4. -2011; Т. 5. — 2015; Т. 6. — 2020.

28. Эдельман, Д.И. Об истории терминов родства и свойств в иранских языках и диалектах / Д.И. Эдельман, Е.К. Молчанова // Алгебра родства: Родство. Системы родства. Системы терминов родства. Сост. и отв. ред. В. А. Попов. Вып. 17. – СПб: Лема, 2019. - 365 с.

УДК:811.221.32.

РИВОЯТҲОИ МАРДУМИ БАДАХШОН ДАР БОРАИ НОМҲО

Абодуллоева С.³

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б.Искандарови АМИТ*

Таҳқиқи ривоятҳои мардуми Бадахшон дар бораи номҳо мавзуи баҳси мақолаи мазкур ба ҳисоб рафта, дар он заминаи умумии пайдошавии ин навъи ривоятҳо мавриди омӯзиши қарор дода шудааст. Ифодаи бештари номи ривоятҳо дар асоси номи одамон ва ё номи мавзеоҳо сураат ёфта, ҳар яки онҳо мавқеи махсуси истифодабарии худро доранд. Дар мақола алоқамандии ривоятҳои мардуми Бадахшон бо онимҳо тариқи ду ҷанба: ҷанбаи мифологӣ-таърихӣ ва таърихӣ-маишӣ: зуҳуроти табиӣ ва ифодаи ҷойҳои муқаддаси таърихӣ ба роҳ монда шудааст. Асоси ривоятҳои гурӯҳи аввалро номҳои мифологӣ-таърихӣ ташикл дода, номгузори ғарбидани ривоятҳои мифологӣ-таърихӣ бо номи қаҳрамони мифологиву таърихӣ мушаххас саҳт алоқамандӣ дорад. Чунончи, ифодаи унвони ривоятҳои: “Носири Хусрав ва Искандари Дарвозӣ”, “Носири Хусрав, мор ва қарғас”, “Носири Хусрав ва роҳбалади ӯ” “Носири Хусрав ва Шоҳзидӣ” бо номи Носири Хусрав – мутафаккири барҷастаи форсу тоҷик саҳт алоқамандӣ дорад. Гурӯҳи дигарро ривоятҳои таърихӣ-маишӣ ташикл медиҳанд, ки миқдори зиёди онҳо бо топонимҳое, ки таърихи пайдошавиашон бо номҳои одамон алоқамандӣ доранд, вобастагӣ доранд. Аз ҷумла, ривояти номгузори қардани мавзеи “Сехргари Мансурбой” аз рӯи номи Мансурбой, ривояти номгузори шудани ҷойи муқаддаси “Қадамгоҳи Имом Зайнулобиддин” аз рӯи номи шахсияти динӣ Имом Зайнулобиддин ва ғ. сураат ёфтааст.

Калидвожаҳо: ривоятҳо, алоқамандии унвони ривоят бо онимҳо, заминаҳои пайдоиши ривоятҳо, ҷанбаи мифологӣ-таърихӣ, ҷанбаи

³ Абодуллоева Сафина Юсуповна – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикӣ Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи Иҷубов, 152. Тел.: (+992)935342621; e-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

Абодуллоева Сафина Юсуповна – доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка Хорогского государственного университета им. М. Назаршоева. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Иджутова, 152. Тел.: (+992)935342621; e-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

Abodulloeva Safina Usupovna – Doctor of philology sciences, professor at Tajik language department of Khorog State University named after M. Nazarshoev. Address: GBAO, Khorog, st. Ijubov, 152. Tel.: (+992)935342621; e-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

таърихӣ-маишӣ, зуҳуроти табиӣ, номгузориҳои остонҳо ва ҷойҳои муқаддас.

Легенды жителей Бадрахшана об именах

Темой обсуждения данной статьи является исследование легенд жителей Бадрахшана об именах, где изучаются общие основы возникновения этих легенд. Большинство названий легенд выражено на основе имён людей или названий местностей, каждое из которых имеет свое особое место употребления. В статье связь легенд жителей Бадрахшана и онимов наблюдается на основе двух аспектов: мифолого-исторический и историко-бытовой, последнее из которых включает в себя природные проявления и выражение святых исторических мест. Мифолого-исторические имена составляют основу легенд первой группы, причем названия мифолого-исторических легенд тесно связаны с именем конкретного мифологического и исторического героя. Например: названия легенд: «Насир Хусрав и Искандер Дарвазский», «Насир Хусрав, змея и гриф», «Насир Хусрав и его проводник», «Насир Хусрав и Шахзия» тесно связано с именем Насира Хусрава – выдающегося персидско-таджикского мыслителя.

Другую группу составляют историко-бытовые легенды, большое количество которых связано с топонимами, история происхождения которых связана с именами определённых людей. Среди них: легенда о названии местности «Сехргари Мансурбай», которая связана с именем – Мансурбай; легенда о названии святого места «Место пребывания Имама Зайнулобиддина» произошло от имени религиозного деятеля – Имама Зайнулобиддина и др.

Ключевые слова: легенды, связь названий легенд с онимами, истоки происхождения легенд, мифолого-исторический аспект, историко-бытовой аспект, природные явления, наименование святых мест.

Legends of the peoples of Badakhshan about names

The topic of discussion in this article is the studying of the Badakhshan people legends about names, where were mentioned the general foundations of these legends. Most of the names of legends are expressed on the basis of the local people names, each of which has its own special place of use.

In the article, the connection between the legends of the people of Badakhshan and onyms is observed on the basis of two aspects: mythological-historical and historical-domestic aspects, the latter of which includes natural manifestations and expression of holy historical sites. Mythological and historical names form base the legends of the first group, and the names of mythological and historical legends are closely related to the name of a specific mythological and historical heroes. Examples: the names of the legends: "Nasir Khusrav and Iskander of Darvaz", "Nasir Khusrav, the snake and the vulture ", "Nasir Khusrav and his guide", "Nasir Khusrav and Shahzia" is closely related to the name of Nasir Khusrav – outstanding Persian –Tajik thinker.

Another group consists of historical and domestic legends, a large number of which are associated with place names, the history origin of which is associated with the names of certain people. Among them: the legend about the name of the area "Sehrgari Mansurbai" associated with the name – Mansurbai; the legend about the name of the holy place "Residence of Imam Zaynulobiddin" came from the name of a religious figure – Imam Zaynulobiddin, etc.

Key words: legends, the connection of the names of legends with onyms, the origin of the legends, mythological and historical aspects, historical and domestic aspects, natural phenomena, the name of holy places.

Афсонаву ривоят яке аз жанрҳои маъмули эҷодиёти даҳанакии ҳар як халқ ба шумор меравад, ки ҳар як халқу миллат дорои афсонаву ривояти хоси худ мебошад. Баъзан байни афсонаҳои мардуми гуногун умумияти сюжетӣ, баъзан умумияти персонажӣ ва ҳатто умумияти ғоявӣ ба назар мерасад, ки ин аз заминаи умумии пайдошавии ин жанр дар ҳаёти ҳар як халқ шаҳодат медиҳад. Мусаллам аст, ки дар баробари сюжети асонаву ривоят дар онҳо вазифаи асосиро персонажҳои асосӣ: мусбivu манфӣ адо мекунанд, ки ба воситаи онҳо устухонбандии сюжети афсонаву ривоят сурат меёбад. Дар баробари персонажҳо, инчунин, дар афсонаву ривоятҳо мавзӯҳои гуногуни воқеиву афсонавӣ ёдрас мешаванд, ки макони баргузори фаъолияти онҳоро нишон медиҳанд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки бештари номи ривоятҳо дар асоси номи одамон ва ё номи мавзӯҳо номгузорӣ гардида, ҳар як ном як ривояти томо дар бар мегирад. Дар адабиётшиносӣ ин зухуротро ифодаи санъати талмеҳ тариқи ном меноманд, ки баҳри риояи низоми шеър дар як сатри ҳаҷман хурд бо ифодаи як ном як ривоят ё тамсили калон нақл карда мешавад. Ифодаи номҳои хос – онимҳо дар ривояту афсонаҳо бештар роиҷ буда, пурра номгузорӣ гардидани маҳз онҳо бо онимҳо ва ё ёдрас гардидани онимҳо дар сарлавҳаи ривояту афсона табиист, зеро шохиси асосии амалкунандаи онҳо онимҳо дониста мешаванд.

Омӯзиши ривояту афсонаҳои мардуми Бадахшон нишон дод, ки дар таркиби онҳо ифодаи онимҳо зиёд ба назар расида, ҳар яки онҳо мавқеи махсуси истифодабарии худро доранд. Боиси қайд аст, ки алоқамандии ин жанрҳо бо номҳо аз рӯи ҷанбаи мифологӣ-таърихӣ ва таърихӣ-маишӣ: зухуроти табиӣ ва ифодаи ҷойҳои муқаддаси таърихӣ сурат меёбад.

Ривояту афсонаҳои гурӯҳи аввали мардуми Бадахшон бештар бо номҳои мифологӣ-таърихӣ алоқамандӣ дошта, ба ин гурӯҳ афсонаву ривоятҳои “Ҳӯҷаи Ҳизр ва Азроил” [14, 63], “Ландаҳур ва Ҳӯҷаи Ҳизр”

[14, 64], “Юсуф ва Довуд пайғамбар” [14, 66], “Искандар ва Дахмаи Шоҳон” [14, 67], “Васияти Искандари Зулқарнайн” [14, 69], “Искандари Зарриншоҳ” [14, 71], “Ҳазрати Алӣ (а) ва Қаҳқаҳа” [14, 76], “Чаҳор шайх ва Амалмирзо” [14, 86], “Саховати Ҳотаи Той” [14, 89], “Ҳотаи Той ва бародари ӯ” [14, 93], “Шоҳносири Хусрав ва ёрони ӯ” [14, 95], “Чанорҳои Шоҳносир ва Шоҳтолиб” [14, 98], “Носири Хусрав ва Искандари Дарвозӣ” [14, 99], “Носири Хусрав, мор ва каргас” [14, 101], “Носири Хусрав ва роҳбалади ӯ” [14, 102], “Носири Хусрав ва Шоҳзиёӣ” [14, 105], “Шайх Аттор” [14, 107], “Ҷалолиддини Румӣ ва Шамси Табрезӣ” [14, 109], “Шоҳбурҳониддин” [14, 114], “Осор аз Шоҳбурҳон” [14, 121], “Сӯфӣ Муборакқадам” [14, 123], “Искандари Зулқарнай ва Луқмони Ҳаким” [14, 130] ва амсоли инҳо дохил мешаванд. Номгузорӣ гардидани ривоятҳои мифологӣ-таърихӣ бо номи қаҳрамони асосии он табиӣ буда, дар он ҳам ҷанбаи мифологӣ ва ҳам ҷанбаи таърихӣ ба он алоқаманд аз тарафи қаҳрамонон ифода мегардад. Номи Носири Хусрав – шоир, мутафаккири бузург, пири мардуми Бадахшон дар бисёр ривоятҳои мардуми Бадахшон ёдрас гардида, бо номи ӯ номгузорӣ гардидани бисёр мавзӯҳои ҷуғрофию таърихӣ дар Бадахшон ба назар мерасад. Мисоли равшани гуфтаҳои болоӣ ривоят дар бораи «Чашмаи Носири Хусрав» шуда метавонад, ки чунин аст: *«Дар қишлоқи Поришнев бо номи Носири Хусрав чашмае аст. Дар бораи он чашма байни мардум чунин ривоят паҳн ғаштааст. Замоне Носири Хусрав аз қалъаи Барпанҷа¹ ба тарафи Поришнев мегузарад. Ӯро касе пешвоз намегирад, ба суханонаш бовар намекунад. Мардум аз беобӣ азоб мекашиданд, наздаш чунин шарт мегузоранд: агар ӯ қудрат дошта бошад, ба мо об пайдо кунад. Носири Хусрав бародараширо мефармояд, ки асояширо дар байни қишлоқ ба замин халонад. Баробари ба замин халондани асояш аз он ҷо об ғаввора зада мебарояд. Оби он чашма тобистон хуноку зимистон гарм аст. Дар болои чашма як дарахти бед сабзидааст. Мегӯянд, ки ин бед асои Носири Хусрав мебошад. Ӯ асояширо дар паҳлуи чашма ба замин халонда, худаш рафта будааст»* [14, 158]. Бо номи Носири Хусрав ривояти пайдошавии чашмаҳо дар байни деҳаҳои Баррӯшон ва Деррӯшон, дар бағали пуштакӯҳи назди деҳаи Барзуди ноҳияи Рӯшон, якчанд ҷойҳои муқаддас, остонҳо ва ғайраҳо алоқамандӣ доранд.

Ҳар як ривоят дар бораи шахси мушаххаси асотирӣ ё таърихӣ буда, номи ӯ дар ривоят ё афсона дарҷ меёбад. Чунончи, ифодаи алоқамандии ривоятҳо бо номҳо тариқи ҷанбаи таърихӣ-маишӣ низ

дар бисёр мавод ба назар мерасад, ки ин ходиса дар асоси ифодаи ходисаҳои таърихӣ, ходисаҳои табиӣ, пайдоиши ҷойҳои муқаддаси таърихӣ сураат ёфтааст. Ба гурӯҳи ривоятҳои таърихӣ-маишии ба номҳои одамону мавзевҳои ҷуғрофӣ вобаст: “Давлатшо ва духтари ботадираш” [14, 147], “Шохиризм - Шоҳхоразм аст” [14, 151], “Қалъаи Нисур” [14, 154], “Сарои Баҳор” [14, 171], “Боғи Нӯшервони одил” [14, 173], “Дашти Саид Маҳмудшоҳ” [14, 174], “Танг” [14, 187], “Сардем” [14, 189], “Бадҷорв” [14, 192], “Басид” [14, 194], “Шувҷев ва Сумҷев” [14, 196], “Ишқошим” [14, 198], “Мататаш”, “Салакаташ”, “Чароғаташ” [14, 198], “Алиҷул” [14, 200] дохил мешаванд.

Ривояти «Танг»: *Танг нӯми ди Носири Хусрав додҷ. Ёу гӯйо йаҷч йу-ваху йӯд-анд гал гӯйо на нӯнд вӯдҷ-ат на и-ҷйз-га. Иу-йи бад лӯвҷ: “Ин танг асту Худо вайра тангтар гардонад” К-ас там тарӯд ик-кид нӯм ми-ти нуст* [14, 187] / Номи Тангро гӯё Носири Хусрав ба он раво дидааст. Ё замоне ба ин ҷо омада будааст, ки ин ҷо на ягон роҳи дурусту на ягон чизи дигар доштааст. Ё баъд гуфтааст: “Чун ин ҷои танг аст, Худо онро тангтар гардонад”. Аз ҳамон рӯз номи Танг ба он насб шудааст (тарҷума).

Ривояти «Хувҷев ва Сумҷев»: *Маш қишлоқ дӯн-ҷат Хувҷев лӯв-ен маш-анд йи давра хӯвд падӯд арзӯн вуд. Зимистӯн то тобистӯн мардум дӯғ мйзҷ. Ат йи-да Сумҷев аз сум гӯйо. Йик-дис дара йаст-ди нахҷйр сум дӯнд гйр сӯд...* [14, 196] / Қишлоқи моро барои он Шувҷев мегӯянд, ки он вақт он ҷо шир фаровон будааст. Мардуми мо тобистон ҷуғот ва дигар анвои ширӣ тайёр мекарданд. Деҳаи Сумҷев аз сум гирифта шудааст (тарҷума).

Бояд қайд кард, ки бештари ривоятҳои мардуми Бадахшон бо топонимҳо – номи мавзевҳо алоқамандӣ дошта, таърихи пайдошавии онҳо ба антропонимҳо – шахсиятҳои таърихӣ, динӣ алоқамандӣ доранд. Гурӯҳи ривоятҳои ба ходисаҳои табиӣ бо номҳо вобаст ривоятҳои: «Заминҷунбӣ ва пайдоиши кӯли Сарез» [14, 203], «Сехргари Мансурбой» [14, 210] ташкил намуда, ривоятҳои пайдоиши остонҳо ва ҷойҳои муқаддас алоқаманд ба номҳо, ривоятҳо дар бораи Кӯҳи Ломиён [14, 219], Қадамгоҳи Имом Зайнулобиддин [14, 222], Шоабдуллои Парвозӣ [14, 224], Бибизайнаб [14, 225], Чашмаи Хӯҷакалон [14, 226], Остони Питфунҷ [14, 228], Остони «Сумби Дулдул» [14, 235], Остони «Чилтан» [14, 237], Хоҷаи Лаъл [14, 238], Шоқамбари Офтоб ва пайғамбари Саидхусейн [14, 242], Хӯҷаи Хизр ва аждаҳор [14, 244], чашмаи Абутолиб [14, 251] мебошанд.

Ривояти «Сехргари Мансурбой»: *Поёнтар аз Оқмамад, қариби Чарсем теппаи мавҷуд аст, ки дар бораи он мардум чунин нақл мекунанд: «Гӯё даврани қадим дар ин ҷо як қишлоқи обод будааст. Дар қишлоқ шасту се буна зиндагӣ мекарданд. Дар ин ҷо Мансурбой ном бойи золим зиндагӣ мекардаст. Рӯзе фасли тирамоҳ мардумро ба дарави гандум даъват кардааст. Аз ӯ як сеҳргар будааст. Мансурбой ба ӯ гуфтааст, ки офтобро чунон бандад, ки ғуруб накунад. Сеҳргар ҳам офтобро мебандад. Мансурбой ба одамон гуфтааст, ки онҳо то ғуруби офтоб даррав кунанду баъд раванд. Онҳо хеле монда мешаванд, лекин ҳеҷ не ки офтоб ғуруб кунад. Назди бой рафта арзи ҳол мекунанд. Ӯ ба онҳо мегӯяд: “То ғуруби офтоб кор кунед.” Онҳо илоҷи дигар наёфта, бо бой ва бо одамонаш ҷанг мекунанд, лекин шикаст меҳӯранд. Аз ноилҷӣ бо фаро расидани шаб ба Худо илтиҷо мекунанд, ки онҳоро аз зулми Мансурбой халос кунад. Пагоҳӣ кӯҳ ғалтида он қишлоқро паҳш кардааст. Мансурбой ва ҷодугар ҳам дар зери кӯҳ мондаанд» [14, 210].*

Ривоятҳо дар бораи ҷойҳои муқаддас мисоли равшани бо фаъолияти бевоситаи шахсони мушаххас пайдо шудани онҳо шуда метавонад. Чунончи:

Ривояти «Шоабдуллои Парвозӣ»: *«Дар қишлоқи Сижд, ҷамоаи Сучон дар болои теппа мазори гумбаздор аст. Дар мақбараи куҳна, ки баландиаш се метр ва бараи ду метр аст, Шоабдулло ном шахси таърихӣ мадфун аст. Нақл мекунанд, ки Шоабдулло лақаби Парвозӣ доштааст. Чунки вай аз болои санге ба болои санги дигар мепаридаст. Ӯ дар як рӯз аз қишлоқи Сижд то қалъаи Барпанҷаи Афғонистон, ки беи аз дурӯза роҳ аст, рафта меодадааст. Агар ӯ дар ягон ҷо пайдо мешуду ба табъаи ягон чиз намефорид, якбора ғайб мезадаст. Ӯро дар қишлоқ кам медиданд. Умраи дар ҳамин қишлоқ ба охир расидааст. Тахминан соли 1802 дар ҳамин қишлоқ вафот кардааст. Мақбараи хеле кӯҳна шудааст. Баъди як сол онро таъмир мекунанд. Ҳар кас, ки аз наздаи гузарад, ба номи ӯ он ҷо чизе садақа мегузорад» [14, 224].*

Ривояти «Ҳочаи Лаъл»: *«Дар қишлоқи Систи ноҳияи Ишкошим мазоре аст маишӯр ба номи Ҳочаи Лаъл. Аз рӯи ривоят аввалин бор гӯё лаълро аз Кӯҳи Лаъл Сулаймон пайғамбар бо қувваи девон ба даст овардааст ва ангуштарине, ки Сулаймон доштааст, нигинаш аз лаъли ҳамин ҷо будааст. Сулаймон пайғамбар, он замон ки бо девон лаъл истихроҷ мекунанд, дар деҳаи Сист, дар он ҷое, ки акнун мазори Ҳочаи*

Лаъл ҷой ғирифтааст, хайма зада, зиндагӣ кардааст. Он ҷоро мардуми маҳал то ба имрӯз зиёрат мекунанд» [14, 238].

Таҳқиқи ривоятҳои мардуми Бадахшон нишон дод, ки бештари онҳо бо номи шахсони таърихӣ, мифологӣ, номи мавзеъҳои ҷуғрофӣ машҳур гардида, ривоят дар бораи ин ё он оним ба таърихи мухтасари пайдошавиашон ишора мекунад. Тариқи номҳои гуногуни ашхосу мавзеъҳои мифологиву таърихӣ дар баробари пайдоишашон, инчунин ба хусусияти миллӣ-фарҳангии мардуми Бадахшон, этномаданияти ҳамин сарзамин ишора мешавад. Аз матни ривоятҳо маълум мегардад, ки дар маркази онҳо антропонимҳо ҳамчун персонажи асосӣ истода, тариқи шохис – антропонимҳо номгузории мавзеъҳо сурат меёбад, ки ин зухурот барои номгузории ривоятҳои мардуми Бадахшон хизмат мекунанд.

Китобнома:

1. Амонов, Р. Афсонаҳои халқи тоҷик / Р.Амонов. – Душанбе: Ориёно, 2001. – 375 с.
2. Ёоҳақӣ, Муҳаммад Ҷаъфар. Фарҳанги асотир ва интишороти дoston дар адабиёти форсӣ / Муҳаммад Ҷаъфар Ёоҳақӣ. – Теҳрон: Суруш, 1375 х. – 596 с.
3. Климович, Л.И. Қуръон, пайдоиш ва асотири он / Л.И. Климович. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 239 с.
4. Қасас-ул-анбиё. – Душанбе: Ориёно, 1991. – 398 с.
5. Қурбонхонова, Н.М. Асотир ва ривоятҳо (дар бораи ҳайвоноту парандагон) / Н.М. Қурбонхонова. – Душанбе: Нодир, 2003. – 93 с.
6. Қурбонхонова, Н.М. Устураи ҷонварон дар фолклори Бадахшон / Н.М. Қурбонхонова. – Душанбе: Дониш, 2015. – 145 с.
7. Лаъли кӯҳсор. Ривоятҳо дар бораи Ҳаким Носири Хусрав / Мураттибон Н.Шакармамадов ва Н. Ҷонбобоев. – Душанбе: Маърифат, 2003. – 86 с.
8. Ризвоншоева, Г. Афсонаҳои сеҳромези Бадахшон (таҳқиқи гоя ва образ) / Г. Ризвоншоева. – Душанбе, Дониш, 2011. – 256 с.
9. Ризвоншоева, Г. Фолклори Помир. Афсонаҳои ҳаёгӣ-маишии мардуми Бадахшон. Ҷ.3. / Г. Ризвоншоева. – Душанбе: Дониш, 2012. – 507 с.
10. Романовская, Е.Е. «Тошбек и Гулқурбон» (Памирская народная сказка) / Е.Е. Романовская. – Советская музыка. - 1937. - №7. – С. 45-67.
11. Сарчашмаи ривоят – воқеият (ривоятҳои Вахон) / Мусанниф ва мураттиб Н. Шакармамадов. – Хоруғ: Логос, 2007. – 39 с.

12. Худой Шарифов. Маъно ва мафҳуми афсона дар адабиёти асрҳои миёна / Шарифов Худой // Масъалаҳои фолклори кишварҳои форсзабон. – Душанбе, 1998. – С.16-21.

13. Шакармамадов, Н. Остонҳо – осори таърих ва фарҳанги мардум (Тадқиқи зиёратгоҳҳои Кӯҳистони Бадахшон) / Н. Шакармамадов. – Хоруғ: Логос, 2010. – 244 с.

14. Шакармамадов, Н. Фолклори Помир (асотир, ривоят ва нақлҳо) / Н. Шакармамадов. Ҷ.2. – Душанбе: Империял-групп, 2005. – 175 с.

УДК: 491.550

СИНОНИМИЯ И ЕЕ СВЯЗЬ С РЕАЛИЯМИ ОБЪЕКТИВНОЙ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ

Мирзоев Ш.⁴

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

Синонимия ва робитаи он бо воқеияти объективӣ

Дар ин мақола синонимия ва таъсири он ба воқеияти ҳаёт мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Ҳар як қатори синонимӣ аз калимаҳои синонимии ҳамдигарро ивазкунанда иборат аст, ки нисбат ба якдигар ба таври устувор ҷойгир шудаанд ва калимаи аввал калимаи асосӣ буда, он метавонад ҳар як калимаи қатори синонимиро иваз намояд, аммо калимаҳои дигар на ҳамеша метавонанд якдигарро иваз кунанд. Дар раванди инкишофи забон қисми калимаҳои синоним аз қатори синонимӣ хориҷ мешаванд, қатор бо калимаҳои наво пур мешавад, ки ба қатор мафҳумҳои наво илова мекунанд. Дар ин мақола ин хусусиятҳои синонимия таҳлил карда шудаанд.

⁴**Мирзоев Шохназар** - номзади илмҳои филологӣ, ходими пешбари шуъбаи забонҳои помирии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи С. Бандалиев, 210. Тел.: 917328373; e-mail: sokhnazar.mirzoev@mail.ru.

Мирзоев Шохназар – кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела памирских языков Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. С. Бандалиева, 210. Тел.: 917328373; e-mail: sokhnazar.mirzoev@mail.ru.

Mirzoev Shohnazar – candidate of Philological sciences, leading Researcher of the Pamir Languages Department of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. S. Bandaliev, 210. Tel.: 917328373; e-mail: sokhnazar.mirzoev@mail.ru.

Калидвожаҳо: доминант, калимаи асосӣ, қатори синонимӣ, семантика, маъно, параллелизм, ивазшавандагӣ, синонимия.

Синонимия и ее связь с реалиями объективной действительности

В настоящей статье подвергнуть анализу синонимия и ее влияние на реалии жизни. Каждый синонимический ряд состоит из синонимичных между собой слов, которые относительно друг друга располагаются по вертикали и начальное слово является стержневым словом, т.е., оно способно заменить каждое слово синонимического ряда, а остальные слова не всегда могут заменить друг друга. В процессе развития языка часть синонимичных слов из синонимического ряда выпадают, ряд пополняется новыми словами, которые дополняют ряд новыми понятиями. В статье анализируются эти особенности синонимии.

Ключевые слова: доминант, стержневое слово, ряд, синонимичность, семантика, значение, параллелизм, взаимозаменяемость, синонимия.

Synonymy and its relation to the realities of objective reality

In this article to subject synonymy and its influence on the realities of life to analysis. Each synonymic series consists of words synonymous with each other, which relative to each other are arranged vertically and the initial word is the core word, i.e., it can replace each word of the synonymic series, and the other words cannot always replace each other. In the process of language development, a part of synonymous words fall out of the synonymic series, the series is replenished with new words, which supplement the series with new concepts. The article analyses these features of synonymy.

Key words: dominant, core word, row, synonymy, semantics, meaning, parallelism, interchangeability, synonymy.

Как известно памирские языки относятся к восточно-иранской группе языков и распространены не только на Памире, но и в других близлежащих странах. Языки эти по сей день бесписьменные, хотя на сегодня на эти языки имеются произведения в основном поэтические, которые широко популярны среди носителей данных языков. Язык в той или иной мере является отражателем истории того или иного народа.

До прихода русских на Западный Памир среди местного населения был распространен курение опиума, который на Памир поступал из Афганистана. Русские предпринимали любые попытки для того, чтобы уничтожить это зло среди аборигенов. В годы Советской власти борьба против курения опиума ужесточилась, и опиум исчез из повседневной жизни местного населения. Вместе с опиумом исчезли и некоторые лексические единицы, которые были связаны с этим злом.

С уходом опиума, после прихода русских, а потом и при Советской власти на Памире широкое распространение получили винно-водочные изделия и вместе с ними на основе существующих и заимствованных слов возникли новые понятия, связанные с этим новым явлением. В данной статье нами предпринята попытка анализировать синонимический ряд, члены которого составляют не только отдельные синонимичные слова, но и синонимичные между собою фразеологические единицы, такие как *маст*, *замбал*, *гич*, *дахт*, *бут*, *гилгит*, *пийан*, *фанар*, *гагарин*, *трӯп*, *в дребезг*, *хунд ти*, *мори накален*, *ху под ти на видирт*, *пӡнз ангиҳт фарқ накихт*, *кӡл ас под хабар нист*, *ху нӡн қӡчанд*, *қарача маст: пи ӡуник чуст сӡд бӡди сад грамм*, *хоҷамаст: тез бед вебд*, *ви градус биланд*, *татар маст*.

Анализируемый нами синонимический ряд возник в шугнанском языке, да и в целом в шугнано-рушанской группе памирских языков в результате распространения алкогольных напитков на Памире. Ряд этот состоит из 12 между собой синонимичных слов. Стержневым словом, т.е. доминантом этого синонимического ряда является слово *маст*, которое имело место в жизни горцев еще до появления алкогольных напитков и обозначало понятие радости, веселье, безразличие к чему-то.

В словаре «Фарҳанги забони тоҷикӣ» («Толковый словарь таджикского языка (ТСТЯ)») слово *маст* приводится с пятью значениями. [7, 651]. Первое значение этого слово, указывается в книге, опьянение после употребления спиртных напитков. Первое значение этого слово, т.е. *маст* (пьян) не имело место в жизни аборигенов Памира, а остальные 4 значения употреблялись.

Когда же на Памире алкогольные напитки получили широкое распространение, то слово *маст* параллельно с этими напитками стал закрепляться в речи населения в своем первом значении, т.е. опьянение после выпивки. Н-р: *бийорум маст вуд ӡи чизаф му ба ӡод нист* / вчера был пьяным ничего не помню. В этом примере слово *маст* можно заменить, другими словами, исследуемого нами синонимического ряда. Нужно подчеркнуть тот факт, что при замене в определенной степени изменится смысл высказывания, так как синонимичные между собою слова исследуемого синонимического ряда являются идеографическими синонимами, т.е. различаются оттенками значений. Выражают они понятие опьянения от легкого его степени до потери памяти.

Слово *маст*, являясь стержневым словом этого ряда, способно заменять перечисленные слова во всех речевых ситуациях и выражает понятие нетрезвого состояния.

Теперь анализируем каждое слово приведенного ряда в отдельности.

1. *Маст* (пьян). Выше уже были указаны значение этого слова. В шугнанском языке оно выражает понятия; когда человек от избытка чего-то проявляет определенное безразличие к нему. Н-р: *тамет маст мун тамард на форт, каён тилабет* / вы пьяны яблоко не хотите, грушу захотели т.е. яблоко настолько много, что его никто уже не хочет есть, а хотят что-то другое / *йу соз ца лӯвд одам маст сӯд* / если он запоет, то человек опьянеет, т.е. речь идет о человеке искусство пения, которого приводит слушающего в определенное состояние.

На Памире распространено пожелание *Хубой масти насиб кихт* / дай Бог радости. В этой фразе речь идет не о выпивке, а о радости, которая должна сопровождать человека всю жизнь.

После того как на Памире появились спиртные напитки слово *маст* приобрело дополнительное значение. А со временем это слово приобрело и свой синонимический ряд. Н-р: *дис руз нист иди йу ни чӯд маст найобд* / Нет такого дня, чтобы он не вернулся пьяным, т.е. постоянно выпивает.

В настоящее время слова, составляющие анализируемый синонимический ряд выражают понятие от легкой степени опьянения до такой его степени, когда выпивший человек от большого количества употребления спиртных напитков теряет ориентацию, речь и даже память.

1. *Бут* - статуя из камня, в переносном значении возлюбленный [7, 216] в шугнано- рушанском языке слово *бут* имеет место только в своем первом значении т.е. статуя. Н-р: *чӯзат бут мағун вирувҷ* / что ты стоишь как статуя. С появлением алкогольных напитков слово *бут* приобрело новое значение - значение пьяный. Напр: *а да бийорат во бут вуд йи чӯзат фарқ на чу* / браток вчера ты опять был статуей, ничего не соображал.

2. *Гилгит*. Происхождение слово не известно. В северном Пакистане есть город Гилгит, но имеет ли он отношение к слову *гилгит*, которое сегодня в шугнанском языке выражает понятие нетрезвого состояния не понятно, например: *бийорам мағзӯнҷ қӣч ти дис шароб бод-иди Гилгитам вад* / вчера на голодном желудке так выпили, что были в Гилгите. Если задуматься в смысле данной фразы,

то можно сделать такой вывод, что после выпивки человек чувствует себя в ином мире. Может быть отсюда, и взято слово *гилгит*, т.е. название пакистанского города Гилгит. Человек выпил и чувствует себя в г. Гилгите т.е. в другом мире, и не соображает, что происходит вокруг.

3. *Гич* // *геч*. Слово в ТСТЯ образует синонимию с анализируемыми словами. В приведённой фразе слово *гич* выражает такое состояние опьянения, когда выпивший человек не может стоять на ногах и если даже стоит, то еле-еле держится. Слово *гич* приобрело переносное значение по той простой причине, что заполненный водой или другой жидкостью *гич* (кожаный мешок) никак не может стоять в вертикальном положении кроме как горизонтальный. Вот такое состояние *гич* и применяется к человеку, который после употребления спиртных напитков не может стоять на ногах.

4. *Замбал*. Слово в ТСТЯ 1969 года выпуска слово *замбал* // *занбил* приводится со следующим значением: корзина, кожаный мешок которым нищие попрошайничают. В шугнанском языке *занбал* - носилки, распространенное слово. На сегодня слово *занбал* параллельно употребляется с заимствованным из русского языка, словом, носилки и составляет с ним один синонимический ряд. В последнее время слово *замбал* приобрело переносное значение и в своем переносном значении образует синонимию со словами анализируемого синонимического ряда. Н-р: *а да бийорат замбал вуд байлайам вузат Диловаршо ти чид йод* / браток вчера ты был замбал, т.е. до такой степени пьяный, что мы с Диловаршо с трудом тебя домой затащили. В этой фразе слово *замбал* выражает такую степень опьянения, что выпивший без посторонней помощи не может идти и его почти на руках двое несут домой. Синонимичный слову *замбал* слово носилки в таких речевых ситуациях не может заменить слово *замбал* так как второе употреблено в переносном значении. А сходство заключается в том, что, как и носилки пьяного несут двое.

5. *Дахт* – равнина, ровный участок земли. В шугнанском языке слово *дахт* употребляется с вышеприведённым значением. В последнее время слово *дахт* приобрело дополнительное значение и употребляется в переносном значении относительно пьяного человека, н-р: *йи медам ти Синдев аз шароббирехт дахт ху чу* / на днях в Сендеве мы от употребления водки стали дословно, равниной, т.е. выпили так много, что относительно земли приняли горизонтальное положение.

6. **Пийӑн** - пьян. Слово пьян, заимствованно из русского языка. В шугнанском языке произносится в искаженной форме, т.е. вместо пьяный произносится *пийӑн*. Слово это дополняет синонимический ряд с выражением понятия нетрезвости. Н-р: *вуз аз маст // пийан одам хоҷа берум* / я боюсь пьяного человека. Слово *пийӑн* как и слова *маст* может заменить слова анализируемого синонимического ряда в любой речевой ситуации, касающегося поведения человека в связи с опьянением.

7. **Фанар** - *фанера* заимствовано из русского языка, где оно звучит иначе чем в заимствующем языке. Оно, слово *фанар* в русском языке, произносится *фанера*. В русском языке слова это имеет значения: 1. Тонкие листы древесины для облицовки столярных изделий. 2. Листовой древесинный материал, склеенные пластинки с перекрестным расположением волокон древесины. В шугнанский язык это слово проникло со вторым своим значением и получило широкое распространение, так как предмет, которого обозначает это слово, широко применяется в каждом хозяйстве. С течением времени, а точнее с распространением спиртных напитков на Памире, слово *фанера* получило в шугнанском языке переносное значение, которое выражает понятие пьян. В языке источнике слово *фанера* с таким значением не употребляется. В шугнанском языке слово *фанера* наряду со своим основным значением употребляется также и в переносном значении, которое также получило широкое употребление в заимствующем языке. Н-р: *бийорам Диловаршо нӯнд ти вӣнт фанар вуд, фарқи мӯш начу* / вчера на дороге увидели Диловаршо, был он фанерой (т.е. не мог стоять на ногах), не смог нас различать. Переносное значение анализируемого слова *фанера* основывается на тот факт, что человек с фанерой на руках не может идти, не шатаясь, особенно, в ветренную погоду т.е. человек в пьяном виде ходит как с фанерой в руках.

8. **Гагарин** – фамилия первого в мире космонавта Ю.А. Гагарина. На Памире эта фамилия распространена как фамилия первого в мире космонавта. Вскоре фамилия приобрела переносное значение и применяется по отношению к выпившим людям, потерявшим ориентацию в пространстве и идут расшатываясь. Н-р: *ҳарминда на сӯд ар меҳ ти чӯд гагарин йобд* / он не имеет стыда, каждый день приходит домой гагарин, т.е. в нетрезвом состоянии, еле держится на ногах. В русском языке слово Гагарин в таком значении не применяется.

9. **Трӯн** - заимствовано из русского языка и в шугнанском языке употребляется по отношению человека, который после большой дозы

спиртного напитка валяется без признаков жизни. Нужно подчеркнуть, что в этом значении со словом *трӯп* образует синонимию также шугнанское слово *мурба*. Н-р: *аҳибум ту ҷа вӣнт тут трӯп* // *мурба вуд, нахо аз ху зирётен ҳарминда на сави ар медаст маст* // *пийан* / позавчера тебя увидел, ты был как труп, неужели не стыдишься своих детей, каждый день ты пьян.

10. **Трӯба** – труба, слово это так же заимствовано из русского языка. В шугнанском языке оно претерпело определенное фонетическое изменение и вместо труба звучит *трӯба*. Распространилось слово с распространением предмета, которого это слово выражает. Так же как другие заимствованные слова анализируемого нами синонимического ряда, это слово получило переносное значение и выражает понятие выпившего человека. Н-р: *Давлатбек дис най во хуб бирезет ху трӯба ху гарденет. Ху норма фāмет* / Давлатбек не так выпивайте чтобы превратиться в трубу (т.е. пить сверх нормы), знайте свою норму.

11. **Вдребезги** – слово это заимствовано из русского языка, в шугнанском языке оно употребляется только в переносном значении по отношению пьяного человека. Н-р: *йи меден Пайшанби wāд ти Тусйӯн вдребезги виц, Мастӯнишo хāб падам ред* / на днях Пайшанбе и его знакомые в Тусяне были вдребезги пьяными. Мاستоншо ночью там остался (т.е. не мог вернуться, так как не мог стоять на ногах).

Нужно подчеркнуть и тот факт, что в результате распространения алкогольных напитков на Памире появились не только слово синонимы, но и синонимы фразеологизмы, которые на сегодня широко употребляются в речи носители шугнанского языка. Эти такие фразеологические единицы как: *хунд ти* / по своему, *ху под ти на видирт* / не может стоять на ногах, *пӯнз ангиҳт фарқ на киҳт* / не различает пять пальцев), *кāl аз под фарқ на киҳт* / дословно, голова не знает, что происходит с ногами, *ху нāн қӯчанд* / дословно, чувствует себя как в утробе матери, мори пакален / море по колено.

1. **Хунд-ти** - по-своему. Фраза это имела место, и раньше в жизни горцев и выражало такое понятие, когда кто-то настойчиво стоит на своем, скажем, мнение или решение. Напр: *йу амеҳā хунд-ти йи чийаѳ на ниғӯѳ* / он всегда стоит на своем никого не слушает. Потом данный фразеологизм приобрел дополнительное значение, которое выражает понятие человека, любителя выпивки. Н-р: *ҷӯндум wi ҷа лӯд шароб бас ки най бийорум wi wӣнт во хунд-ти* / сколько раз ему говорил прекрати

пить водку, нет, вчера его увидел опять по-своему (т.е. не прекратил выпить, никого не слушает). У такого человека свой мир, иного мира он не признает и только после выпивки он чувствует себя в своем мире, от которого он никак не может отказаться.

2. *Ху под-ти навидирт* - не стоит на ногах. Единица эта также имело место в жизни горцев и выражало такое понятие, когда тяжелобольной человек не мог стоять на ногах. Например: *Фармун нала касал судч, ху под-ти навидирт* / Говорят, Фармон заболел не может стоять на ногах. Но в большей части единица эта применяется по отношению к лицу, который выпил и не способен стоять на ногах. Н-р: *Шароб дис бирез тар ху чӱд ху фреп ат Муқбил та ца бирезд ху под-ти навидирт, йи чора та вохт* / водку выпей столько, чтобы мог добраться домой, а не так как Мукбил, который пьет настолько, что не может стоять на ногах, где-нибудь упадет».

3. *Пӱнз ангихт фарқ на кихт* - не различает пять пальцев. Единица эта применяется по отношению к выпившему человеку, который от большой дозы употребляемой водки не в состоянии сосредоточиться. Н-р: *бийорам ар бозор аз Лоло вӱнт пӱнз ангихт фарқ на-кихт* – вчера на базаре увидели Лоло, не различает пять пальцев (т.е. до такой степени пьяный, что не способен что-то различать). Фраза эта раньше, да и теперь применяется также по отношению туполобого, необразованного человека. Н-р: *пӱнз ангихт аз амдигар фарқ на-кихт, тар унвиристет чи дед* - не различает пять пальцев, а собирается в университет поступить.

4. *Кӱл ас под фарқ на-кихт* - не различает головы от ног. Фраза эта имеет широкое употребление в речи носителей шугнанского языка и применяется по отношению выпившего водки человека, который от большой дозы употребленной водки теряет ориентацию в пространстве. Н-р: *Сардорбеки нафам канди бирохч кӱл ас под фарқ на-кихт* / не знаю где выпил Сардорбек, не различает головы от ног, т.е. от выпившей большой дозы не способен что-то различать.

5. *Кӱл ас под хабар нист* - дословно человек не знает, что происходит с ногами. Фраза эта применяется по отношению к тяжелобольному человеку и к человеку, который от выпившей водки парализован. Н-р: *Тар нурад йима йак мо Мамад кӱл ас под хабар нист* - сегодня уже месяц как Мамад, дословно, не различает голову от ног, т.е. человек парализован, голова не управляет телом.

Применяется анализируемая фраза так же и по отношению выпившего человека. Н-р: *Азизи дис бироҳч кӓл ас под хабар нист, веҳч ху даргонди* - Азиз так много выпил, что ничего не различает, упал у себя во дворе.

6. *Ху нӓн қӓчанд* - в утробе своей матери, беззаботный, чувствовать себя прекрасно. Фраза эта применяется относительно человека, который в определенный момент чувствует себя на седьмом небе. Н-р: *веф соленум ху нӓн қӓчанд вуд, найум ғам вудат на парво* / в те годы я чувствовал себя в утробе матери, никаких забот у меня не было. Применяется она также и по отношению к человеку, которого после выпивки ничего не беспокоит, да и сам он ни о чем не думает. Н-р: *нурат ху нӓн қӓчанд йи чӓзаѳ та на лӓм, ат хӓмне чақ-чақум ту қати* - сегодня ты в утробе матери своей, а завтра поговорим.

7. *Мори накален* - море по колено. Фраза эта заимствована из русского языка, где она выражает понятие беззаботного человека. В шугнанском языке фраза эта применяется по отношению к лицам, которым жизнь становится беззаботной после того, когда они наберут определенную дозу водки. Н-р: *вузум йакбор ту вухӓор на-вӓнч, амеҳайат мори накален* / я никогда не видел тебя трезвым, всегда тебе море по колени, т.е. пьян.

Фразеологизм этот в шугнанском претерпел определенные фонетические изменения и произносится в речи шугнанцев не так как в русском языке море по колено, а *мори накален*.

8. *Градус биланд* - повышенный градус. Фраза применяется по отношению человека, который после употребления определенной дозы водки становится не управляемым и все делает, так как ему заблагорассудится. Н-р: *вуз чир ту қати кинум тунд амеҳа ту градус биланд* / что мне с тобой делать, ты всегда под высоким градусом (т.е. всегда выпивший).

В языке источнике, т.е. в русском языке выражение это имеет такое звучание: под градусом (т.е. выпивший человек), и на сегодня имеет широкое употребление в речи носителей шугнанского языка, образуя синонимию с фразами анализируемого нами синонимического ряда.

Некоторые фразеологические единицы, составляющие анализируемый синонимический ряд имеют историю своего происхождения и в начале своего возникновения употреблялись в одном отдельном селе, где они возникали, а потом постепенно распространялись на более обширную территорию. К таким ФЕ

относятся такие единицы как *татар маст* / пьяный татарин, *Карача маст* / пьяный Карача, *Хоча маст* / пьяный Ходжа.

9. *Татар маст* – единица эта появилась на Памире в сороковые годы в результате депортации часть населения крымских татаров на Памир. Здесь на Памире, депортированные татары в основном занимались строительством ферм в сельских местностях и в определенной степени стали распространителями водки среди местного населения. Выпивали они водку в больших дозах после, которого валялись на строительной площадке.

Отсюда и появилась фразеологическая единица *татар маст*, т.е. выпить большой дозы водки, выпить столько, сколько выпьет татарин. Сегодня единица эта имеет широкое употребление не только в шугнанском языке но и во всех памирских языках Н-р: *Бирези мис ху норма фӓм, ат тут амеӓа татар маст, ӓарманда на саӓи* - если и пьёшь то знай норму, а ты всегда пьёшь без нормы, как татарин и не стыдишься.

Литература:

1. Аламшоев, М. Отраслевой словарь шугнанского языка (животноводство) / М. Алимшоев. - СПб: Наука, 2002. – 166 с.
2. Александрова, З.Е. Словарь синонимов русского языка / З.Е. Александрова. - М.: Русский язык, 2001. - 568 с
3. Карпов, В.А. Краткий русско-таджикский и таджикско-русский словарь синонимов / В.А. Карпов, И.Л. Николаев. – Душанбе: Маориф, 1985. - С. 275.
5. Мирзоев, Ш. Синонимия в лексике бесписьменных языков (на материале шугнанского языка): диссер... канд. филол. наук: 10.02.08 / Мирзоев, Шохназар Мирзоевич. - Душанбе: 1999. – 230 с.
6. Мирзоев, Ш. Краткий словарь фразеологических единиц шугнанского языка и их эквиваленты в русском языке / Ш. Мирзоев, И. Карамова. – Хорог: Логос, 2014. – 300 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. - М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951с. Ҷ. 2. - М.: Советская энциклопедия, 1969. – 949 с.

УДК: 491.592.4

ОТ КУЗНИ К СЛОВАРЮ: СЕМАНТИКО-ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ
АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ ПРОФЕССИОНАЛИЗМОВ
КУЗНЕЧНОГО РЕМЕСЛА

(на материале шугнано-рушанской группы памирских языков)

Некушоева Ш.⁵

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

***Таҳлили семантикӣ-этимологии баъзе луғоти касбии оҳангарӣ
(дар асоси маводи забонҳои гурӯҳи шугнонӣ-рушонӣ)***

Муаллиф дар мақола бо тақия бар таҳлили семантикию этимологии луғоти соҳаи оҳангарӣ онҳоро ҳамчун истилоҳоти касбии соҳавии оҳангарӣ дар гурӯҳи забонҳои шугнонӣ-рушонӣ муаррифӣ намудааст. Бар асоси адабиёти илмӣ таҳлилушуда, муаллиф ба хулосае меояд, ки луғати ин соҳаи забонҳои мавриди таҳлил бе шаку шубҳа метавон истилоҳоти касбӣ номид, зеро дар аксари адабиёти илмӣ мувофиқати истилоҳот ва луғати касбӣ аз тарафи муаллифон эътироф намегардад.

Таҳлили семантикию этнографӣ вариантҳои гуногуни луғати касбии оҳангарӣ дар забонҳои мавриди омӯзиш барои номгузори оҳангар ва намудҳои оҳан имкон дод, ки пайванди чуқури байни луғати касбии соҳаи оҳангарӣ бо раванди коркарди оҳан ва тасаввуроти фарҳангӣ ошкор шавад ва ин боис мегардад, ки луғати касбӣ ба манбаи арзишманде барои омӯзиши таърих ва фарҳанг табдил ёбад.

Калидвожаҳо: таҳлили семантикию этнографӣ, луғати касбӣ, касби оҳангарӣ, намудҳои оҳан, маъдан, гурӯҳи забонҳои шугнонӣ-рушонӣ.

⁵Некушоева Шахло Саиднуриддиновна – номзади илмҳои филологӣ, ходими калони илмӣ шубҳаи забонҳои помирии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992)935971176; e-mail: nekushoeva@bk.ru.

Некушоева Шахло Саиднуриддиновна – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела памирских языков Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992)935971176; e-mail: nekushoeva@bk.ru.

Nekushova Shahlo Saidnuriddinovna – candidate of philology sciences, senior scientific worker of the Pamir Languages Department of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)935971176; e-mail: nekushoeva@bk.ru.

От кузни к словарю: семантико-этимологический анализ некоторых профессионализмов кузнечного ремесла (на материале шугнано-рушанской группы памирских языков)

В статье акцент делается на семантико-этимологический анализ лексем, рассмотренные автором в качестве профессионализмов кузнечного ремесла шугнано-рушанской группы языков. На основе проанализированной научной литературы автор констатирует, что лексику данной сферы рассматриваемых языков смело можно назвать профессионализмами, так как в большинстве случаев признается нетождественность терминологии и профессиональной лексики ремесел.

Семантико-этнографический анализ различных вариантов профессиональной лексики кузнечного ремесла исследуемых языков для именования кузнеца и разновидностей железа позволил выявить глубокую связь между профессиональной лексикой кузнецов, их трудовыми процессами и культурными представлениями, что делает эту лексику ценным источником для изучения истории и культуры.

Ключевые слова: семантико-этнографический анализ, профессиональная лексика, кузнечное ремесло, разновидности железа, руда, шугнано-рушанская группа языков.

From the Forge to the Dictionary: A Semantic and Etymological Analysis of some Blacksmithing Terminology (based on the Shughni-Rushani group of Pamir Languages)

The article focuses on a semantic and etymological analysis of lexemes identified by the author as professionalisms related to blacksmithing within the Shuggni-Rushani group of Pamir languages. Based on an analysis of the relevant scientific literature, the author concludes that the lexicon of this domain in the languages under consideration can confidently be classified as professionalisms, as in most cases there is a recognized distinction between terminology and the professional lexicon of crafts.

A semantic-ethnographic analysis of various professional terms for blacksmiths and types of iron in the languages under study has revealed a deep connection between the blacksmiths' professional lexicon, their work processes, and their cultural concepts. This makes this lexicon a valuable source for studying history and culture.

Key words: semantic-ethnographic analysis, professional lexicon, blacksmithing, types of iron, ore, Shughni-Rushani language group.

Введение

Лексика, относящаяся к той или иной сферы деятельности, в научной литературе относится к категории специальной лексики. Необходимо отметить, что в составе слов, относящиеся к тому или иному ремеслу – так называемая специальная лексика, различаются

термины и профессионализмы [8]. Строгих разграничений между термином и профессионализмом в научных трудах не дается, и мнения по данному вопросу расходятся. К примеру, Шанский Н.М. отмечает, что: «Профессионализмы обозначают специальные понятия, орудия или продукты труда, производственные процессы. Поэтому их называют иногда специальными словами или специальными терминами» [19, 124]. Реформаторский А.А. в своем труде по языковедению пишет, что «Можно классифицировать словарный состав на термины и слова общего языка» [12, 78], при этом не приводит классификацию слов на специальный пласт языка, в том числе профессионализмы. Однако Степанова Д.М. и Чернышева И.И. в своих работах придерживаются той точки зрения, что: «профессиональный словарь по своему составу связан, в основном, с архаической лексикой старых ремесел и специальных занятий, возникших в различные периоды позднего средневековья» [16, 216]. Портянникова В.Н. определяет терминологию как специальную лексику современной науки, тогда как профессиональную лексику относит к периоду развития и расцвета ремесленного производства [11, 3]. Таким же образом Котцова Е.Е. в своей работе посвященной номинативно-тематическим аспектам профессиональной лексики пишет, что термины это «... официальные названия явлений в какой-либо научно-производственной сфере знания, а профессионализмы являются полуофициальными наименованиями этих явлений, экспрессивными синонимами терминов и представляют не менее широкий пласт специальной лексики» [7, 114-117].

В своей работе посвященной анализу терминологии Шелов С.Д. подчеркивает тот факт, что в научной литературе существует традиция объединять терминологическую и профессиональную лексику в один разряд. Автор при этом приводит основания, являющиеся предпосылкой данного объединения, к числу таковых входят специализация значения слов, на основе чего образуются новые лексико-семантические системы; ограниченное количество лиц, употребляющих данные языковые единицы, а также сфера употребления единиц [20, 240]. Выводом анализа вопроса классификации терминов и профессионализмов в его работах является не тождественность профессиональной лексики и терминологии в силу несовпадения некоторой их части.

Из названий данной группы слов исходит, что функциональное их предназначение является обслуживание человека в его

профессиональной деятельности, поэтому, применение термина профессионализма в данной работе считаем уместным.

Результаты исследования

Исследование профессиональной лексики кузнечного ремесла открывает перед нами множество интересных и важных аспектов, как лингвистических, так и историко-культурных. На основе анализа профессионализмов для именования кузнеца и железа в шугнано-рушанской группе памирских языков (далее шугн.-руш.) можно проследить, как менялись эти лексемы с течением времени, какие языковые и культурные влияния на них оказывались, определить какое место кузнецы занимали в обществе, какой статус они имели и понять какие мифологические представления о кузнеце и металле существовали в культуре носителей исследуемых нами языков.

Для именования самой профессии кузнеца в шугн.-руш. группе языков наблюдаются несколько языковых единиц – это, в частности шугн.-руш. *ustō*, *wistōδ*, *wustō* “мастер”, шугн.-руш. *oangar*, шугн. *dowuti* (*vidow*). В своём словаре Карамшоев Д. даёт следующие значения слова *wistōδ*: *wistō(δ)*, *wustō(δ)*: 1. мастер, ремесленник. ..., 2. кузнец; б. *pi wistod xez ca sāwi mu dêrv mis tez ki* / если пойдешь к кузнецу, поточи и мой серп [5]. Определения, приведенные в данном словаре, говорят о том, что этим словом в народе называют как ремесленников по обработке дерева, специалистов по постройке традиционно-памирского дома, гончаров, в целом лиц, занимающихся любим видом народного ремесла, а также во втором значении упомянутое слово используется для определения именно кузнеца, что очевидно, говорит о важности и значимости кузнечного ремесла среди народов Западного Памира.

В словаре таджикского языка даётся следующее определение слову *ustō*: 1. Знаток дела; умелый в ремесле; специалист по какому-либо промыслу. 2. Учитель какого-либо промысла (ремесла, дела). 3. лицо, который руководит административными делами цеха, смены или отдела стройки. 4. разг., перен. мудрёный, хитрый [18]. В толковом персидском словаре даются следующее толкование данного слова: 1. учитель, преподаватель; 2. университетский степень выше чем ассистент; 3. умелый, искусный, опытный в деле; 4. ... [8]. В исследуемых нами языках наблюдается прямое лексическое использование слово *wistōδ*, то есть, как знаток какого-либо дела, так и учитель/преподаватель ремесла. В языках шугн.-руш. группы, а также в ваханском и ишкашимском языках данное слово является

заимствованием из араб. *استاذ* [ostoʒ], посредством перс.-тадж. *ustod* «учитель».

На Западном Памире кузнецы для обозначения своей профессии, а также и носители языков нередко используют метафорическое выражение *dowūti vidow* – быть давидовским (т.е. заниматься ремеслом Давида): *yu mis tu dastūr dowūti vud* / букв. он также как и я был давидовским (кузнецом). Следует упомянуть, что в поверьях носителей шугн.-руш. группы языков кузнечное ремесло считается *kasaba-ye Hazrat-e Dowūd* - ремесло Пророка Давида [10, 223-234]. Подобная концепция – вера в патрона ремесла «святого Пророка Давида» характерна всему среднеазиатскому ареалу. Известный русский этнограф, изучавших Гисарскую долину, Ершов Н. пишет, что: «К корпорации кузнецов когда-то примыкали еще и медники, и ювелиры, имевшие общего патрона ремесла - святого пророка Давида и считавшиеся поэтому *hampīra*, т.е. коллегами по покровителю ремесла с кузнецами» [3, 53]. На наш взгляд, данное метафорическое выражение формировалось, вероятно, среди кузнецов в качестве некоего показателя существенности и священности их ремесла, поскольку выражение носит в себе некий оттенок уважения и почтительности к ремеслу. Формулировка *pīr nixūn doḍjīn* букв. «показанный старцем» отражает мотивацию для именования кузнечества выражениями *kasaba-yi Dowūd* или *azrati Dowud kasaba*, то есть считается, что техника ведения ремесла землянам была показана самим Пророком Давидом, которого в свою очередь по велению Бога обучил ангел Джабраил. Выражение *pīr nixūn doḍjīn* является метафорическим упоминанием о данной легенде, а само слово *pīr* прямое указание на пророка Давида, т.е. (ремесло) показанный пиром - Давидом. Лексическое значение данного слова «старый», «достигший старости», однако в данном контексте оно использовано во втором его значении, т.е. «духовный наставник», «мудрец», «святой». Данное его значение мы находим в семантике формулировки *pīr-i kor* – мастер своего дело, знаток своего дело.

Реже среди как носителей языков, так и самих кузнецов наблюдается использование единицы *oangar*, заимствованного из перс.-тадж. *ohangar* (*ohan* “железо”, и *-gar* –суфф. деятеля). Именные глаголы шугн. *wistōdi čīdow*, *oangari čīdow* и *sipinkori čīdow* / заниматься кузнечеством, ковать железа, последний из которых является исконным именным глаголом, (*sipin* – железо, *kor* – работа, дело, суфф. *-i*;

инфинитив *čīdow* – делать, букв. “заниматься железом”) могут быть применены в различных ситуациях. Глагол *wistōdi čīdow* является более обобщенным термином, который в различных контекстах может относиться к любому типу ремеслу, тогда как глаголы *oangari čīdow* и *sipinkori čīdow* непосредственно указывают на кузнечное ремесло.

В качестве учителя того или иного ремесла каждый *wistōd* имел при себе ученика, именуемого шугн., руш. *xōgird*, сар. *šugirt* - ученик. В словаре Карамшоев Д. дается следующее толкование данному слову: ученик, воспитанник, последователь. В толковом словаре таджикского языка наблюдаются такие значения слова, как: 1. тот, кто учиться у мастера или учителя чему-либо (урок, промыслу и ремеслу). 2. ученик, учащийся. 3. помощник, пособник, прислужник. Семантические расхождения при толковании данного слова в названных словарях не наблюдается. В анализируемых нами языках лексема *šogird* является заимствованием из перс.-тадж. и более распространенное применение оно имеет в значении последователь, ученик мастера того или иного промысла.

Следует отметить, что раньше последователям для получения разрешения на занятие ремеслом, необходимо было получить молитву (*duo*, *fot(i)ā*). Со слов большинства информантов – кузнецов занятие ремеслом они начинали в возрасте 10-12 лет у своих родных отцов, и поэтому напутственные слова и молитвы получали по ходу усвоения кузнечного дела. А кузница со всеми своими принадлежностями после смерти мастера кузнеца на основе благословения на дело (*piyīl čīdow* – благословить на дело, *piyīl sidow* – получать благословение, к примеру: *korgā tu-rd piyīl sicin* – на кузнечное дело я получил благословение, букв. на кузницу я получил благословение) переходил к одному из сыновей, который, как правило, оглашался будущим кузнецом и наследником родовой кузницы. Особой разрешительной молитвы на занятие ремеслом и проведения ритуала посвящения в дело, описанного Андреевым М.С. [1, 345], Зарубиным И.И. [4] и Гавриловым М. [2] информанты, унаследовавшие ремесло от отцов, не получали, так как с детства, помогая отцам они сами на глазах отцов незаметно становились полноценными кузнецами. Однако, среди информантов - кузнецов бывали лица, которых родители приводили к мастерам для усвоения дела. В таких случаях кузнец – мастер по окончанию занятий с учеником получал разного рода вознаграждений, начиная от *sartapo* – одежду, комплект платья (обувь, брюки, сорочку; *sar-at po* описанный Андреевым заметно отличается от той одежды,

которые преподносили своим мастерам наши информанты), барана или быка, и кончая верхней одеждой.

Единицы шугн. *sipin*, руш. *ān*, бр., рош. *sepin*, сар. *sipin.*, шугн. *qarčlqurč*, вх. *qyrč*, *qurč* “железо”, вандж. *qurč*, шугн. *xǔvā*, шугн. *istixroj* используются для обозначения разновидностей железа, которые были упомянуты при разговоре кузнецами; ср.: вах. *yışn*, *išn*, ишк. *šrpn*, сангл. *ˁsipon*, –“железо”. Обобщенной единицей для любой разновидности железа, металла в шугн.-руш. группе языков является слово шугн. *sipin*, дериватами которого являются *sipinɣaθ* “железные шлаки” (*sipin* – “железо”, *ɣaθ* «испражнения», «экскременты», «нечистоты»), *sipinnarmā* “крошки железа” (*narmā* – мелкие частицы, крошки); *sipinkori* “обработка металла” (*kor* “работа” суф. -i); *sipinpêxt* – (*pêxt* от *pêxtow* «печь», “испекать”); шугн. *sipinin*, руш. *ānin* [14], вах. *yışnin* “железный”, *sipinǔnj* – железный, из железа; металлический; алюминиевый (чаще о посуде); собир. изделия из металла, метизы, алюминия. Упомянутые дериваты *sipinɣaθ* “железные шлаки” и *sipinpêxt* “обработка металла в печи” (букв. “готовить железо”) являются результатом метафорического переосмысления, где наблюдается перенесение изначальных значений слов. Если в первом случае мы видим перенос изначального значения *ɣaθ* «испражнения», «экскременты», «нечистоты» в значение отходы, шлаки, то во втором случае мы наблюдаем метафоризацию значения глагола *pêxt* «печь», “печь”. В ходе исследования были идентифицированы устойчивые словосочетания с элементом *sipin*. Сочетание *sipin kǔn* служит для номинации железной руды, отражая прямое лексическое значение обеих компонентов данной синтаксической конструкции. Однако, устойчивое словосочетание *sipin gāxʔow* демонстрирует метафорическое использование лексемы *sipin*, ассоциируемой с холодностью и твердостью металла, для описания физиологического состояния озноба или окоченения человеческого тела. Данное метафорическое выражение свидетельствует о наличии в составе профессионализмов кузнечного ремесла механизмов метафорического переноса значений, основанных на ассоциативных связях между различными семантическими областями.

В памирских языках, в том числе в шугн.-руш. группе слово шугн. *qarčlqurč*, ср. вх. *qyrč*, *qurč* “железо”, вандж. *qurč* «высший сорт железа» кузнецы в качестве профессионализма используют для обозначения железа более качественной пробы. Данное слово имеет тюркское

происхождение, которое проникло во многие языки [15, 220]. В словарях таджикского языка слово *qurč* приводится в значениях *полный, насыщенный, чистый, имеющий вес*, антоним пустой, гнилой [17, 698]. Очевидно, наблюдается метафоризация данного термина кузнечного ремесла, то есть оно используется среди кузнецов во вторичном значении - железо чистой пробы. Информанты свидетельствуют о существовавшей в прошлом практике заготовки железной руды кузнецами, проживавшими на левобережье реки Пяндж. Руда добывалась на правобережье, где геологические условия благоприятствовали ее формированию. Учитывая сложность транспортировки руды, кузнецы осуществляли на месте ее первичную металлургическую обработку и перевозили на левобережье полученный металлический полуфабрикат, обозначаемый термином *qarčlqurč*. Данное слово можно наблюдать в составе языковой единицы *qurčdor* в значении «содержащий железо», к примеру, *wef čīd xez qurčdor xōy* // около их дома куча камней, содержащих железо. Отметим, что по Карамшоеву Д. данное слово имеет значение «необработанное железо». Интересный параллель мы находим в древнерусском языке, где слово *кѣрчь* обозначал *кузнец*, а слово *крица*, которое происходит от древнерусского *кѣрчь*, использовался для обозначения рыхлого кома, размягченного губчатого железа в смеси со шлаком и частицами несгоревшего угля, образующийся при плавке железной руды в условиях низкой температуры и получаемого непосредственно из руды или из чугуна [13].

В ходе полевых исследований было выявлено, что кузнецы неоднократно использовали шугнанский термин *x'ivā* для обозначения железной руды и необработанного железа низкого качества. Данный термин служил для категоризации металлического сырья, не прошедшего предварительной обработки. Ср.: *žīr ar kūrā kin-en, as wi-ndi sipin ziwēδ-en, ku x'ivā* / глыбы кладут в горн и из них получают железо, то (и есть) *x'ivā*, барт. *x'ivā dastūr yāc vad-at, lošā sat* / девочка была (крепкая) как железо, но похудела [6, 283].

Анализ профессиональной лексики кузнецов Западного Памира выявил, что термин *ribuč* используется для обозначения небольших кусков металла, пригодных для дальнейшей обработки. Данный термин отражает традиционную практику кузнечного дела в регионе, сложившуюся в условиях дефицита металлического сырья. В прошлом кузнецы активно собирали и перерабатывали металлические

фрагменты различного происхождения, что позволяло им эффективно использовать имеющиеся ресурсы.

В ходе семантико-этнографического исследования профессионализмов кузнечного ремесла в шугн.-руш. группе языков были проанализированы различные лексические варианты для обозначения кузнеца и железа. Полученные результаты свидетельствуют о том, что профессиональная лексика кузнецов отражает специфику их деятельности, а также исторические изменения в технологических процессах. Применение комплексного семантико-этнографического подхода позволило выявить культурные коды, заложенные в профессиональной речи кузнецов. Проведенное исследование профессионализмов кузнечного ремесла позволило не только выявить разнообразие лексических единиц, связанных с кузнечным делом, но и проследить их историческую эволюцию. Анализ этимологии слов, связанных с кузнецом и железом, выявил глубокие связи с древними культами, мифологическими представлениями и технологическими изменениями, которые происходили на протяжении веков. Полученные результаты свидетельствуют о том, что профессиональная лексика кузнецов является не просто набором терминов, а отражением исторической памяти и культурных ценностей сообщества.

Литература:

1. Андреев, М.С. Таджики долины Хуфа. Под. ред. Э. Кочумкуловой. Вып. I-II. Переизд. / М.С. Андреев. - Б.: ОсОО «Джем Кей Джи», 2020. - 794 с.
2. Гаврилов, М. Рисоля сартовских ремесленников / М. Гаврилов. - Ташкент: Тип. при Кани. Ген.Губернат, 2012. - 59 с.
3. Ершов, Н. Каратаг и его ремесла (историко-этнографический очерк) / Н. Ершов. – Душанбе: Дониш, 1984. - 120 с.
4. Зарубин, И.И. Сказание о первом кузнице в Шугнани / И.И. Зарубин // Известия Академии наук СССР, VI серия. Т. 20. Выпуск 12. – 1926. – С. 1165-1170.
5. Карамшоев, Д. Шугнанско-русский словарь. Т. 1. / Д.Карамшоев. – М.: Наука, 1988. - 615 с.
6. Карамшоев, Д. Шугнано-русский словарь. Т. 3. / Д.Карамшоев. -М.: Восточная литература РАН, 1999. - 820 с.
7. Котцова, Е.Е. Профессиональная лексика медицинских работников г. Архангельска в номинативно-тематическом аспекте /

Е.Е. Котцова // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2013. - №6 (2). - С. 114-117.

8. Маринин, А.В. Лексика плотницкого дела в говорах Вадского района Нижегородской области / А.В. Маринин. - режим доступа: - URL: [http:// https://cyberleninka.ru/article](http://https://cyberleninka.ru/article) [дата обращ.: 07.11.2024].

9. Муҳаммади Муъин. Фарҳанги форсӣ / Муҳаммади Муъин. - Техрон, 1380. - 1239 с.

10. Некушоева, Ш. Культ кузнечного ремесла у народов Западного Памира / Ш. Некушоева // Сборник статей “Научный вклад М.С. Андреева и А.А. Семенова в изучении истории и этнографии таджикского народа”. - Душанбе, 2019. - С. 223-234.

11. Портянникова, В.Н. Некоторые проблемы лексической характеристики жаргонизмов (на материале «молодежного жаргона» современного немецкого языка в ФРГ): автореф. дисс. ...канд. филол. наук. - Москва, 1971. - 28 с.

12. Реформаторский, А.А. Введение в языкознание / А.А. Реформаторский. -М.: АСПЕНТ ПРЕСС, 1996. – 275 с.

13. Рыбаков, Б.А. Древняя Русь. Быт и культура. Серия «Археология». Т. 16 / Б.А. Рыбаков. - М.: Наука, 1997. – 368 с.

14. Соколова, В.С. Бартагские тексты и словарь / В.С. Соколова. – М., Л.: Ленинградское отделение Изд. АН СССР, 1960. - 197 с.

15. Стеблин-Каменский, И.М. Этимологический словарь ваханского языка / И.М.Стеблин-Каменский. – СПб: Петербургское Востоковедение, 1999. - 480 с.

16. Степанова, М.Д. Лексикология современного немецкого языка / М.Д. Степанова, И.И. Чернышева. - М.: Высшая школа, 1962. – 314 с.

17. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, Ҷ.І, - Душанбе: Шарқи озод, 2008. - 950 с.

18. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, Ҷ.ІІ, - Душанбе: Шарқи озод, 2008. – 945 с.

19. Шанский, Н.М. Лексикология современного русского языка: Пособие для студентов пед. инс-тов. 2-ое изд. / Н.М. Шанский. – М.: Просвещение, 1972. – 327 с.

20. Шелов, С.Д. Очерк теории терминологии: Состав, понятийная организация, практические приложения / С.Д. Шелов. – М.: ПринтПро, 2018. - 472 с.

СИФАТ ВА ВИЖАГИҲОИ МОРФОЛОГИИ ОН ДАР ГӢЙИШИ
ҶАНУБИ ШАРҚИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Шералиев Ш.⁶

*Институти забон ва адабиёти ба
номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии АМИТ*

Дар мақолаи мазкур муҳимтарин хусусиятҳои морфологии сифат ба истиснои калимасозӣ дар он мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Чунончи маълум аст, суҳанварони гӯйишҳои гуногун вобаста ба хусусият ва ҷиғунагии предметҳо, ҳодисаҳо ва одамон тамоми имкониятҳои тавсифии забонро бо сифат ба таври барҷаста баён мекунанд. Омезиши шаклҳои китобӣ-адабӣ бо гуфтугӯӣ-ҳалқӣ ҷолиби диққатанд ва соҳибони забон имконияти васеъ доранд, то дар калимасозӣ, ба хусус, сифатсозӣ фаъол буда, забони адабӣ ва гуфтугӯиро вобаста ба истеъмоли услубии онҳо бою ганӣ гардонанд. Дар гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ истеъмоли сифатҳои нисбӣ ва ифодаи дараҷаи оли сифат бо калимаҳои ҷудогона ҷолиби диққат аст, чун калимаҳои фаровонеро дар қолаби дараҷаи оли сифат метавон мушоҳида кард, ки онҳо дар алоҳидагӣ мавриди истифода қарор надошта, чун ҷузъи ҷатмӣ сифати дараҷаи олӣ шуда меоянд. Инчунин, пасвандҳои ифодакунандаи камӣ ва хурдию навозише, ки дар гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ мавриди истифода қарор дорад, дар забони адабӣ ва дигар гӯйишҳои тоҷикӣ истифода намешавад. Бинобар ин, аз ин нуқтаи назар низ сифат мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Мо кӯшиши кардем, то андозае ҷойгоҳи ин гӯйиширо миёни дигар гӯйишҳои тоҷикӣ ва ҳамчунин забону лаҳҷаҳои гуногуни эронии шарқӣ муайян намоем.

Калидвожаҳо: гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ, эронии шарқӣ, субстрат, сифат, дараҷаҳои сифат, сифатҳои аслӣ, сифатҳои нисбӣ, морфология, гӯйиши, лаҳҷаишиносӣ.

⁶Шералиев Шерали – докторанти PhD-и Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии АМИТ. Нишонӣ: ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: (+992)988509493; e-mail: sherka1997@inbox.ru.

Шералиев Шерали – докторант PhD Института языка и литературы имени А. Рудаки НАНТ. Адрес: г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. Тел.: (+992)988509493; e-mail: sherka1997@inbox.ru.

Sheraliev Sherali – PhD student at the A. Rudaki Institute of Language and Literature of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

Address: Dushanbe, Avenue Rudaki, 21. Tel.: (+992)988509493; e-mail: sherka1997@inbox.ru.

Прилагательное и его морфологическая характеристика в юго-восточных говорах таджикского языка

В данной статье рассмотрены важнейшие морфологические особенности прилагательного, кроме словообразования. Как видно, носители разных диалектов в зависимости от характера и типа предметов, событий и людей превосходно выражают все описательные возможности языка прилагательным. Интересно сочетание книжно-литературных и разговорно-народных форм, и у носителей языка появляется широкая возможность проявлять активность в словообразовании, в частности прилагательных, и обогащать литературный и разговорный язык в зависимости от их стилистического употребления. В юго-восточном диалекте таджикского языка интересно употребление относительных прилагательных и выражение высшей степени качества отдельными словами, так как можно наблюдать множество слов в форме высшей степени качества, которые не являются употребляемыми отдельно, но становятся обязательной частью высшей степени прилагательного. Также суффиксы, обозначающие уменьшительные и минорные формы, которые используются в юго-восточном диалекте таджикского языка, не используются в литературном языке и других таджикских диалектах. Поэтому с этой точки зрения рассматривалось качество. Мы попытались определить место этого диалекта среди других таджикских диалектов, а также среди различных восточноиранских языков и диалектов.

Ключевые слова: юго-восточный говор таджикского языка, восточно-иранский, субстрат, прилагательное, степень прилагательного, исходное прилагательное, относительное прилагательное, морфология, диалект, диалектология.

Adjective and its morphological characteristics in the south-eastern dialect of the Tajik language

In this article, the most important morphological features of the adjective, except word formation, are considered. As it is clear, speakers of different dialects, depending on the nature and type of objects, events and people, express all the descriptive possibilities of the language with adjectives in an outstanding way. The combination of book-literary and colloquial-folk forms is interesting, and language owners have a wide opportunity to be active in word formation, in particular, adjectives, and to enrich the literary and colloquial language depending on their stylistic use.

In the south-eastern dialect of the Tajik language, the use of relative adjectives and the expression of the highest degree of quality with separate words is interesting, as one can observe many words in the form of the highest degree of quality, which are not used separately, but become an obligatory part of the highest degree of the adjective. Also, the suffixes denoting diminutives and minors, which are used in the south-eastern dialect of the Tajik language, are not used in the literary language and other Tajik

dialects. Therefore, from this point of view, quality has been considered. We have tried to determine the place of this dialect among other Tajik dialects, as well as among the various Eastern Iranian languages and dialects.

Key words: south-eastern dialect of the Tajik language, Eastern Iranian, substratum, adjective, degree of adjective, original adjective, relative adjective, morphology, dialect, dialectology.

Соҳибони забон ба вижа мутакаллимони гӯйишҳои мухталиф, ки меъёрҳои забони адабӣ дар асоси онҳо шакл гирифтаанд, вобаста ба хусусият ва ҷигунагии предметҳо, ҳодисаҳо ва одамон тамоми имкониятҳои тавсифии забонро бо сифат ба таври барҷаста ва возеҳ баён меkunанд. Омезиши шаклҳои китобӣ-адабӣ бо гуфтугӯӣ-ҳалқӣ ҷолиби диққатанд ва соҳибони забон имконияти фароҳ доранд, то дар калимасозӣ, баҳусус, сифатсозӣ ғаёл буда, забони адабӣ ва гуфтугӯиро вобаста ба истеъмоли услубии онҳо бою ғанӣ гардонанд. Дар гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ истеъмоли сифатҳои нисбӣ ва ифодаи дараҷаи олии сифат бо калимаҳои ҷудогона ҷолиби диққат аст, чун калимаҳои фаровонеро дар қолаби дараҷаи олии сифат метавон мушоҳида кард, ки онҳо дар алоҳидагӣ мавриди истифода қарор надошта, чун ҷузъи ҳатмӣ сифати дараҷаи олӣ шуда меоянд. Дар рисолаи А.З. Розенфелд, ки то ба имрӯз комилтарин паҷӯҳиш оиди гӯйиши Дарвоз ба ҳисоб меравад, оиди сифат умуман маълумот оварда нашудааст [11]. Дигар қисматҳои он аз ҷумла фонетика, қисмат хусусиятҳои морфологӣ, лексикӣ ва гурӯҳбандии гӯйишҳои минтақаи Дарвоз вобаста ба таъвофутҳои фонетикӣ ва фонологӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд [11]. Бинобар ин мо зарур донистем то хусусиятҳои морфологӣ сифатро ба таври мухтасар мавриди баррасӣ қарор диҳем ва дар оянда ба баррасии паҳлуҳои мухталифи он машғул шавем. Манзур аз гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ гӯйиши Дарвоз буда, гӯйиши Ванҷ дар назар гирифта нашудааст. Дар яқоягӣ ин ду гӯйиш тадқиқоти ҷузъиро тақозо меkunанд, чун миёни ин ду гӯйиш шабоҳатҳои фаровон ва тафовутҳои ҷузъӣ мавҷуданд. Бархе аз забоншиносон бар он назаранд, ки ин ду гӯйиш аз ҳам таъвофутӣ кулӣ доранд, вале соҳибони ин гӯйиш ҳангоми суҳбат озод якдигарро ғаҳмида метавонанд. Фарқияти кӯчакеро танҳо дар фонетика ва қисмати луғат метавон мушоҳида кард.

Сифат аломати бевосита ва бавоситаи предметҳоро ифода карда аслӣ (калимаҳои решагӣ) ва нисбӣ мешавад. Сифатҳои аслӣ аломату

хосияти бевоситаи ашё ва олами зиндаро мефаҳмонанд. Сифатҳои нисбӣ аломату хусусиятро ба воситаи нисбатдиҳӣ ба чизи дигар ифода менамоянд, аз ин рӯ онҳо аз рӯйи сохт сода нестанд. Вобаста ба маъно сифатҳои нисбӣ гуногун мешаванд: нисбат ба маҳал, замон, ашё, шахс, хислату характер ва амсоли инҳо. Сифат аз ҷиҳати маъноӣ луғавиаш мафҳумҳои ранг, таъм, бӯй, ҳарорат, ҳаҷму миқдор, вазн, устуворӣ, хислат ва аломатҳои ботинӣ ва зоҳирии инсон, синну сол ва монанди инҳоро мефаҳмонад.

Сифатҳои аслии аслан калимаҳои решагии забон буда, дар онҳо аломат, чигунагӣ ва хосияти бевоситаи предмет ва олами зинда ба таври барҷаста инъикос меёбад. Дар ғӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ сифатҳои аслии забони тоҷикиро бо тағйироти овой ва махсусан талаффуз нашудани садонокҳои кӯтоҳи **а, и, у** ва ивазшавии онҳо бо аллофони **э** зиёд метавон мушоҳида кард. Ин хусусият ҳамунин хоси шеваҳои ҷанубии тоҷикӣ низ ҳаст. Ин ҷо мо ифодаи дараҷаҳои сифатро танҳо дар ғӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ дида мебароем. Тавре маълум аст, дараҷанокӣ хусусияти сифатҳои аслии мебошад. Сифатҳои аслии се дараҷа доранд: одӣ, қиёсӣ (муқоисавӣ) ва оӣ.

1) **Дараҷаи одӣ.** Дараҷаи одӣ асос ва нуқтаи баромади дараҷаҳои қиёсӣ ва оӣ ҳисоб меёбад. Сифат дар дараҷаи одӣ аломат ва чигунагии предметро ба аломат ва чигунагии предмети дигар муқоиса накарда мефаҳмонад: *хамб* “хам”, *ғъръп* “маҳкам”, *кӯтък* “кӯтоҳ”, *шъри* “ширин” *съръп* “мустаҳкам”, *чарс* “чусту чолок”.

Дар намӯ кӯтал мо зъмини хамб дорем, ай я натовама хамбиш. Търезой ғъръпа ҳӯйшу къне да бай хунора ҳаво бъдроя. Агар мо ва и рай кӯтък бърем, тезта расеме, валъм. Ҳозир, чакду гаман, мо бовивъ бобикалуму, бачай ҷу, дегду мегъфтан, ҳози ёшо чакдунъи гаман, бачай шъри. Гаровара ва ягон ҷӯви съръп соз каран даркор, ке солой сол хизмат кънавъ тез веру нагара. Бачай катаним, бачай ҷу, чарсай, ам чӣ кореи ке мегӯм, якрава будъи кънама. (Ёгед, 2021).

2) **Дараҷаи қиёсӣ.** Сифат дар дараҷаи қиёсӣ мефаҳмонад, ки аломати хоси як предмет нисбат ба предмети дигар ва ё нисбат ба аломати мавҷудаи худӣ ҳамон предмет ба андозае зиёд ё кам аст. Дараҷаи қиёсӣ ё муқоисавӣ ба воситаи ба дараҷаи одӣ илова кардани пасванди **-та** сохта мешавад: *катата*, *сията*, *шърита*, *дурта*, *съръпта*, *чарста*, *хъшрӯта*, *майдъкта*, *кӯтъкта*, *тавата*, *хъбта* ва монанди инҳо.

Мо дар ӯ торни хуна бѣдорем, хуной боги торму ай ино нумзекак кататан. Ҳози нуни гармту медѣм, ҳаловат мебаре, ай инои бѣги ке инои хѣшрӯта умайан. Нумзекак нолой майдѣкта бѣги ке, дар макът бо сахт нагара, бачай чу. (Ширговад, 2021).

Пасванди -та метавонад чун унсури калимасоз низ адои вазифа намояд. Албатта, тобиши маъноии дараҷаи муқоисавӣ дар он мушоҳида мешавад, вале он ҳамчун ҷузъи асосии калима ба сифати исм меояд. Масалан, калимаи **калута** аз ҷузъҳои **калу** “калон” ва пасванди -та иборат буда ба маънои калонсол, одами калон меояд:

Вақте йа калута гап зо, бачой ёш бойад гӯш кѣнанъ ай рӯш амал кѣнан (Ёгед, 2022).

Агар предмети қиѣсшаванда мавҷуд бошад, дараҷаи қиѣсӣ бе овардани пасванди -та ҳам ифода ёфта метавонад:

Мън ай тѣ ката, тѣ хо бойад гапи мѣна дар зъмӣ назанӣ, ҳѣрмат кнӣ (Ширговад, 2024).

Агар предмети қиѣсшаванда дар ҷумла зикр нагардад, омадани пасванди -та ногузир мешавад:

Имрӯз афтов қѣшилоқа пѣри нур кар, ҳамай ҷора хѣшрӯта кар. Мо дар ӯ қѣшилоқи тори ни хуна бѣдорем, хуной боги торму ай ино нумзекак кататан. Ҳози нуни гармту медѣм, ҳаловат мебаре, ай инои бѣги ке инои хѣшрӯта умайан. Нумзекак нолой майдѣкта бѣги ке, дар макът бо сахт нагара, бачай чу. (Ширговад, 2021).

Дараҷаи қиѣсӣ инчунин бо пешоянди номӣ-таркибии “назар ба” низ ифода мешавад. Дар ин сураат ҳам зикр намудани предмети қиѣсшаванда дар ҷумла ҳатмист:

Назар ба соли гѣзашта, ҳосѣлому хѣбта шӣ, имсол баҳад соли хѣб бу (Шкев, 2022).

Сифати қиѣсӣ бо ибораи “оле ам” мазмуни таъкидӣ пайдо карда, аз дараҷаи қиѣсӣ зиѣдтар будан ва ба дараҷаи олӣ нарасидани аломату хусусияти ҳуди як предметро мефаҳмонад ва ин аломат на дар муқоиса бо предметҳои дигар, балки нисбат ба аломати ҳуди ҳамон предмет ба назар гирифта мешавад.

Олем ам сахта бѣху, ҳамай малимо гѣфтестан ке тайѣрийоша сахта бина (Ёгед, 2022).

3) Дараҷаи олии сифат баландтарин дараҷаи аломати предметро нисбат ба маҷмуи предметҳои яхела мефаҳмонад. Бинобар ин, аз як тараф, аз дараҷаи қиѣсӣ болотар будани ин дараҷа ва аз тарафи дигар, ба дараҷаи қиѣсӣ нисбат доштани он маълум мегардад. Дар забони

классикии тоҷикӣ барои ифодаи дараҷаи олии сифат ба ғайр аз пасванди **-тарин** инчунин пасвандҳои **-ин** ва **-о** истифода мешуданд [7, 189].

Дар гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ дараҷаи олии сифат бо роҳҳои зерин ифода меёбад:

А) бо ёрии пасванди **-тарин**:

Дар *и тарафо*, зъмини **кататарин** аминай, нест ай инда катата. Дар назаръм ами бъқай харийагиму **таватарин** бқайест ке то имрӯза харийемъш. *Итава хунай шумрӯтарина* дар ъмръм якъм бор дийестам. Ай ҳамай ра анна аминъш **қўталтаринай**, усънъш дига осунай рафтанъш. *И қъшлоқ дар Дарвоз кататарин* қъшлоқай, ба фъкръм, неке то ҳозира фъкрър накарам ке **майдъктарин** қъшлоқ кадумай (Ёгед, 2021).

Б) бо роҳи ба дараҷаи одӣ илова намудани зарфҳои ифодакунандаи мафҳуми миқдору андоза: **бъсёо, хела, ай ҳад зиёд**.

Мо рафтем ҳамаё қъшлоқора гаишем, мошин не, бъсёо гаму шийем (Даштак, 2024). *Имрӯзъш дим и гова, хела ката* шийа бидас, ана акъ мехармъш (Ширговад, 2023). *Ай ҳад зиёд тава* шийас характери бачай майнъким, надунеме чош бъкнем (Шкев, 2023).

Бояд зикр кард, ки навъи ифодаро воситаи луғавӣ номидан беҳтар аст. Ин восита дар забони адабии классикӣ низ мавҷуд буд. “Дараҷаи олии сифат (сифатҳои таъкидӣ) ба ғайр аз воситаҳои грамматикӣ (морфологӣ) боз ба воситаи луғавӣ (бо ёрии зарфҳо – сахт, бад) ифода мегардад” [7, 189].

В) бо ёрии таркиби **ай (ҳ)ама**. Таркиби ай ҳама дар гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ба таври фаровон истеъмол ёфта, барои ифодаи дараҷаи олии сифат дар муқоиса бо пасванди **-тарин** истеъмолаш бештар аст. Дар ин сураат сифат пасванди **-тар**-ро ҳам қабул карда метавонад: *ай ҳама ката, ай ҳама бўланд, ай ҳама катата, ай ҳама бўланта*.

Мън гъфтъм, бачай чу, ай ҳама хъшрӯта, ай ҳама қадбўланда, ай ҳама хъбта, бо чӣ гат вома?! И ов ай ҳамашу кататаст, ай инда катата нест дар и тарафо. Дар сънф ай ҳама бўландишу ами бачай тъст, неки вехӣ хундаш нома и бачата (Ширговад, 2021).

Г) бо роҳи такрори калима (дар қолаби ибораҳои изофӣ): *катай ката, майдъки майдък, шърини шъри*.

Катай каташу аминай, дигарошу ҳама дар шар зъндагӣ кънаман, хеле шийас дига намумайестан. *И майдъки майдъкишу* аминай дъмби қъшлоқа қатийас, оле ами ва қатим бестайеestas. Агар изай га сабър

кѣни, *шѣрини шѣри* гараман, бад амза вамазае мегаран ке, мевот чѣликонати ва катишу бѣхри (Ёгед).

Ғ) бо роҳи луғавӣ. Дар гӯйиши чануби шарқии забони тоҷикӣ калимаҳои ҷудогонаеро метавон мушоҳида кард, ки ба дараҷаи одии сифат дар қолаби ибораи изофӣ илова шуда мазмунан дараҷаи олии онро ифода мекунанд. Бархе аз ин калимаҳо чун ҷузъи ҳатмии таркиби сифат омада, дар алоҳидагӣ истифода намешаванд ва ё аз маънои худ дур мешаванд. Ин вожаҳо калимаҳои тоҷикӣ ва субстратиро дар бар мегиранд:

1. Ранг: зарди зару “комилан зард”, савзи талхабарг “комилан сабз”, зарди гъли хор “комилан зард”, сѣфеди қоғаз “комилан сафед”, сѣрхи лолабарг “комилан сурх”, сѣрхи дама “комилан сурх”. сѣфеди барф “комилан сафед”, сияй лучъков “комилан сиёҳ”, тези ҳалҳал(ов) “комилан тез, тунд”.

2. Таъм: талхи земорчѣк “беҳад талх”, шӯри кѣрѣк(ов) “беҳад шӯр”, хуми бѣч “комилан хом”.

3. Ҳарорат: хънѣки тарма “беҳад хунук”, гарми алов “ниҳоят гарм”, хънѣки лозѣр “беҳад хунук”.

4. Вазн: сабѣки пар “беҳад сабук”.

5. Синну сол: пири дақ “комилан пир” пири ҷайдоқ “комилан пир”.

6. Хислатҳои инсон: мурай даргӯр “беҳад ҳасис”.

7. Ҳачму микдор: тӯби калот “комил ҷамъшуда”, хури ахгар “комилан майдашуда”.

8. Аломатҳои гуногун: тари зам-зам “комилан тар”, тари жѣмбѣқ(ов) “комилан тар”, торики сѣп “комилан торик”, қоқи сангчѣк “комилан қоқ”, қоқи загор “комилан қоқ”.

И гинагина вори *талхиш земорчѣк* ичи алафи га дар рӯй зѣми нестай. Қалафѣр агар *тези ҳалҳалов* набоиша, бобам хӯраш натунама вало. И қѣрутова *шӯри кѣрѣков* карай, мо ина ай ко хӯраш тунеме, нагарама хӯра. И гӯлако ҳамай гӯрѣкора амта *тѣрѣиш бѣзмѣков* хѣраманишу, чѣ хел тунаман. Таной деволо бади аловѣни амта *сийай лучъков* гараман. Чоие ке дар назари мѣн *ҷӯиш заргаров* бу, бѣбим мега ке и чой давре хънѣк ишйаст. Кайе ке бобам пѣшта бѣрава *торики сѣп* раки кѣнама. Ай зарби овбозира танаша би *тари замзамов* ишйаст, як ҳаёти ѣмѣр дар дѣруни овай. То *тари жѣмбѣков* нагаран овдира бас накѣ, фами. Тутора амза пѣрешу бѣчѣк ке *хури ахгар* гаран, анна тѣпѣст вамаза мейа. Ай шавуни ке мейой ай зарби афтови гарма *сѣрхи лолабарг* гами. И нунора изайга

агар таршу књи валo **махчули тар** гараман валъм. Ай зарби кори пѐра дѐстѐ пош **зардови зар** иийан, вехи қарор найестама (Ёгед, 2019).

Д) бо роҳи ба дараҷаи одӣ илова кардани калимаи “ов” ё “ова”. Мисол, шѐтѐков, замзамов, жѐмбѐқов, тѐнѐков, шѐринова, тарова, чѐркова.

Итава авқоти шѐтѐкова нав хѐрѐм. Лоқой замзамовта бадар кѐ да қоқ гаран, кѐ бо касал нагарӣ. Бачай майдѐкит амза овчоваке карас кѐ, бѐуш кѐ лоқой жѐмбѐқовиша бадар кна. Бай мѐна атолай тѐнѐков бийоре, кѐ гавс хѐра натума. Ита севи шѐринова дар хѐрѐм дар ҳаѐтѐм. И лоқой таровата бадаришу кѐвѐ дар сим кашелишу кѐ да қоқ гаран. Ови чѐрковара бѐшане да бравa (Шкев, Ёгед, Ширговад, Даштак, Равнов, 2023).

Е) бо роҳи такрори калима бо пайвандаки пайвасткунандаи “ва”. Дар ин ҳолат пайвандаки пайвасткунандаи *ва* бо калима якҷоя навишта мешавад, чун ҳангоми талаффуз зада дар охири калимаи дуввум омада, ба сифати калимаи мураккаб меояд. Мисол, дурвадѐроз, провапѐр, лѐқовалѐқ, дѐрувадѐру.

Раиш дурвадѐрозе аст кѐ, вандак нарасмӣ. И сатили пѐровапѐра мѐн учкниш натума. Ё намӯ пийолай лѐқовалѐқа бай мѐна бѐдѐ кѐ таишай сахт иийам. Чѐзой дѐрувадѐру мундагира яктарафа бѐмуне, баѐ мѐн ҷоваҷошу кѐма (Ширговад, 2023).

Ё) бо роҳи ба дараҷаи одии сифат илова кардани калимаи пѐр -пур. Ин навъи ифодаи дараҷаи одии сифат, хусусан навъи ҳамроҳии он серистеъмол буда, бо ду роҳ ифода меѐбад:

1. Дар ибораи изофӣ: *тези пѐр, дури пѐр, шѐрини пѐр, шѐтѐки пѐр, қоқи пѐр* ва монанди инҳо.

*Тѐ нѐвбатовма бѐгири гѐфта, амза зу-зуе ҳай кари кѐ, ай мѐн тезта расӣ бай зѐмина, **тези пѐр** ҳай карӣ валo. Тѐ мегӯй бай хѐди Ғӯрода пиѐда брем, **дури пѐрай**, магарѐм иза рара ва хар бѐрем. И бай мѐна **шѐрини пѐрай**, итава мѐн хѐра натума, мѐмкинѐм нестай, бачай ҷу. **Шѐтѐки пѐришу** хари, албат бай говашу карестай. И нуно **қоқи пѐр** ийан, магарѐм ба говорашу бѐдем (Шкев, 2023).*

2. Дар ибораи ҳамроҳӣ: *пѐр тез, пѐр дур, пѐр шѐрӣ, пѐр шѐтѐк, пѐр қоқ* ва монанди инҳо.

*Тѐ нѐвбатовма бѐгири гѐфта, амза зу-зуе ҳай кари кѐ, ай мѐн тезта расӣ бай зѐмина, **пѐр тез** ҳай карӣ валo. Тѐ мегӯй бай хѐди Ғӯрода пиѐда брем, **пѐр дурай**, магарѐм иза рара ва хар бѐрем. И бай мѐна **пѐр шѐринай**, итава мѐн хѐра натума, мѐмкинѐм нестай, бачай ҷу. **Пѐр шѐтѐкишу***

*хари, албат бай говашу карестай. И нуно **пър** қоқ ийан, магаръм ба говорашу бѣдем* (Шкев, 2023).

Ж) бо роҳи ба дараҷаи одии сифат илова кардани калимаи “зор”. Мисол, *қемати заҳри зор, хъламбӯти зор, ҳайруни зор.*

*Нархъ наво **қемати заҳри зор** ишйас, бачам, рӯз то рӯз зъндагӣ вазми ишйестас. Нунора изай га дар дъруни ов бѣмушу, **хламбӯти зор** ке ишн бай мързора бѣдемишу. И кора ай ў мо интизорӣ надоиштем, бачай ҷу, **ҳайруни зор** ишйем* (Ширговад, 2023).

З) бо роҳи иловаи калимаи “бод”. Бо калима якҷоя омада сифати дараҷаи олий месозад. Мисол, *хълумабод, ҷазирабод.*

*Нуной **хълумабод** карагита бѣра акъ бай мързорашу бѣдъ, инора ишкас нахрама. Ин каровута **ҷазирабод** карӣ, бѣра акъ ръндъ рӯвьш къ да бѣишнем* (Ёгед, 2022).

Дар дараҷаи олии сифат муқоисаи аломату хусусияти предметҳои якхела, вале дар дараҷаи қиёсӣ муқоисаи аломату хусусияти ҳам предметҳои якхела ва ҳам гуногун мушоҳида мешавад.

Шакли таъкидии сифат ба ҳадди охирин расидани аломати предметро таъкид мекунад. Бино бар ин сифати таъкидӣ аз ҷиҳати маъно ба дараҷаи олий мансуб буда, бар ҳилофи дараҷаи сифат шакли таъкидии он мафҳуми қиёсӣ надорад. Маънои таъкидӣ бо роҳи такрори нопурраи сифат ифода меёбад, ки дар ин ҳолат унсури дуюм шакли пурраи сифат буда, унсури якум шакли нопурраи он аст. Такрори нопурра ба тарзи зерин воқеъ мешавад: агар сифат бо ҳамсадои ҷарангнок сар шуда бошад, ба дуовози аввали он **б** ва агар бо ҳамсадои бечаранг сар шавад, **п** илова мегардад:

Зард: зѣб – зард, лӯнда: лѣб – лӯнда, дъроз: даб – дъроз, сърх: сѣп – сурх, сѣфед: сап – сѣфед, сийа: сѣп – сийа.

Агар дар охири унсури якум, ки воситаи ифодакунандаи мафҳуми таъкидӣ ҳисоб меёбад, садоҳои **а** афзояд, ҳамсадои лабии охирон ташдид меёбад (каппа-калон), аммо дар як қисми сифатҳои таъкидӣ ин тағйироти фонетикӣ характернок нест. Мисол, *навпанав.*

Ифодаи камӣ ва хурдиву навозиш дар сифат дар гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ба таври барҷаста инъикос меёбад. Сифат шаклҳои махсус дорад, ки аз ҳолати оддӣ паст будан ва ба дараҷаи оддӣ расида натавонистани аломати предметро мефаҳмонанд. Ҷунин сифатҳо аз ҷиҳати маъноӣ худ камият ва таҳсину навозишро ифода карда, мазмуни қиёсӣ надоранд. Маънои камӣ ва навозиш бо ҷунин роҳҳо ифода меёбад:

А) бо воситаи пасванди **-ча**: *сърхча, зардча, бодумчагъл*.

Б) бо иловаи калимаи **тоб**. Калимаи **тоб** аслан аз асоси замони ҳозираи феъли тофтан гирифта шудааст. Дар ин ҷо вазифаи пасванди хурдиро ифода намудааст. Мисол, *сийатов, гълобитов*.

В) бо якҷоя омадани **ча+ранг**: *зарчаранг*.

Залотийому давре зарчаранг шийан, имсол тезта пъхтан (Ширговад, 2023).

Баъзан барои ифодаи маънии камият ба як вазифа пасванди **-ча** ва калимаи **тоб** ба кор бурда мешаванд, ки дар ин маврид пасванди -тоб бештар маънои намудан ва тофтанро ифода мекунад: *сиё(ҳ)чатов*.

Хела шӣ ай ами дурӣ нига дормъм, яъ чъзи сиёчатова дийестам (Шкев, 2023).

Г) ба воситаи пасванди **-ина**: *зардина, сърхина*.

Оле зарди зард нашийанд, оле нав зардинаан, ко изай га сабр кънем (Ширговад, 2020).

Ғ) ба воситаи пасвандҳои **-ък, ак, (-йък), -ъкак (-ъкак)**: *настък, ларзунък, , катанак, вазебак, шъринак*.

Д) ба воситаи пасванди **-чоп**: *зар(д)чоп* “ба зардӣ мойил”, *сърхчоп* “ба сурхӣ мойил”, *авърчоп* “абрнок”.

Дар и ҳавой авърчоп мебройе мере, бо бору нашапату тари замзамов гаре. Аниқ надума чъхели бун, неки рангшу сърчоп бу валъм (Ширговад, 2020).

Е) ба воситаи калимаи **мъқум** - мақом. Мақом дар забони адабии тоҷикӣ ба маънои нағма, наво, мусикӣ меояд ва дар забони гуфтугӯӣ истифода намешавад, аммо дар гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ин калима дар алоҳидагӣ ба маънои аслии хуб мусикӣ мавриди истеъмол қарор дорад. Дар таркиби сифат муодили пасванди хурдиву навозиши **-ранг, -ина** мебошад. Мисол, *авърмъқум, ҳофизмъқум*.

Имрӯз ҳаво авърмъқумай, валъм ҳози шоха бийорама, ҳамай анҷирора бай хунара бърдорешу ке тар нагаран. И бачай маъдъким ҳофизмъқумай, неке ишқас гӯшъш нақнама (Шкев, 2021).

Бояд тазаққур дод, ки тамоми хусусиятҳои ҷузъии морфологии сифат дар гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикиро дар ин мақолаи хурд наметавон ҷо қард ва аз тадқиқоти кӯчак метавон натиҷагирӣ қард, ки омӯзиши амиқи қисматҳои ҷудогонаи ин гӯйиш гирехҳои фаровонеро дар қисмати забоншиносӣ ва лаҳҷашиносии таърихӣ метавон боз қард ва ҷойгоҳи ин гӯйишро миёни дигар гӯйишҳои

тоҷикӣ ва ҳамчунин забону лаҳҷаҳои гуногуни эронии шарқӣ муайян намуд.

Китобнома:

1. Андреев, Г.А. Дарваз и Каратегин / Г.А. Андреев // Сб.: Военный сборник. Вып.2. – 1883. - №12. – С. 140-159; – С. 303-319.
2. Вазирова, Х. Дарачасозии сифат дар шеваи Ванҷ / Х. Вазирова // Мактаби Советӣ. – 1970. - №5. – С. 14-16.
3. Вазирова, Х. Сифат ва дарачаҳои он дар шеваи Ванҷ / Х. Вазирова // Сер. Армуғон 2. – Душанбе, 1971. – С. 168-172.
4. Вазирова, Х. Калимаҳои адабӣ дар таркиби лексикаи лаҳҷаи Ванҷ / Х. Вазирова // Забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1977. – С. 155-162.
5. Зарубин, И.И. К списку памирских языков / И.И. Зарубин // ДРАН, -В. – 1924. – апрель-июнь. – С. 79-81.
6. Кисляков, Н.А. История Каратегина, Дарваза и Бадахшана / Н.А. Кисляков // Материалы по истории таджиков и Таджикистана. – Сталинабад: Госиздат при СНК Таджикской ССР, 1945. – С. 71-113.
7. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои 9-10). Ҷилди 1. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2012. - 566 с.
8. Офаридаев, Н. Ономастикони «Таърихи Бадахшон»-и Охон Сулаймон ва Сайид Шохфутур / Н. Офаридаев, М, Латипов // Суханшиносӣ. – 2024. - №1(45). - С. 7-15.
9. Офаридаев, Н. Очерки по томонимии и мкротопонимии Горного Бадахшана / Н. Офаридаев. – Душанбе: Сифат-Офсет, 2024. – 168 с.
10. Оланин, В.Ф. Каратегин и Дарваз / В.Ф. Оланин // Изв. РГО. Вып.1. Т. 17. – 1881. — С. 21-58.
11. Розенфельд, А.З. Дарвазские говоры таджикского языка / А.З. Розенфельд // Тр. ИЯ АН СССР. Т.4. – 1956. - С. 196-227.
12. Розенфельд, А.З. Топонимы Ванджа / А.З. Розенфельд // Топонимика Востока. – М.: Наука, 1962. – С. 273-280.
13. Розенфельд, А.З. Ванджские говоры таджикского языка / А.З. Розенфельд. – Л.: Наука, 1964. – 149 с.
14. Фарҳанги заюони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 950 с.
15. Ҷӯраев, Ғ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Синтаксиси ҷумлаҳои сода / Ғ. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1984. – 249 с.

УДК: 811.221.32

**ҶАНБАИ АСОТИРИИ ТАШРЕҲИ ҶОЙНОМИ БАДАХШОН ДАР
“БАДАХШОН ДАР ТАЪРИХ”-И СОҲИБНАЗАР МУРОДӢ**

Улфатшоев Ҷ.⁷

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

Дар бораи Бадахшон ва таърихи он дар сарчашмаҳои таърихиву илмиву адабӣ фаровон ёд кардаанд ва бисёр ақидаҳои илмӣ асоснокро рӯйи кор овардаанд. Бе шак, ҳар кадоми онҳо махсусияти худро доро буда, дар илми таърихшиносӣ ҷойгоҳи хоси худро пайдо кардаанд. Дар радифи ин гуна асарҳои илмӣ таърихномаҳои ҳастанд, ки аз назари адабиёту забонишиносӣ низ қимати баланд доранд. Асари таърихӣ бисёр арзишманде, ки солҳои охир дастраси аҳли илму адаб гардидааст, “Бадахшон дар таърих” – и доктор Соҳибназар Муродӣ – олими пурқору забардасти Афғонистон мебошад, ки он соли 2011 дар Кобул дар ду ҷилд ба нашр расидааст. Дар қиёс бо дигар манбаъу маъхазҳои илмӣ роҷеъ ба ин минтақа асари мазкур мукамал буда, оид ба таърихи минтақа аз замонҳои қадим то асри XX маълумоти мукамал медиҳад. Як хусусияти хеле ҷашмғири китоби мавриди назар аз дидгоҳи забонишиносӣ ниҳоят ҷолиб будани он ба шумул меояд, бахусус, ономастикаи он басо диққатангез буда, омӯзишу тадқиқи он ба рӯйи бисёр масъалаҳои норавшани ономастика, аз ҷумла, як қисмати он – топонимия равшанӣ меандозад. Ҷойному номвожаҳое, ки дар асар қорбаст гардидаанд, аз лиҳози сохту таркиб, маъно, этимология қобили омӯзишанд, ки яке аз онҳо худ ҷойноми “Бадахшон” мебошад.

Дар мақола дар асоси асари зикршуда маълумоти асотирий оид ба ҷанбаҳои ҷуғрофӣ, таърихӣ ва забони ҷойномвожаи Бадахшон оварда шудааст.

Калидвожаҳо: Бадахшон, ономастика, топонимия, антропонимия, ҷойном, Помир, Афғонистон, Авасто, бадахш, балас, Эрон, Турон, Шугнон, Тахористон, забони авастӣ, забони шугнонӣ.

⁷Улфатшоев Ҷангибек Мирзоевич – унвонҷӯи Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ноҳияи Роштқалъа, ҷамоати Тусиён, деҳаи Лахшик. Тел.: (+992)502009964; e-mail: jangik@bk.ru.

Улфатшоев Ҷангибек Мирзоевич – соискатель Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, Рашткалинский район, джамаат Тусиан. Тел.: (+992)502009964; e-mail: jangik@bk.ru.

Ulfatshoyev Dzhangibek Mirzoevich – applicant for the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Roshtkala district, Tusiyan jamaat. Tel.: (+992)502009964; e-mail: jangik@bk.ru.

***Мифологический аспект интерпретации топоназвания Бадахшан в
“Бадахшан в истории” Сохибназара Муроди***

История Бадахшана освещена в различных исторических, научных и литературных источниках, которые содержат научно обоснованные сведения по истории данного региона. Каждый из этих научных источников посвящены различным вопросам, и в историографии региона занимают особое место. Наряду с научными исследованиями, некоторые исторические источники имеют большое значение для изучения литературно-лингвистических вопросов. Среди этих исторических источников представляет большой интерес работа известного афганского ученого Сохибназара Муроди, вышедшая в свет в 2011 г. в Кабуле под названием “Бадахшан в истории” в двух томах. Следует отметить, что по сравнению с другими историческими исследованиями и источниками по региону настоящая работа содержит подробный хронологический анализ общественно-политической жизни Бадахшана с древнейших времён до XX века.

Книга представляет большой интерес с точки зрения лингвистики, в частности является ценным источником по ономастике, исследование которой может пролить свет на неизученные вопросы ономастики, в частности, одного из её разделов - топонимики региона. Топонимия и антропонимия употребленные в монографии представляют интерес в структурном, семантическом и этимологическом аспекте. В связи с этим требует отдельное рассмотрение само топоназвание Бадахшан.

В статье на основе материала настоящей работы рассматривается географическое, историческое и языковое значения топонимизации Бадахшан в мифологическом аспекте.

Ключевые слова: Бадахшан, ономастика, топонимия, антропонимия, название местности, Памир, Афганистан, Авесто, бадахш, балас, Иран, Туран, Шугнан, Тахаристон, авастийский язык, шугнанский язык.

***The mythological aspect of the interpretation of the toponym badakhshan in
Srhibnazar Murodi's "Badakhshan in history"***

There are many different historical, scientific and literary sources about the history of Badakhshan, which contain scientifically sound information about the history of this region. Each of these scientific sources is devoted to different issues and occupies a special place in the historiography of the region. Along with scientific research, some historical sources are of great importance for the study of literary and linguistic issues. Among these historical sources, the work of the famous Afghan scientist Sohribnazar Murodi, published in 2011, is of great interest. in Kabul, under the title “Badakhshan in History” in two volumes. It should be noted that, in comparison with other historical studies and sources on the region, the current work contains the following chronological analysis of the socio-political life of Badakhshan from ancient times to the 20th century. The book is of great interest from the point of view of linguistics, in particular, it is a valuable source on onomastics, the study of

which can shed light on unexplored issues of onomastics, in particular one of its sections - the toponymy of the region. The toponymy and antonymy used in the monograph are of interest in the structural, semantic and etymological aspects. In this regard, a separate consideration of the toponymy of Badakhshan is required. In the article, based on the material of the current work, the geographical, historical and linguistic significance of the toponymy of Badakhshan in the mythological aspect is considered.

Key words: *Badakhshan, onomastics, toponymy, anthroponymy, place name, Pamir, Afghanistan, Avesto, Badakhshan, Balas, Iran, Turon, Shughnan, Takhoriston, Avastian language, Shughnan language.*

Ономастика ё онро “номшиносӣ” низ мегӯянд, як соҳаи нисбатан нави забоншиносӣ аст, ки пайдоиши онро ба солҳои 60 – уми асри гузашта мансуб медонанд. Бисёр, олимоне, ки дар соҳаи ономастика тадқиқ бурдаанд, аз олимони тоҷик О. Ғафуровро чун олиме меҳисобанд, ки нахустин бор ба ин соҳа рӯ овардааст ва дар ин замина асарҳои илмӣ таълиф намудааст. Дар ин соҳа олимони зиёди ватанӣ тадқиқоти ҷуғрафӣ илмӣ анҷом додаанд, ки дар ин радиф метавон аз олимоне чун А.Л. Хромов, О. Ғафуров, Р. Х. Додихудоев, С. Сулаймонов, А. Девоначулов, Н. Офаридоев, А. Абдунабиев, Ҷумъахон Алимӣ, Ш. Исмоилов, С. Назарзода, О. Маҳмадҷонов, Ш. Ҳайдаров, М. Шодиев, Д. Ҳомидов, Б. Тураев, М. Аюбова, Ш. Насриддиншоев, С. Ю. Абодуллоева, А. Шохуморов, У.Т. Булбулшоев, Р. Шодиев, Ш. Майнусов, Э. Давлатов, С. Қурбонмамадов, С. Шералиева, Ш. Гулаҳмадшоев, Ҷ. Темиров, Ф. Давлатова, М. Саидов ва дигарон ёд кард. Ин олимони дар бораи ономастика чун як соҳаи нави забоншиносӣ рисолаҳо, монография, дастуру китобҳои хондаву ҷолиб навиштаанд, ки ба пешрафту инкишофи ин соҳа мусоидат кардаанд.

Дар бораи Бадахшон ва таърихи он дар сарчашмаҳои таърихиву илмиву адабӣ фаровон ёд кардаанд ва бисёр ақидаҳои илмӣ асоснокро рӯи кор овардаанд. Бе шак, ҳар кадоми онҳо махсусияти худро доро буда, дар илми таърихшиносӣ ҷойгоҳи хоси худро пайдо кардаанд. Дар радифи ин гуна асарҳои илмӣ таърихномаҳои ҳастанд, ки аз назари адабиёту забоншиносӣ низ қимати баланд доранд. Асари таърихӣ бисёр арзишманде, ки солҳои охир дастраси аҳли илму адаб гардидааст, “Бадахшон дар таърих”-и доктор Соҳибназар Муродӣ – олими пурқурӯ забардасти Афғонистон мебошад, ки он соли 2011 дар Кобул дар ду ҷилд ба нашр расидааст. Дар қисм бо дигар манбаъу маъхазҳои илмӣ роҷеъ ба ин минтақа асари мазкур муқаммал ва аз ҳар

чихат шоистаи тавсиф аст. Як хусусияти хеле чашмгири китоби мавриди назар аз дидгоҳи забоншиносӣ ниҳоят ҷолиб будани он ба шумул меояд, бахусус, ономастикаи он басо диққатангез буда, омӯзишу тадқиқи он ба рӯйи бисёр масъалаҳои норавшани ономастика, аз ҷумла, як қисмати он – топонимия равшанӣ меандозад. Ҷойному номвожаҳое, ки дар асар қорбаст гардидаанд, аз лиҳози сохту таркиб, маъно, этимология қобили омӯзишанд, ки яке аз онҳо ҳуди ҷойноми “Бадахшон” мебошад.

Азбаски ин асари илмии гаронмоя роҷеъ ба таърихи Бадахшон аст, ба вожаи “Бадахшон”, таърих ва маънои он бояд рӯ овард, зеро маълумоти манбаву маъхазҳои таърихиву илмиву адабӣ сари ин вожа, масири таърихӣ ва бозтобу тобишҳои маъноии он яксон нестанд, аз он пас ба дидгоҳи муаллифи “Бадахшон дар таърих” ва мулоҳизаву фарзияҳои илмӣ ӯ назар меандозем.

Дар асари Соҳибназар Муродӣ маълумоти васеъ оид ба номи Бадахшон дода шудааст. Муаллиф кӯшиш кардааст, то мавқеи ин номро дар байни он номҳои зиёди таърихӣю асотирие, ки дар осори хаттии бостонӣ дучор мешаванд, муайян кунад ва ба Бадахшон иртибот доштани ин номвожаҳои гуногунро нишон диҳад. Лозим ба ёдоварист, ки С. Муродӣ дар тафсири масъалаи мазкур бештар ба маълумоти асотирий таъя мекунад.

Мулоҳизаҳои С. Муродиро метавон аз чанд ҷиҳат мавриди баррасӣ қарор дод:

1. Доктор Соҳибназар Муродӣ ҷойномвожаи Бадахшонро бо номҳои бостонӣю асотирий алоқаманд ва баъзан як мешуморад: Масалан, ӯ қайд мекунад, ки номи Бадахшон бо номҳои “Айриёновайча”, “Хонирас”, “Рого – Роғо”, “Тоҳийо”, “Тоҳино”, “Тойитйо”, “Варна”, “Питишхоргар”, “Ча(и)гил”, “Дакшино”, “О(А)сио(а)н”, “Патушон”, “Бохтари Шарқӣ” ёд шудааст ва бо дигар номҳои гуногун дар манбаъҳои юнонӣ, чинӣ, авастӣю туркӣ дарҷ гардидааст [7, 80-102].

Дар ҷойи дигар ӯ таъкид мекунад, ки ҷойномвожаи “Бадахшон” дар забони санскрит аз решаи “Дакшан – Бадакшан – Бадахшон” иборат аст ва маънии “атои Офаридгор”-ро медиҳад.

Тавре дар боло омадааст, пайдоиши калимаи “Бадахшон”-ро ба лаъл, ки замоне онро “балахш” ё “бадахш” мегуфтаанд, нисбат медиҳанд, дар забони санскрит ин вожа аллакай тавзеҳ ёфт. Ин гувоҳи

он аст, ки дар манбаъҳо ва сарчашмаҳои илмиву адабӣ маънии ҷойномвожаи “Бадахшон” чанд хел шарҳ дода шудааст.

2. Дар баъзе аз манбаъҳо ин номро бо номи қабилаҳое, ки дар асрҳои 3-4 қабл аз милод бо исми “авсуниҳо”, “осиҳо”, “осианҳо” дар ду канори дарёи Ҷайхун зиндагӣ мекардаанд, мепайванданд ва онҳоро аз дудмону табори сақойӣ медонанд. Нигоранда дар тақия ба ин манбаъҳо овардааст, ки дар замони муҳоҷиратҳои ориёӣ қисмати бузурге аз онҳо ба ҷануби ғарби Ориёно кӯч бастаанд ва дар минтақаи Сакистон, ки баъдҳо ба Сиистон табдил шудааст, иқомат ихтиёр намудаанд. Пасон ин қабила ба водии Ғарҷистон ва Бомӣ рафтаанд. Сақойӣ дар Бадахшони онрӯза вазъи хуби иҷтимоӣ доштаанд ва аз ин рӯ, пайдоиши дудмонҳои таҳриҳӣ, қушониҳо ва яфталӣҳо бо онҳо марбут меҳисобанд. Барои ҳамин дар баъзе манбаъҳои илмӣ ҷойномвожаи “Бадахшон”-ро бо калимаи “Аси Ан” (“осиҳо”, “осианҳо”) алоқаманд мешуморанд, зеро вожаи “Patis”-и авастӣ ва “Pati”-и паҳлавӣ, ки ба маънии “сурут” ва “ҳаҷа” меоянд, эҳтимолан ба хоҷаи гиридошти симоҳо ва шахсиятҳои бузурги ин қавм ба ин сарзамин гузошта шудааст: “бадах” – pati – patis (patich). Аз ин ҳоҷаи “Пати” (“Поти”)-ро бо “Аси Ан” пайваст намоем, таркиби “Пати (Поти)-Аси-Ан” ҳосил мешавад, ки аз рӯи талаффуз ва сохт бо ҷойномвожаи “Бадахшон” ҳеле наздик аст ва бо мурури замон шакли “Бадахшон”-ро гирифт [7, 86].

3. Чинӣҳо, азбаски вожаҳои забонашон бештар ҳиҷоҷасим аст, дар маъхазҳои қадимашон “Бадахшон”-ро ба шакли “Pat-daktsi-tang-na” навиштаанд. Дар замони ҳокимияти Қушониён, ки ба асри панҷуми милодӣ рост меояд, ҷойномвожаи “Бадахшон” дар манбаъҳои чинӣ бо шакли “Бодочан” дучор меояд. Баъдҳо дар натиҷаи таҳаввули забонҳо калимаи “paiti”-и авастӣ ба “от” табдили шакл кардааст ва дар забонҳои замони баъдӣ ориёӣ “paiti” ё “paita” ба “дот” ва “тот” бадал гардидааст [7, 80-83].

На танҳо олимони балки сайёҳоне, ки аз сарзамини Айранаваҳеҷа дидаи кардаанд, амсоли Марко Поло, Ибни Батута дар бораи он ва мардуми ориёӣ, ҷойномвожаю номвожаҳо иттилои ҷолиб додаанд, аз ҷумла, дар бораи як қисмати ин мулки ориёӣ – Бадахшон, ҷойному маскунини он изҳори назар кардаанд. Ногӯфта намонад, ки роҳи машҳури абрешим аз сарзамини Ориёно мегузашт ва доду ситад, тичорат тавассути ин сарзамин сурат мебад, зеро он дар меҳвари Осиё қарор дошт ва Осиёву Аврупо ба василаи ин роҳ ба ҳам мепайвад.

Аз сӯи дигар, лаълу лочуварди пурқимати Бадахшон аз замонҳои қадим дар тамоми дунё талабгори зиёде дошт ва таваҷҷуҳи олимону сайёҳону ҷаҳонгиронро ба худ мекашид. Бахусус, кишвари Чин ба ин минтақа таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мекард (албатта, ғасби онро меҳост), аз ин ҷост, ки сайёҳони чинӣ ба ин ҷо бисёр меомадаанд. Яке аз онҳо Ху Ю Тсонг дар асри ҳафтум ба Ориёно сафар намуда, аз Бадахшон дар шакли “пу-ту-чанг-ну”, “po-to-chang-no” ном бурдааст ва ҷойи онро дар канори Тсинп-Линг, яъне Помир ҳисобидааст. Ҳамчунин баъди ин сайёҳ ду ҷаҳонгарди дигари чинӣ дар ҳамин аср ин минтақаро дар ёддоштҳои “Патушон” ва “Pato-Shan” гуфтаанд [7, 88-90].

4. Қаламрави вилояти Бадахшон дар мурури айём гоҳе ба Бохтар ва мавридҳои ба Тахористон мансуб будааст. Дар воқеъ айёми хеле қадим номи бостонии Бадахшон “Тахористон” будааст ва бо роиҷ гардидани дини ислом онро ба баъд “Бадахшон” гуфтаанд ва Тахор минбаъд чун номи як вилояте боқӣ мондааст. Олим табдили ном шудани ин мавзео чунин нигоштааст: “Ин диёр дар қуруни аввалӣ ва вусто ба номи “Ховарзамин” ва “Тахористон” ёд мешуд. Замони хилофати Аббосиён дар соли 130 (752 мелодӣ) ҳиҷрӣ дар арозии Хатлон зилзилае азим ба вучуд омад, кӯҳи Шугнон шикафта шуд ва кони лаъл пайдо гашт, аз он рӯ, ба “Бадахшон” мусаммӣ гардид. Зеро лаълро ба маъно “бадахш” мегӯянд”. Худуди он бошад: “Дар фосилаи авоили қарни даҳум то дувоздахуми ҳиҷрӣ мавқеияти ҷуғрофиёи Бадахшон миёни Дарвозу Шугнон ва Қатағану Чатрол буд. Шаҳри Бадахшон дар ин замон маркази доду ситади тичорӣ ва равобити иқтисодиву сиёсӣ миёни Осиёи Шарқӣ ва Осиёи Марказӣ ва кишварҳои Ирон, Ҳиндустон ва Чин будааст” [7, 93-94].

5. Дар иддае аз сарчашмаҳои таърихиву илмиву адабӣ номи Бадахшонро “Паташхоргар” ё “Мозандарони Кӯҳӣ” гуфтаанд, ки ин вожа ҳам маъниву таърихи худро дорост. Дар ин манбаъҳо зикр рафтааст, ки пеш аз номи Бадахшонро гирифтани ин сарзаминро “Паташхоргар” ё “Бадахшхоргар” – “Badashchorgar” меномидаанд, ки ин ҷойномвожа ба шаклҳои дигар низ меояд. Чунончӣ, ин вожа дар асарҳои бостоншиносону таърихшиносон, адибону олимони дар шаклҳои “Паташхоргар”, “Бадахшхоргар”, “Паташворгарав”, “Патишхоргар”, “Паташхоршоҳ” ба ҷашм мерасад, ки ин номҳо бештар лақабу унвонҳои қисмате аз шоҳону фармонравоёни ориёӣ будаанд. Ба гунаи мисол, дар ин осор нақл кардаанд, ки аз Кисрои Анушервон дар замони шоҳигарии падараш “Бадахшхоргаршоҳ” ном

мебурдаанд, чунки ин вақт ӯ подшоҳи Табаристон будааст, дар идома муаллифи “Бадахшон дар таърих” меорад: “Аммо ин воқеиятро набояд нодида ангошт, ки Кисрои Анушервон, қабл аз он ки подшоҳи Табаристон бошад, ба иртиботи хусури падараш Қубод дар минтақаи “Римон” – Роғ ба дарбори Хушнавозшоҳи Яфтали, худ дар ҳамин ҷо таваллуд шуда ва шахзодаи Фадашхоргар (Бадахшон) будааст. “Пурукупйус” бародари аршади Хусрави Анушервонро ба лақаби “Паташвора” ёд менамоянд”. Қобили зикр аст, ки вожаи “Паташ” дар навишт бо алифбои ниёгон ҳам “Паташ” ва ҳам “Питиш” хонда мешавад. Калимаи “питиш” имрӯз ҳам дар забонҳои шуғнонию рӯшонӣ бисёр маъмул ва мавриди истеъмол аст, онро ба забони тоҷикӣ наметавон тарҷума кард, чунки мардуми Шуғнону Рӯшон фарзанди амак, амма, хола, тағоро “питиш” меноманд, яъне ин калима муносибати хешутабориро ифода мекунад. Азбаски забонҳои шуғнонию рӯшонӣ дар баробари забонҳои авастоӣ паҳлавӣ ва дигар забонҳо дар радифи қадимтарин забонҳо шумурда мешаванд, аз эҳтимол дур нест, ки ин вожаи “Паташхоргар” бо ин калимаи мавриди зикр алоқаманд бошад. Гурӯҳе аз дигар донишмандон “Патишхоргар”-ро “...шуъбае аз риштаи ҷиболи “Апорасан”-и қадим, ки дар “Авасто” ба номи “Упойири саъно” омадааст, медонанд”. Ин ном ба мавзеъ, ба кӯҳе рабт мегирад, зеро мавқеияти ин кӯҳ “Упойири саъно”-ро ҷуғрофидонон дар дар каторкӯҳҳои Ҳиндукуш дар Афғонистон муайян кардаанд. Яке аз ин донишмандон Аҳмад Али Кӯҳзод дар мақолааш “Упойири саъно”-ро ба маънии “баландтар аз парвози уқоб” тафсир кардааст. Дар луғатномаи худ Алиакбари Деххудо ба ин вожа таваҷҷуҳ кардааст: “Ин кӯҳ (“Паташхоргар”) шуъбае аз риштаи ҷиболи “Апорасан”-и қадим, яъне ҳамон “Паташвора” аст, ки номи он дар катибаи Доро дида мешавад ва ба маънии Паташхоркӯҳ, яъне кӯҳе, ки дар он бешхор воқеъ аст”. Як олими юнонӣ Паташхоргарро дар силсилакӯҳи Албурз таъхис додааст ва дар даврони ислом низ чанде аз олимони бар сари ин ақида будаанд.

Чаноби доктор Соҳибназар Муродӣ дар мафҳум ва мавқеияти Паташхоргар меғӯяд, ки Бадашхоргар номи минтақаи кӯхистониест, ки дар қадимтарин манбаи ориёӣ “Тафсири “Авасто” ба забони паҳлавӣ ба назар мерасад. Бадашхоргар дар ин манбаъ ба ҷойи “Варана” – “Varena” омадааст. “Варана” дар “Авасто” чун зодгоҳи Фаридун – аз номдортарин подшоҳони ориёӣ сабт шудааст. “Варана” дар “Авасто” бо тарҷумаи паҳлавӣ Падашхоргар ёд шудааст. Барои он ки Варана

номи қадимаи Баҳораку Бадахшон аст, ин номи бостонӣ ҳоло номи шаҳрест дар шимолу ғарби Баҳорак ва қалъаи бостоние низ дар ин мавзеъ бо ин ном мавҷуд аст. Аз сӯйи дигар, Варана ё Варан дар баргардон ба забони паҳлавӣ дар “Авасто” номи чорумин кишвари ориёӣ дар сарзамини Айранавахечаи бостонист. Олим Фаридун Ҷунайдӣ менигорад, ки зодгоҳи Фаридун дар “Авасто” аз минтақаи Варан аст. Донишманд Пури Довуд дар таҳқиқоти худ дар иртибот бо ин калима менависад: “Варана – Varena” исми мамлакате аст, мусташрикинро дар сари таъйини маҳали он ихтилоф аст. Он мамлакати “Патишхоргар” аст. Қисмате аз муҳаққиқон ин мавзеъро дар Қафқоз медонанд, ки инро доктор Муродӣ иштибоҳ хондааст ва мегӯяд: “Ҳол он ки бино бар ақвол ва шухуди зиёде дарёфтам, ки маскаталроси Фаридун дар “Варана”, чое дар “Айрёновайча” будааст, ки дар канори он Гелон мавқеият дорад ва ин мавқеият дар Эрони Ғарбӣ воқеъ нашудааст, он мавзеи “Ҷарм”-и кунунӣ аст ва Патишхоргар бино ба нишондодҳое дар мавқеияти кӯҳҳо ва дарёҳо номи Бадахшон мебошад”. Гурӯҳе аз миёни олимони шарқшинос ва бостоншинос ақидаеро пайғирӣ кардаанд, ки бар асоси он Варана ҷаҳорғӯша аст ё ҷаҳорғӯшагӣ сифати он мебошад ва дар манбаъҳои таърихӣ фарзияеро пеш овардаанд: вақте ки Афросиёб Манучехр ва сарлашкарони сипоҳашро асир мегирад, онҳоро дар Бадашхоргар маҳбус менамояд. Ин ҷо муаллиф ба донишманди номдори Эрон Иброҳим Пури Довуд истинод мекунад, ӯ ин ходисаро чунин тавзеҳ медиҳад: “Аз Ағрирас (бародари Афросиёб) Гупташоҳ ба вучуд омад. Вақте Фаросиёв (Афросиёб) Манучехрро бо эронӣён дар кӯҳи Бадишхоргар асир намуд...”. Ҳамчунин дар таъя ба фикраҳои 20-22, фасли 31 “Бундаҳишн” муаллиф зикр менамояд, ки Бадишхоргар ҷоест, ки дар он Манучехр ва дигар эронӣҳо зиндонӣ шудаанд. Ағрирас шоҳи кишвари Совкистон (Сакистон) барои халос кардани онҳо ба Бадашхоргар меояд. Ин навишта дар “Бундаҳишн” исбот мекунад, ки Бадишхоргар на дар Дайламу Гелони Эрон, балки дар дар қаламрави Афросиёб – шоҳи Тӯрон дар моварои рӯди Ому мавқеъ доштааст. Аз ин рӯ, муаллифи “Бадахшон дар таърих” фарзияи он донишмандонеро рад мекунад, ки мавзеи Бадишхоргарро дар Гелони Эрон мешуморанд. Доктор Муродӣ собит сохтааст, ки Гелони канори Паташхоргар ҳамоно мавзеи “Ҷар(а)м” дар Бадахшон аст, ки дар ғарби Қошғар мавқеъ гирифтааст. Дигар, вожаи “Гелон” на фақат номи маконест, балки номи қабилаи ориёист, ки онҳоро “гел” хонанд ва дар ин сурат

“Гелон” шакли чамъи ин исм аст. Бостоншиноси машхури Эрон Иброҳим Пури Довуд вожаи “Паташхоргар”-ро номи водӣ ё кӯҳе меҳисобад, ки дар Гелон ҷойгир аст ва қалъаи “Варан” ё “Варам” дар ҳамин диёр ҷо дорад. Мушаххасан, ин қалъа дар дараи Зардев сохта шудааст. Ҷойномвожаи “Варан – Варана – Варам”-ро ба Бадахшон низ нисбат медиҳанд, ки замоне номи ҳамин мулк будааст. Ҷойномвожаҳои “Паташхоргар”, “Мозандарони Кӯҳӣ”, “Гелон” ва “Қалъаи Варана” ё “Варам”-ро дар тақя ба мавқеи ҷуғрофӣ, ҳодисаҳои таърихӣ ба ин номҳо алоқаманд мушаххас метавон кард. Дар бисёре аз манбаъҳои қадима номи авастии Бадахшон “Варана” гуфта шудааст ва ин қаламрав бо иловаи ҷойномвожа (мавзеъ) –и “Рого – Роғ” ба ҳудуди ҷуғрофии Хонирас шомил мегардад. Муаллиф ба ҳулосае мерасад, ки мардуми Гелони Эрон низ аз ватан – сарзаминҳои аввалияи худ – Хонирас ба ин ҷо кӯч бастаанд. Номи Бадишхоргарро Бадахшон баъди Варана ба худ гирифтааст ва маркази он Баҳорак ба ҳисоб мерафт. Бо ин далелҳо метавон ҳулоса баровард, ки Паташхоргар ё Бадишхоргар аз номвожаҳои қадимаи Бадахшон буда, бо гузашти айём бо дигар ҷойномвожаҳои ин мавзеъ табдили ном кардааст. Дар идомаи масири таърихӣ ҷойномвожаи Бадахшон муаллиф ба донишманди маъруф Алӣ Кӯҳзод рӯ оварда, фарзияи ӯро овардааст. Ин донишманд барои мушаххас кардани мавқеи кӯҳи “Ҳаройити” ба сурудаҳои “Ведо” таваҷҷуҳ намудааст ва гуфтааст: “дар сурудаҳои “Ведо” “Митро” бо “Варана” ва “Андаро” бештар муттасил ва пайваста зикр шуда ва дар “Авасто” дар ҷумлаи “Ёзоно” омада, ки Аҳуромаздо болои кӯҳи “Ҳаробарзотӣ” (Помир), ки офтоб аз фарози он бармехезад, барои Митро маскан сохта буд”. Дар “Минуи хирад” зикр рафтааст, ки мамлакати Паташхоргар дар қаламрави ҳукмравии Афросиёб – подшоҳи Тӯрон қарор дошта, ки ба таври умум хати сарҳади Тӯрон ва Эрон ҳамин рӯди Омударё буда ва дар ҳамин соҳа ҷангҳои тӯлонимуддат байни ду қавми ориёӣ ба номҳои Эрон ва Тӯрон идома ёфтааст. Ба ин манзур Афросиёб ягон вақт Дайламу Табаристон нарафтааст [7, 90-94].

6. Дар манбаъҳои даврони исломӣ низ калимаи “Паташхоргар” тавзеҳу тафсир ёфтааст, ба гунаи мисол, дар “Фарҳанги Деххудо” аз қавли Мор Корат дар шарҳи ин ном омадааст: “Патишхоргар” ба маънии билоди базаҳш” аст. аз ин ҷо метавон фаҳмид, ки решаи калимаи “Бадахшон” эҳтимол аз “базахш”, ё “Базахшон”, ё “Базашхоргар”, ё “Бадахшоргар” гирифта шуда бошад. Вожаноми

“Базахшон” аз се ҳичо “ба – дашхор – гар” шакл гирифта, “ба” ниёз ба шарҳ надошта, “дошхор” ба маънии “душвор” ва “гар” дар забони қадими авастой маънии кӯхро медиҳад ва дар мачмӯъ маънии ҷойномвожаи “Паташхоргар”, “Бадишхоргар”, “Базахшхоргар” ва дигар шаклҳояш “кӯҳи душворгузар” мебошад. То кунун ҳамин маънии вожаи “Бадахшон” дар забонҳои помирӣ ҳам мушоҳида мегардад. Дар забони шугнонӣ ин калима “Бадаххӯн”- “badachxūn” талаффуз гардида, маънии “бадах” – “душвор” ва ҷузъи “ӯн” (“он”) “ҷой”, “макон”-ро ифода мекунад. Аз ин ҷо “Бадахшхоргар” қисмате аз каторкӯҳҳои Ҳиндукуш (“Апорасан ё Апойири санъо”) буда, ин кӯҳ дар Бадахшон воқеъ аст. “Паташхоргар”, “Бадахшхоргар”, “Базахшхоргар”, дигар шаклҳои ин ҷойномвожа аз решаи “бадахш” ё “базахш” пайдо шуда, дар мурури замон таҳаввулу тағйир пазируфтааст ва дар охир шакли “Бадахшон” ҳосил шудааст [7, 87-90].

Ба ин тартиб, он иттилое, ки дар асари Соҳибназар Муродӣ “Бадахшон” дар таърих оид ба ҷойноми “Бадахшон” омадааст, дар омӯзишу таҳқиқи ояндаи ин минтақа аҳамияти калонеро доро мебошанд. Вале тавре аён аст, илм бебаҳс набуда, аз эҳтимол дур нест, ки имрӯз ё баъдҳо фарзияҳои илмии дигаре сари ин ҷойном ба миён оянд. Айни замон ин фарзияҳои илмии олими мазкур дар тақия ба манобеи зиёди илмӣ қобили мулоҳизаву андешаронӣ буда, ба андешаи инчониб қисмате аз онҳо қобили қабул мебошанд. Бахусус, ақидаҳои олим дар бораи шаклҳои гуногуни ин ҷойном ба монанди “Паташхоргар” ва гунаҳои дигари он ба гунаи имрӯзаи он хеле шабоҳат дорад. Дар баробари ин дар маъно ва пайдоиши номи Бадахшон аз назари забоншиносӣ дар осори илмӣ андешаҳои В.В. Бартолд, Г. Вамбери, И. Маркварт, А. Деххудо, Муин, Ейлерс, О. Ғафуров, А. Деванакулов, Т. Н. Пахалина, Х. Помирзод, Н. Офаридаев, Ш. Камолиддин ва дигарон низ вучуд доранд, ки дар заминаи осори таърихӣ ва осори таърихӣ забоншиносӣ баён гардидаанд [8, 43-46; 9, 99-105].

Аз ҷумла, академик В.В. Бартолд чунин шаклҳои хитоиро аз рӯи сарчашмаҳои таърихӣ меоварад: Бодочуана (Сюан Тсизян), Пот-ток-тсон-на (Шемгели), Будахан (Тсе-фу-юн-гун), Бадахан (Гиан-шу) [2, 186].

Зимнан бояд гуфт, ки донишмандони афғонӣ докторон Соҳибназар Муродӣ ва Хушназар Помирзод исми Бадахшонро идомаи номи топонимии “Авасто” медонанд. Бинобар ақидаи онҳо номи

деҳкадаи Баҳораки имрӯза идомаи номи топонимии Варена мебошад ва Падешваргар шакли дигари номи Бадахшон мебошад [10, 58]. Вале дар осори илмӣ тафсири дигари ин масъала низ дида мешавад. Аз ҷумла, муаллифи “Фарҳанги вожаҳои “Авасто” Эҳсони Баҳромӣ менависад: “Варена бахши марказии Эрон, ки ба Мозандарон ва кӯҳи Дамованд мепайвандад ва ин устуро Падешваргар низ меноманд” [3, 264]. Муқоисаи Падешваргар бо Бадахшон аз нигоҳи қавонини ташаккулу таҳаввули таърихӣ фонетикаи забонҳои эронӣ мутобиқат намекунад.

Дар осори ҷуғрофии арабию форсӣ ҳангоми тасвири ҷуғрофии Хуросон ва Мовароуннаҳр номи Бадахшон дар дар чор шакл дучор мешавад: Бадахшон, Базахшон, Балахшон, Бадахшонот.

Аксари ҷуғрофиянависони асарҳои миёна макони лаълу лочвард ва дигар сангҳои қимматӣ будани Бадахшонро таъкид кардаанд. Аз ҷумла, дар “Мамолик ва масолик”- Истаҳрӣ, “Сурат-ул-арз”-и Ибни Ҳавқал, “Ҳудуд-ул- олам”, “Ал-булдон”-и Аҳмад бини Яъқуб, “Муъҷам-ул- булдон”-и Ёқутӣ Ҳамавӣ дар бори Бадахшон маълумот дода шудааст [1; 4; 14; 13]. Бештари фарҳангҳо дар шарҳи ин ном ҳамдигарро такрор мекунанд. Дар баъзе аз фарҳангҳо ба ғайри ишора ба доштани маъдани лаъл инчунин ба мавҷуд будани гӯспандони бузург низ ишора карда мешавад (“Нозим-ул атбоъ”, “Фарҳанги Сурурӣ”).

Алиакбари Деҳхудо маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ, ҷуғрофӣ ва адабиро ҷамъбаст намуда, дар шарҳи исми Бадахшон менависад: “Бадахшон ё Базахшон ё Балахшон вилоятест, дар шарқи Афғонистон ва муттасил ба Туркистони шарқӣ, маркази он имрӯз Файзобод аст. Шӯҳрати Бадахшон дар адаби форсӣ бештар ба аҳқори қаримаи он аст. Лаъли Бадахшон ё Бадахш дар қуруни васатӣ дар сартосари олаи ислом шухрат дошт. Ғайр аз лаъл ёқут ва лочвард ва санги булур ва санги позаҳрон низ аз онҳо ба даст меоварданд.

Дар Бадахшон маъдани оҳан ва мис низ вучуд дорад. Қонҳои он дар Шуғнон, бар соҳили рости Омударё ва дар хориҷи Бадахшон ба маънӣ аҳас аст. Дар қарни панҷуми ҳиҷрии қамарӣ Носири Хусрав шоири машҳур мазҳаби исмоилиро ба он ҷо бурд ва дар таблиғи он кӯшид, таъсири таълими ӯ ҳанӯз дар Бадахшон боқӣ аст ва қабривай дар масири улёи рӯди Кукча (аз резаобҳои Амударё) дида мешавад” [5].

Аксари донишмандон таркиби номи Бадахшонро аз ду ҷузъ иборат медонанд: 1. бадахш, 2. -он пасванди номсоз. И. Маркварт

номи мазкурро ба маънои макони бадахш / балахш, ки ба қавле ӯ навъе аз ёкут аст, тафсир кардааст. Ба ақидаи ӯ бадахш танҳо дар Бадахшон дар соҳили Кукча истихроҷ мешавад. Назар ба ақидаи И. Макварт вожаи балахш дар ибтидо номи ноҳияро ифода мекунад, баъдтар ба номи ёкуте, ки дар он ҷо ёфт шуд, иттилоқ гардидааст. Ба ақидаи вай калимаи *балас*, ки дар забонҳои англисӣ ва фронсавӣ истеъмол мешавад, маъхуз аз балахш аст.[6, 63].

В.В. Бартоллд дар “Доират-ул-маорифи ислом” ба шарҳи додаи И. Маркварт така мекунад. Дар фарҳангҳои тафсири ва ҷуғрофии Эрон, аз ҷумла дар “Луғатнома”-и Деххудо, Дар “Қомуси ҷуғрофиёи Афғонистон”, дар “Фарҳанги номҳои ҷуғрофии Тоҷикистон”-и О. Ғафуров шарҳи мазкур такрор ёфтааст [3, 99-105]. М. Фасмер калимаи *балас*-ро дар забони русӣ ба маънои “драгоценный камень” шарҳ дода, манбаи онро *балахи*-и арабию форсӣ нишон медиҳад ва номвожаи Бадахшон вобаста медонад. Инчунин М. Фасмер ба Е. Гемалшиг ва А. Доза така карда, вожаи *balaschus*-и латинии миёна ва *balas*-и франсавиро бо *балахи* алоқаманд медонад [12, 328].

Дар саёҳатномаи Марко Поло ин вожа дар шакли *balash* омада, дар қавсайн “рубин” шарҳ дода шудааст. Дар тавзеҳоти саёҳатнома бошад калимаи *балаш* ба маънои лазурит шарҳ ёфтааст. Дар забони англисӣ калимаи *balas ruby* ба маънои “лаъли шафоф” маъмул аст [9, 101].

Дар фарҳангномаҳои тоҷикӣ-форсӣ вожаи *бадахш* / *балахш* ба маъноҳои гуногун омадааст: лаъл, лаъли гудохта (“Фарҳанги Рашидӣ”), чун лаъл аз бадахш оранд, лаълро низ бадахш гӯянд (“Бурҳони қотеъ”), лаълро ба маҷоз бадахш гӯянд (Анҷусаноро, “Фарҳанги Онандироч”), ва марворид ва ёкут ва зумурад ва бадахш ва фирӯза (“Тафсири Абулфутуҳи Розӣ”), бадахш – чирм ва чирми он лаъл бошад (“Нозим – ал- атбоъ”), киноя аз лаъли Бадахшон (“Ғиёс-ул-луғот”) [5, 543].

Фарзияе низ вучуд дорад, ки вожаҳои *badaxs* / *balaxs*, *balas*, *balas* аз шаклҳои ҳиндуевропоии *bhel*, *bheles* ба маънои “дурахш”, “дурахшидан”, “дурахшон”, “шафоф” маншаъ мегиранд [15]. Муқоиса шавад: вожаҳои шуғнонии *pal*, *palt*, *palast* дурахш, дурахшидан, шаффоф, *xīral* “дурахшон”, “шаффоф”, “чилонок”. Ба ин тариқ метавон гуфт, ки маънои бунёдии *бадахш*, *балахш* “чизи шаффоф”, ашӯе, ки медурахшад, “чилонок”, буда, дар ибтидо номи “санги шаффоф”, “санги дурахшонро ифода мекард”, “санги чилонок”, “чилдор” мебошад. Ин вожа дар аввал сифати ашӯро ифода мекард,

баъдтар бо истихроҷи сангҳои “ҷилодор”, ҷилодиҳанда” ба номи маъдани ҷилонок иттилоқ гардид [9, 99-105].

Китобнома:

1. Асад Ибни Хурдодбех. Алмамолик вал масолик / Асад Ибни Хурдодбех. - Техрон: Алхудо, 1357. – 423 с.
2. Бартолд, В.В. Сочинения. Т. III. Ч.2. - М.: Наука, 1963. - 670 с.
3. Баҳромӣ, Э. Фарҳанги вожаҳои “Авасто”. Ҷ.1 / Э. Баҳромӣ. - Техрон: Донишқадаи Техрон, 1369. - 843 с.
4. Истаҳрӣ, Абуисҳоқ. Алмасолик вал мамолик / Абуисҳоқ Истаҳрӣ. - Техрон: Алхудо. – 1347. - 690 с.
5. Луғатномаи Деххудо. Шумораи мусалсал. - Техрон, 1324 - 1359. – 260000 с.
6. Маркварт, И. Ироншаҳр бар мабноси ҷуғрофиёи Муси Хурнӣ / И. Маркварт. - Техрон: Алхудо, 1373. - 87 с.
7. Муродӣ Соҳибназар. Бадахшон дар таърих. Ҷ. 1. - Кобул: Интишороти Хайём, 2011. - 635 с.
8. Муизӣ, М. Исмоилияи Бадахшон / М.Муизӣ. - Техрон: Пажуҳишқадаи таърихи ислом, 1395. - 680 с.
9. Офаридаев, Н. Ойконимияи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон.(тадқиқоти забоншиносӣ) / Н. Офаридаев. – Душанбе: ДСРТ, 2001. - 175 с.
10. Помирзод, Х. Бадахшон дар ҷуғрофиёи таърихии Авасто / Х. Помирзод // Фарҳанги Ориёно. – 1366. - №3. – С. 83-94.
11. Табрезӣ, Аҳмад Хусрав. Номҳои шаҳрҳо ва деҳаҳои Эрон / Аҳмад Хусрави Табрезӣ. - Техрон: Паём, 1352. - 890 с.
12. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Т. 1 / М.Фасмер. – М.: Советская Энциклопедия, 1964. - 489 с.
13. Ҳавқал Ибн. Сурат-ул-арз / Ибн Ҳавқал. -Техрон: Алхудо,1347. – 532 с.
14. Яъқубӣ Ибн Возех. Ал-булдон / Яъқубӣ Ибн Возех. - Техрон: Алхудо, 1347. – 623 с.
15. Pokorny J. Indogermanisches etimologisches wörterbuch / J. Pokorny. - Bern, 1951-1958. - 830 с.

УДК: 891.550.09

**ВОЖАИ «РАНГ»
ВА МАФҲУМИ ОН ДАР АШЌОРИ ТОЛИБИ ОМУЛӢ
Охонниёзов В.⁸**

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

Вожай «ранг» яке аз вожаҳои маъмули ашъори шоирони классикии форсу тоҷик аст, ки дар масири таърих аз як давраи адабиёт ба давраи дигари адабиёт, аз як сабк ба сабки дигар маъно ва мафҳумҳои гуногунро касб кард. Ин вожаро шоирони адабиёти мо бо калима ва ибораҳои дигар корбаст намуда, тавассути он олитарин андешаҳои ахлоқӣ ва фалсафии худро арз мекарданд. Вижасии ҳунари шоирон дар истифода аз ин калима дар он зоҳир мешавад, ки онҳо онро ҳам барои ороиши сухан ва ҳам барои маъниофарӣ истифода мекарданд.

Муҳаммад Толиби Омулӣ, шоири тоҷикзабони охири асри XVI ва ибтидои асри XVII дар қораи Ҳинд аз зумраи он сухансароёне мебошад, ки аз вожаи «ранг» ва ибораҳои бо он сохташуда мазмун ва мафҳумҳои гуногунро офариданд. Аксари ибораҳои ӯ ва ҳатто маъниҳои ихтироъкардааш аз ҷониби шоирони баъдина ва махсусан Бедили Деҳлавӣ мустафод гардида, сайқал ёфтанд.

Дар мақола аввалин маротиба ба ин ҷанбаи ашъори Толиби Омулӣ таваҷҷуҳ шудааст ва натиҷаҳои бадастомада метавонанд барои таҳлили густурдатари масъала ба кор гирифта шаванд.

Калидвожаҳо: *Муҳаммад Толиби Омулӣ, ашъор, вожа, ранг, рангу бў, шикасти ранг, якрангӣ, берангӣ, дурангӣ, ибора, мафҳум, маъниофарӣ, ҳунар, сабк, сабки ироқӣ, сабки ҳиндӣ.*

Слово «цвет» и его значение в стихах Талиба Амули

Слово «цвет» — одно из популярных слов в стихах классических персидско-таджикских поэтов, которые в ходе истории приобретали разные смыслы и

⁸**Охонниёзов Варқа Дустович** – доктори илмҳои филологӣ, сарҳодими илмии шӯбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдорев, 4. Тел.: (+992)935931693; e-mail: shuwoz@mail.ru.

Охонниёзов Варқа Дустович – доктор филологических наук, главный научный сотрудник отдела фольклора и литературы Бадахшана Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. У. Холдорева, 4. Тел.: (+992)935931693; e-mail: shuwoz@mail.ru.

Okhonniyozov Varka Dustovich - Doctor of Philological Sciences, Chief Researcher of the Badakhshan Folklore and Literature Department of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov NAST. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)935931693; e-mail: shuwoz@mail.ru.

значения от одного периода литературы к другому периоду, от одного стиля к другому. Это слово употреблялось поэтами нашей литературы с другими словами и словосочетаниями и через него выражали свои высшие нравственные и философские мысли. Особенность искусства поэтов в использовании этого слова проявляется в том, что они использовали его как для украшения слов, так и для передачи смысла.

Мухаммад Талиб Амули – таджикский поэт конца XVI – начала XVII веков на Индийском континенте – один из тех талантов, которые из слова «цвет» и словосочетаний, составленных с ним, создавали разные значения и понятия. Большинство его фраз и даже придуманных им значений использовались и уточнялись более поздними поэтами, особенно Бедилом Дехлави.

В статье впервые рассматривается этот аспект поэзии Талиба Амули, а полученные результаты могут быть использованы для более широкого анализа вопроса.

Ключевые слова: Мухаммад Талиб Амули, поэзия, слово, цвет, цвет и запах, перелом цвета, монотонность, отсутствие цвета, дихотомия, фраза, концепция, смысл, искусство, стиль, иракский стиль, индийский стиль.

The word "color" and its meaning in the poems of Talib Amuli

The word "color" is one of the popular words in the poems of classical Persian-Tajik poets, which in the course of history acquired different meanings and values from one period of literature to another, from one style to another. This word was used by poets of our literature with other words and phrases and through it they expressed their highest moral and philosophical thoughts. The peculiarity of the art of poets in the use of this word is manifested in the fact that they used it both to decorate words and to convey meaning.

Muhammad Talib Amuli, a Tajik poet of the late 16th - early 17th centuries on the Indian continent, is one of those talents who created different meanings and concepts from the word "color" and phrases composed with it. Most of his phrases and even the meanings he invented were used and clarified by later poets, especially Bedil Dehlavi.

This aspect of Talib Amuli's poetry is examined for the first time in the article, and the results obtained can be used for a broader analysis of the issue.

Key words: Muhammad Talib Amuli, poetry, word, color, color and smell, color break, monotony, absence of color, dichotomy, phrase, concept, meaning, art, style, Iraqi style, Indian style.

Шоири тоҷиктабори охири асри XVI ва ибтидои асри XVII
Мухаммад Толиби Омулиро аз зумраи он шоироне муаррифӣ
мекунанд, ки чанде майл ба сабки ҳиндӣ доштанд ва баъдтар бозгашт
ба сабки пешиниён, аниқтараш сабки ироқӣ намуданд. Ҳамчунон,
аксари муҳаққиқони осори ин шоир муътақиданд, ки бисёре аз

шоирони сабки ҳиндӣ ба мисли Соиб, Бедил, Шайдо ва чанд тани дигар андешаҳо ва ибораҳои мақбулро аз ғазалиёти ӯ баргирифта онҳоро то андозае сайқал доданд ва аз онҳо маъниҳое офариданд, ки кашфи мафҳуми аксари онҳо на ба ҳар муҳаққиқ ва хонанда даст медиҳад. Ин ҷониб тарафдории худро нисбати ин ақида изҳор медорам ва ин вазъро дар мисоли ибораи «шикасти ранг» пай бурдам ва таҳаввули минбаъдаи онро дар осори Бедили Дехлавӣ мушоҳида намудам. Дар ин мақола бошад, ба таври обзорӣ аз истеъмоли вожаи «ранг» дар ашъори Толиби Омулӣ, ибораҳои аз он пайдошуда ва мафҳумҳои дар зехндоштаи шоир, ки тавассути ин ибораҳо иброз гардидаанд, дида мебароем.

Истифода аз вожаи «ранг» ва ибораҳои бо он сохташуда дар шеърӣ классикии тоҷик аз ҷониби мо дар тӯли чандин сол мушоҳида ва таҳқиқ гардида буд, ки ҳосилаш монографияи «Мафҳум ва рамзи рангҳо дар назми классикии форсу тоҷик» аст, ки соли 2010 мунташир гашт. Дар ин монография рамз ва мафҳуми рангҳо дар назми шифоҳии форсии тоҷикӣ, дар осори Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ ва шоирони ҳамасри ӯ, дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, дар осори намояндагони адабиёти тасаввуф, дар «Ҳафт пайкар»-и Низомии Ганҷавӣ ва «Ҳашт биҳишт»-и Амир Хусравӣ Дехлавӣ ва инчунин мавзуи рангҳо, мафҳум ва рамзҳои онҳо дар ашъори Мирзо Абдулқодири Бедил ба таври алоҳида таҳлилу таҳқиқ гардидаанд [10]. Ин мавзӯ дар ашъори Бедил ба таври хеле мушаххас ва ҷузъӣ ҳаллу фасл гардида буд, вале мутаассифона он, ба ҷуз аз ашъори ин намояндаи барҷастаи сабки ҳиндӣ, дар осори пайравони дигари ин сабк дида нашуда буд ва акнун вақти он расидаст, ки ин масъала ба таври илмӣ таҳлил гардад.

Ҷои таъкид аст, ки рангҳо дар ашъори шоирони сабки ироқӣ асосан ба мафҳум ва мазмуни аслӣ, ҳамчун ҳосияти ашё ва аҷсом, нишон додани тафриқаи як ҳолат, як вазъ бар ҳолат ва вазъи дигар ба кор рафта бошад, дар ашъори шуарои ориф ва сӯфимашраб ҳам рангҳои мухталиф ва ҳам худӣ вожаи «ранг» ва ибораҳои аз он пайдошуда мафҳуми ирфониро пайдо менамоянд [10, 134-165]. Ва чунон ки гуфта шуд, ин вожаву ибораҳо дар сабки ҳиндӣ мафҳумҳоро соҳиб шуданд, ки барои дарки онҳо донишу истеъдоди ғавқулода зарур буд. Мақсад аз ин суҳанон баёни он андеша аст, ки чизе дар адабиёти бадеӣ дар ҷои хушкӯ ҳолӣ пайдо нашудааст ва оғози маъниофарӣ ва ибораиҳтироҷунии ғайримаъмулӣ дар шеърӣ сабки ҳиндӣ собиқаи тӯлонӣ доштааст. Толиби Омулӣ шояд аз он аввалин

шоирони машки ин сабкро карда бошанд ва истифодаи моҳирона аз калимаи ранг ва ибораҳои марбут ба он дар ашъораш, ки нақши маъниофарҳои гуногун дорад, аз ин ҳол шаҳодат медиҳад.

Вожаи «ранг» худ дар ғазалҳои шоир ба таври фаровон истифода шудааст ва он пеш аз ҳама, ба сифати ягон ашё, аҷсом ё табдили ҳолат далолат мекунад, ки вазифаи азалии ин вожа аст. Дар ин мавқеъ «ранг» аксари вақт ба вазифаи «адоти ташбеҳ» меояд, чунончи дар ин байт:

Сипанди оташи рашам зи коҳи девораш,

Ки он шикаста чу ман ранги ошиқон дорад [11, 134].

Толиб дар як байти ғазалаш вожаи «ранг»-ро бо сифати «ширинӣ» овардаст ва онро ба мафҳуми «маззаи ширинӣ», «кайфияти ҳаловат» ба кор гирифтаст:

Бе лаби ту маҷлиси май ранги ширинӣ надошт,

Аз даҳони соқӣён (?) нуқли мастон талх буд [6, 550].

Ҷолибияти байт дар он зоҳир мегардад, ки мантиқ ва таносуби сухани он олайи ифода гардидаст (*лаб-ширинӣ, даҳон-маҷлис, май-соқӣ, маст-талх*). Аммо мисраи дуҷуми байт дорои ноқисии вазн аст ва он тавассути ё нодуруст навишта шудани калимаи «соқӣён» ва ё афтидани ҷузъе аз калима ба вучуд омадааст. Дар ҳар сурат, ранг дар ин байт адоти ташбеҳ шуда омадааст.

Дар байти дигар низ ҳамин сифат ва ҳамин вазифаи вожаи «ранг», ки дар боло гуфта шуд, мушоҳида мешавад:

Шикастагист далели муҳаббатам, Толиб,

Бале, ба ранги узори шикаста мемонам [11, 259].

Аксари авқот барои тасвири ҳолати ошиқ ранги ӯ мисол оварда мешавад ва дар ин ҳангом вожаи «ранг» мустақиман бо номи ранге, ки хоси чехраи ошиқ аст, меояд. Масалан дар ин байтҳо:

Ба ашк аз чашм шустам дӯш ранги заъфарониро,

Либос аз шабнамаи гул сохтам барги хазониро [6, 233].

Сафҳаи гулгун бипӯшад зевари афшони худ,

Бесабаб ранги азои ишқбозон зард нест [6, 289].

Бадеҳист, ки ҳангоми тасвири ин ё он ҳол ё сифат рангҳо метавонанд бидуни вожаи «ранг» истифода шаванд, вале мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки иловаи ин вожа ҳам ба ҳуди рангҳо ва ҳам ба ашё, аҷсом, ҳолат ва вазъ ба он маъно ва мафҳуми дигарро тақдир месозад ва таъсири ин фаҳму даркро дучандон мегардонад. Ба ин таъбири нозук ва гуворои шоир мурочиат шавад:

Шӯри ширин нашуд аз хотири Парвизу ханӯз,

Ранги хун аз рухи ин ранги чигарзод нарафт [6, 269].

Вожаи «хун» дар байти боло далолат дорад ба ранги сурх ва шоир онро бо ибораи тозаи «ранги чигарзод» мантиқ бастаст, ки аз хунари волояш шаҳодат медиҳад. Воқеъан, ибораи «ранги чигарзод» ҳам аз ҷиҳати сохт ва ҳам аз ҷиҳати маъно, ки «ранги аз чигар зодашуда» (*хосият ва вазифаи ин узви бадан хун зодан аст*) мебошад, қобили таваҷҷуҳ ва тафаккур кардан аст. Умуман, мисраъ худ аз лиҳози маъно ва тасвир ҷолибияти зиёд дорад ва чунин байту банду ғазалҳо дар девони шоир ба таври мазид ба назар мерсанд ва албатта, зарурат ба таҳлили бештар доранд. Бузургии сухани шоир ҳам дар офаридани чунин таъбирҳо ва мафҳумҳо будаст, ки аксари шоирони баъдина аз ӯ пайравӣ кардаанд ва ибораву тасвирҳои ӯро сайқал дода ба дараҷаи олии расонданд.

Яке аз ибораҳои маъмули ашъори орифон ва намоёндагони сабки хиндӣ ибораи «рангу бӯ» мебошад, ки барои ифодаи мафҳуми гуногун ба кор гирифта шудааст. Аз назари орифон «рангу бӯ» хоси дунёи зоҳиранд ва аз ин лиҳоз, то гулистони ин олам рангу бӯ дорад, орзуи ба асоси ин рангу бӯ расидан аз дилу дидаи махлуқ намеравад. Бедил дар ин масъала насихат мекунад, ки:

Фиреби маҳфили ҳастӣ маҳӯр, ки ин гули худрӯ,

Зи рангу бӯ ҳама дорад, магар вафо, ки надорад [2, 173].

Вале рангу бӯи абадӣ дар олами ҷовидонист ва паси ин парда дохил шудану аз он ҷо ҷустани асрори ҳақиқат вазифаи марди роҳ аст. Чунончи, дар ин байт аз маснавии «Муҳити Аъзам» омадааст:

Ҷаҳон нест ҷуз пардаи рангу бӯ,

Аз ин рангу бӯ ҳар чӣ ҷӯй бичӯ [5, 350].

Байти дигар аз як ғазали шоир метавонад фикри он, ки ҳар як нишонаи ин олам (аз ҷумла рангу бӯ) рамзи олами муҳаббат аст, тақвият диҳад, чунончи:

Парфишони ишқ аст рангу бӯи ин гулшан,

Ҳар гуле, ки мебинӣ, боли булбуле дорад [2, 306].

Мо ин маъниро пештар аз Бедил дар як ғазали равон ва хушоҳанги шоир Толиби Омулӣ, ки бо матлаи:

Мастӣ зи куйи ишқ бурун мекашад маро,

Сарпобараҳна сӯи ҷунун мекашад маро

оғоз мегардад, мебинем. Дар байти мактаи он ибораи «рангу бӯ» мустафод шудааст, ки ба назари мо, ба ҳайси ҷамъбасти мафҳум ва маъноӣ ғазал баромад мекунад:

Толиб, чӣ ҳикмат аст, ки хотир ба рангу бў,
Ҳаргиз намекашид, кунун мекашад маро [11, 33].

Ҳикмат номидани он, ки хотири Толиб ўро ба сӯйи рангу бў мекашад, далолат ба рангу бўйест, ки баътар Бедил онро ба «парфишони ишқ» таъбир намуда буд. Ва аз ин бештар, ин ҳамон ҳикматест далолат ба он, ки дар олами ҷунуни ишқ тамоми мавҷуд ва аломатҳо дар андешаи расидан ба маъшук аст ва рангу бў аз ин доира истисно нестанд, ҷунончи боз ҳам Бедил гӯяд:

Дар ин гулзор, агар ранг асту гар бўст,
Ҳамон саргаштаи андешаи ўст [5, 157].

Ба назари мо «ҳикмати ба рангу бў кашидани хотири Толиб» маҳз ҳамин маъноро дорад, яъне хотир шоирро ба андеши «Ў» мекашад ва рангу бў дар ин мавқеъ воситае беш нестанд.

Толиби Омулӣ дар байти дигар аз ибораи «рунгу бў» ҷунон моҳирона истифода намудааст, ки дар назари аввал ба умқи маънои он сарфаҳм рафтан душвор аст, вале бо шарҳу дарки маънои ҳар як калимаю ибораи байт ба таври алоҳида ва инчунин, тасаввури ҳолатҳои дигари дар ҳаёли шоир омада, метавон ба дарки мафҳуми аслии он расид. Байт ин аст:

Рангу бў аз мо маҷӯ, эй шоҳиди ишрат, ки мо,
Ҷун гули уммеди хеш аз рангу бў бебаҳраем [11, 269].

Дар назари аввал ин байт ба мафҳуми шикоятӣ шоир қабул мегардад, ки аз ҳолу аҳвол ва авзои хеш норозӣ буда, худро аз ҳар гуна айшу ишрат дар канор ва бебаҳра меҳисобад. Вале тафаккури жарф дар маънии байт дар нумояи он ва матлаби шоирро куллан бо фаҳми дигар муаррифӣ менамояд. Ҷунончи, рангу бў, ки хоси олами ҳастӣ ва воқеӣ аст, ҳамҷунон асбоби айшу ишрат низ аст ва шоир аз «шоҳиди ишрат» тақозо дорад, ки аз ӯ ин асбоби ишратро тақозо накунад. Ў мисли гули уммеди худ аз рангу бў орӣ аст. Гули уммеду шоир асли азалии ўст, ки уммеди ба ӯ расиданро дорад ва ҷун ин асл аз рангу бў орӣ аст, ҷӯяндаи ин асл ҳам аллакай аз ин сифатҳои диданӣ ва бўйиданӣ дасти худро шустааст. «Гули уммед»-и шоир бе рангу бў аст ва берангӣ сифати Офаридгор мебошад [9]. Пас «Гули уммед»-и Толиби Омулӣ Офаридгори ўст ва Толиби талабгор дар расидан ба Офаридгори худ аз рангу бў бояд ҳолӣ бошад. Фақат бо ҳамин тавр метавонад аз асли ҳақиқии худ дарёбад, зеро роҳи дигар дар ин ҷода мавҷуд нест.

Чунин пушидамаъноии ибораву байтҳо ва баъзан ғазалҳои алоҳидаи Толиби Омулӣ буд, ки аксари кулли шоирони сабки ҳиндӣ ва махсусан Бедили Деҳлавӣ аз ӯ ба таври фаровон баҳрабардорӣ намуданд [7, 339-354].

«Якрангӣ», «ҳамрангӣ» ё «якранг будан» ибори дигаре бо вожаи «ранг» аст дар ашъори шоир, ки низ решааш аз ашъори ирфонӣ об меҳӯрад.

Якрангӣ андар расидани толиб ба матлуб яке аз заруртарин ҳол аст ва маҳз, якрангӣ дар ин роҳ метавонад ба якмақсадӣ кашад. Дар сурати ақс, таҳти хирқаҳои гуногунранг метавонанд мақсадҳои мухталиф мавҷуд бошанд. Ба ҳадси Ҳофизи Шерозӣ, ҳатто перохани азрақ, ки то андозае дараҷаи дастрасии солиқони роҳро ба мақсад муаррифӣ мекунад, ҳанӯз якрангии том нест ва ҳолӣ аз сиёҳӣ ҳам нест. Чунончи, мегӯяд:

Ғуломи ҳиммати дурдиқашони якрангам,
На он гурӯҳ, ки азрақлибосу дилсияҳанд [13, 179].

Ҳаким Санои Ғазнавӣ манзалат ва бузургии ишқ, дороии онро дар якрангиаш медонад, чунончи дар байти зер мегӯяд:

Ишқ дар зоти худ чу якранг аст,
Фориғ аз сулҳу эмин аз ҷанг аст [12, 24].

Барои Толиби Омулӣ якдиливу якрангӣ мазмун ва арзиши якхела дошта, ӯ зоҳиру ботини гуногуни касро маломат ва дуои бад мекунад:

Мо якдилу якранг чу минои шаробем,
Дар хун тапад он дил, ки дарунаш чу бурун нест [11, 261].

Толиб роҳи расидани оширо ба висол дар якрангии зоҳиру ботини ӯ мебинад ва тафриқа надорад, ки ин ишқ заминӣ аст ва ё илоҳӣ. Мафҳуми зидди ин калимаро Бедил «дурангӣ» қарор додаст, ки дар «гулшани ҳақиқат» «фикри хом» шинохта мешавад:

Дар ин гулшан дурангӣ фикри хом аст,
Ки ин ҷо ранги саҳбо шиша ном аст [5, 24].

Боз ҳам, аз ин пеш дурангиро ба ҳамин мафҳум ва ба ҳамин ҳадаф Толиб мустафод намудааст, чунончи:

Чӣ дорӣ бо дилам, эй шаб, намо рӯз,
Дурангӣ бартараф, шаб бош ё рӯз [11, 217].

Ибораҳои дигаре низ дар ашъори Толиби Омулӣ бо вожаи «ранг» сохта шудаанд ва маънои пасизеҳӣ доранд. Масалан, ибори «ранг баровардан», ки дар байти зер омадааст, гӯё далолат ба «паридани ранги рӯ» дошта бошад, вале мазмуни аслии мисраъ ин тавр нест:

Дидам гули рӯе, ниғаҳам ранг баровард,

Дил бар мижаам нола ба оҳанг баровард [11, 126].

«Ранг баровардани нигоҳ» ибораи шоирона аст, ҳарчанд дар назар муболиғаомез ба назар ояд ҳам, вале дар асл он мафҳуми рамзӣ дорад. Маънояш, чашми шоир аз дидани чехраи гуле ранг баровардаст, яъне мисли чехраи ин гул сурх гардидаст ва ин сурхӣ акси чехраи гул набуда, балки хуни дил аст ва он тапиши номавзуни дил сиришки хунолудро аз дидагон бар чехра мерезонад. Мушоҳида мешавад, ки шоир на маъноӣ аввалӣ ва маъмулро бо ин ибора дар назар доштаст.

Чунин печидамаъноӣҳо дар ашъори Толиб зиёд ба назар мерасанд ва кас то ба умқи маъноӣ ҳар як калимаи абёт ва ё кулли ғазал сарфаҳм наравад ва онҳоро ташреҳу тафсири дуруст накунад, матлаби шоирро пай бурда наметавонад. Масалан, дар байти дар поён овардашуда ибораи «ранги чон» аз зумраи он ибораҳое маҳсуб аст, ки барои дарки маъноӣ он танҳо ба ҳамин байт ё ғазали шоир муроҷиат кардан басанда нест, балки чанд ғазали дигарро бо ҳамин маъно ва мазмун таҳлил кардан зарур меафтад:

Гуҳар ёкут гашта, ё бар он лаб,

Зи хуни ғунча ранги чон фитодаст [11, 74]

Яке аз ибораҳои дигаре, ки аз ҷониби Толиби Омулӣ барои изҳори ҳол ва тасвири аҳвол истифода шудааст, «шикасти ранг» мебошад, ки баъдтар онро Бедили Дехлавӣ аз ӯ пазируфта, дар майдони таҳайюлаш сайқал медиҳад ва онро ба ҳайси яке аз воситаҳои баёни афкори фалсафии хеш қарор медиҳад.

Чои зикр аст, ки пайдоиши ибораи “шикасти ранг” дар ғазалҳои шоир ва ҳамзамон таҳаввули он дар афкору осори Бедил кирои тадқиқи алоҳида мекунад ва дар ин ҷо бошад мо аз як-ду ҷанбаи ин масъала ёдовар мешавему халос.

Дар яке аз ғазалҳои ҷолиб ва равонаш Толиб, дар баробари ибораҳои «бишкастани хоб дар чашми ситеза» (яъне паридани хоб аз чашм), «шикастани сарпанҷаи офтоб» (яъне мулзам гаштани офтоб дар пеши ҳусни маъшуқа), «бишкастани пиёлаҳои мастӣ бар сари шароб», «бишкастани дил бар сари май ҳамчун ҳубоб» ва ғ. ибораи «бишкастани ранг»-ро истифода кардаст, ки чунин садо медиҳад:

Фарёд, ки чехраи маро ранг,

Дар майкадаи ҳичоб бишкаст [11, 65].

Мусаллам аст, ки бо истеъмоли машруб кас аз пардаи ҳичоб ихроҷ мегардад ва дар ҳолати хушёрӣ аз он рангпарида мешавад. Ин рангпаридагӣ ба ду сабаб рух медиҳад: яке аз шарму ҳаё ва дигаре ба иллати таъсири машруб. «Шикасти ранг» дар байт маънои табдили ранги рӯйро дорад ва ин табдил ишора ба рӯсурхӣ нест, балки ишора ба рӯзардӣ аст. Ҳамин маъниро дар байти дигари як ғазали шоир ба равшанӣ метавон назора кард:

Аз кишти умр хирмани ғам ҳосили ман аст,
Ин дона сабзкардаи обу гили ман аст.
Ин бода ранг мешиканад, 3-ӯ ҳазар кунед,
Гӯё гили сабӯш зи хоки дили ман аст [11, 94].

Дар байтҳои зерин шоир дар ду маврид аз вожаи ранг мустафод намудааст, ки яке ҳамоно ба шакасти ранг иртибот дошта ва дигаре ба ранги сухан вобаста аст.

Рангест бар он озар, к-аз баъди шикастан ҳам,
Хоки Хутан аз аксаш бар хуни Хутан хандад...
Ҳам таъна занад бар гул ранги сухани Толиб,
Ҳам ғолияи килкаш бар мушки Хутан хандад [11, 172].

«Озар»-и мавриди назора ва тасвири шоир ранге ҷолиб дорад ва ин ранги ҷолиб ғолибан ранги сурх аст, зеро танҳо сурхии ранги мавсуф барои наззоракунанда ҷолиб ва назаррабо аст. Ин ранг чунон азали ва абадӣ аст, ки ҳатто баъд аз шикстан ҳам, яъне пас аз тағйири ранг ҳам аслашро гум намекунад ва хуни Хутан дар назараш рангпарида метобад.

Шикасти ранг барои Толиб имконият ва тавфиқ аст ва дар ин маврид ибораи мутазаққир ба ду маъно дарк мешавад, ки яке ошиқ будан ба маънои асли ва дигаре ошиқ будан ба маънои маҷозӣ таъбир мегардад. Маънои аслиаш ин аст, ки Толиб дар ишки дӯстдори хеш рангпарида аст ва аз ин ифтихор ҳам дорад. Вале чун Толиб ба ҳайси яке аз шоирони ориф низ маъруф аст, дар ин маврид «тавфиқ донишони шикасти ранг» дар афкор ва осори шоир маънои ирфониро пайдо мекунад. Чунончи:

Шикасти рангро тавфиқ дон Толиб, ҳаминат бас,
Ки гулзори муҳаббатро руҳи зарди ту орояд [11, 190].

Айнан ҳамин маъниро мо дар чанд ҷои ашъори Бедил мебинем. Чунончи, пайдо будани як дили огоҳ имконияти мусоиду шикастани ранги ин имконият вазъи мувофиқ барои арзи ҳол ё ворастан аз

тахайюр аст. Шикасти ранги чунин имкон ҳолати созгор барои озод шудан аз бори олами зоҳир ва раҳсипор гаштан ба олами улвӣ аст:

Муҳит аз чунбиши ҳар қатра сад тӯфон чунун дорад,

Шикасти ранги имкон буд, гар як дил тапид ин чо [1, 9].

Мафҳуми дигари «шикасти ранг», ки дар зехни ҳар ду шоир будаст, табдили шакле ба шакли дигар аст, аниқтараш хорич аз як вазъ ва дохил шудан ба ҳоли дигар мебошад. Бедил чунин ҳолро дар вазъи аҳли саодатҷӯён зинаи дигари «хонапардозӣ» меномад:

Ба ғайри сохтагӣ нест нақши олами ранг,

Шикаст низ дар ин кор хонапардозист [2, 13].

Аммо бояд гуфт, ки «шикасти ранг» дар зехн, афкор ва ашъори Бедили Дехлавӣ ба дараҷае маъно ва мафҳумро дар изхори ҳолат, руҳоният ва вазъ дар талаби мақсуд пайдо мекунад, ки дар ашъори шоирони дигар танҳо аҳён-аҳён ба назар мерасанду халос.

Ашъори Толиби Омулӣ аз лиҳози ибора ва маъниофарӣ барои шоирони дигари даври ӯ ва баъдомада воқеан намунае будааст. Аз ин лиҳоз, тавачҷуҳи бештар ба андешаҳои бадеии шоир ва хунари маъниофарии ӯ боис мегардад, то чанбаҳои дигари пайдоиш ва таҳаввули сабки ҳиндӣ ва махсусан мушкилфаҳмиҳои ашъори Бедили Дехлавӣ, ки сабку услубе хоса дошт, муайян гарданд.

Китобнома:

1. Бедил, Абдулқодир. Ғазалиёт / Абдулқодири Бедил, ҳозиркунандаи чоп Саҳобиддин Сиддиқов. Ҷ. 1. – Душанбе, 1990. – 704 с.
2. Бедил, Абдулқодир. Ғазалиёт / Абдулқодири Бедил, ҳозиркунандаи чоп Саҳобиддин Сиддиқов. Ҷ. 2. – Душанбе, 1991. – 352 с.
3. Бедил, Абдулқодир. Ғазалиёт / Абдулқодири Бедил, ҳозиркунандаи чоп Саҳобиддин Сиддиқов. Ҷ. 3. – Душанбе, 1991. – 432 с.
4. Бедил, Абдулқодир. Ғазалиёт / Абдулқодири Бедил, ҳозиркунандаи чоп, Саҳобиддин Сиддиқов. Ҷ. 4. – Душанбе, 1991. – 438 с.
5. Бедил, Абдулқодир. Осор. Маснавиҳо / Бо саъю кӯшиш, муқаддима ва тавзеҳоти Бобобек Раҳимӣ. Ҷ. 5. – Душанбе, 1993. – 672 с.
6. Куллии ашъори Маликуушшуаро Толиби Омулӣ. Муштамили қасида, қитъаот, таркиббандҳо, маснавиёт, Ҷаҳонгирнома, ғазалиёт, рубоиёт / Бо эҳтимом ва тасҳеҳ ва таҳшияи Тоҳирии Шаҳоб, аз интишороти китобхонаи Саной. – 1146 с.
7. Нурзод, Н. Поэтикаи ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил / Нуралӣ Нурзод. – Хуҷанд: Ношир, 2020. – 444 с.

8. Озод, С. Таҳқиқ дар мухтассоти ҳаёт ва эҷодиёти Толиби Омулӣ / Саидҷаъфаров Озод // Паёми молия ва иқтисод. - 2018. - № 4(16). – С. 116-124.

9. Охониёзов, В.Д. Берангӣ хосияти Офаридгор (маҷмӯаи мақолаҳо) / В.Д. Охониёзов. – Душанбе: ҶДММ “Контраст”, 2010. – 193 с.

10. Охониёзов, В.Д. Мафҳум ва рамзи рангҳо дар назми классикии форсу тоҷик / В. Д. Охониёзов. – Душанбе: Дониш, 2010. – 243 с.

11. Толиби Омулӣ. Фурӯғи Бастомӣ. Ғазалиёт / Муаллифони сарсухан Шохвалӣ Саидҷаъфаров ва Мирзо Муллоаҳмадов. – Душанбе: Адиб, 1993. – 576 с.

12. Ҳодизода, Р. Тасаввуф дар адабиёти форс-тоҷик / Расул Ҳодизода. – Душанбе: Адиб, 1999. – 187 с.

13. Ҳофизи Шерозӣ. Куллийёт / Шамсиддин Муҳаммад Ҳофизи Шерозӣ. – Техрон, 1379. - 356 с.

УДК: 891.592.4.092

НАЗАРЕ БА АШЪОРИ ШУҒНОНИЗАБОНИ ШОИР

АДИМИ ШУҒНОНӢ

Давлатбеков Л.⁹

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

Ашъори Сайид Замониddини Адими Шугнонӣ асосан ба забони форсии тоҷикӣ эҷод шуда бошад ҳам, дар байни ин шеърҳо тақрибан 30 байт ба забони

⁹**Давлатбеков Лоло Мирзоевич** – доктори илмҳои филологӣ, ходими пешбари шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992)931924884; e-mail: lolo Davlatbekov@gmail.com.

Давлатбеков Лоло Мирзоевич - доктор филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела фольклора и литературы Бадахшана Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992)931924884; e-mail: lolo Davlatbekov@gmail.com.

Davlatbekov Lolo Mirzoevich - doctor of philological sciences, leading researcher of the Department of Folklore and Literature of Badakhshan of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov NAST. Address: GBAO, Khorog, str. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)931924884; e-mail: lolo Davlatbekov@gmail.com.

шугнонӣ рӯи когаз омадаанд. Шеърҳои ба забони шугнонӣ таълифнамудаи ӯ дар қолаби ғазал бо тавсияи ховариносии маъруфи замони шӯравӣ М.С. Андреев солҳои аввали бистуми қарни XX рӯи қор омадаанд.

Бояд қайд намуд, ки Адими Шугнонӣ барои баёни андешаҳои хеш ба забони шугнонӣ қолабҳои шеърии навро ҷустуҷӯ накардаст, зеро дар ин забон, ки хат надошту суннатҳои адабии он ҳанӯз ташаққул наёфта буданд, таълифи ашъор ба ин забон тақрибан аз охириҳои асри XIX оғоз ёфта буд. Бинобар ин, муаллиф қўиши намудааст, асоси қолаби шеъри шугнизабонро на дар пояи таҳкурсии табиати савтию хусусиятҳои фонетикӣ ва қонуниятҳои дигари назми навайдӯшуда истифода бурдааст, балки дар заминаи таҷрибаи мавҷудаю муҳайёи қолабҳои шеъри тоҷикӣ эҷодкорона истифода намудааст.

Дар ашъори на чандон зиёди шугнизабони худ шоир ҳаёти ду давраи таърихӣ мардуми Бадахшон – то инқилобӣ ва давраи шӯравиро, ки қомебиҳои давраи дуҷуми онро аз солҳои 80-уми асри XX шахсан мушоҳида намуда буд, ба қалам додааст. Назми шугнизабони шоир вижагиҳои ташивиқотию тарғиботӣ дошта, аз лиҳози қорбурди категорияҳои лугавӣ аслан калимаҳои тоҷикию арабро истифода кардааст.

Калидвожаҳо: ашъор, андешаҳо, ховаромӯз, байт, ғазал, шеъри шугнизабон, вижагиҳои савтӣ, маълуми ашъор, М.С. Андреев, вижагиҳои услуби фардӣ, шеъри шишона, категорияҳои лугавӣ, ташибеъоту истиорияҳо, арзишҳои зебошинохтии ӯладид.

Взгляд на шугнаноязычные стихи поэта Адима Шугнани

Хотя стихи Сайида Замониiddина Адима Шугнани написаны в основном на таджикско-персидском языке, среди этих стихотворений около 30 стихов написаны на шугнанском языке. Его стихи, написанные на шугнанском языке в форме газелей, рекомендовал известный исследователь советской эпохи М.С. Андреев в начале двадцатых годов XX века.

Следует отметить, что Адим Шугнани не искал новых поэтических форм для выражения своих мыслей на шугнанском языке, поскольку на этом языке, не имеющем письменность и своих литературных традиций, еще не сформировались правила поэтики, а написание стихов на этом языке началось примерно в конце XIX века. Поэтому автор постарался использовать основу шаблона поэзии на шугнанском языке не исходя из звуковой природы, фонетических особенностей и других законов новой поэзии, а творчески на основе имеющегося опыта и создания шаблонов таджикской поэзии.

В своих не очень многочисленных шугнанских стихах поэт писал о жизни народа Бадахшана в два исторических периода - дореволюционный и советский период, достижения второго периода которого он лично наблюдал с 80-х годов XX века. Поэзия родного языка поэта имеет мотивационные и пропагандистские особенности, а в плане использования словарных категорий он фактически использовал таджикские и арабские слова.

Ключевые слова: стихи, мысли, поэзия, стих, газель, шугнанская поэзия, звуковые особенности, сборник стихов, М.С. Андреев, особенности индивидуального стиля,

романтическая поэзия, словарные категории, сравнения и метафоры, романтическая поэзия, современные эстетические ценности.

A look at the Shugnani language poems of the poet Adimi Shugnani

Although the poems of Sayyid Zamoniddin Adimi Shugnani are written mainly in the Tajik-Persian language, among these poems about 30 poems are written in the Shugnani language. His poems, written in the Shugnani language in the form of ghazals, were recommended by the famous **researcher** of the Soviet era M. S. Andreev in the early twenties of the 20th century.

It should be noted that Adimi Shugnani did not look for new poetic forms to express his thoughts in the Shugnani language, since in this language, which does not have **a written tradition** and its own literary traditions, writing poetry in this language had not yet begun around the end of the 19th century. Therefore, the author tried to use the basis of the template of Shugnani poetry not based on the sound nature, phonetic features and other laws of new poetry, but creatively based on existing experience and the creation of templates of Tajik poetry.

In his not very numerous Shugnani poems, the poet wrote about the life of the people of Badakhshan in two historical periods - the pre-revolutionary and Soviet period, the achievements of the second period of which he personally observed from the 80s of the 20th century. The poetry of the poet's native language has motivational and propaganda features, and in terms of using dictionary categories, he actually used Tajik and Arabic words.

Key words: poems, thoughts, poetry, verse, ghazal, Shugnani poetry, sound features, collection of poems, M. S. Andreev, features of individual style, romantic poetry, dictionary categories, comparisons and metaphors, romantic poetry, modern aesthetic values.

Рочѐъ ба ашъори тоҷикии Адими Шугнонӣ баъзе андешаҳо баён гардида будаанд [2, 3]. Сайид Замониддини Адими Шугнонӣ аз шоирони барӯманди ҳавзаи адабии Бадахшони ҳар ду соҳили Ҷайхуни (дарёи Панҷи ҳозира - Л.Д) асри XX маҳсуб шуда, аз худ осори зиёди манзум боқӣ гузоштааст. Аз шоир девони ашъор дар ду ҷилд бо номи “Ашки ҳасрат” бо расмулхати бобой ва ашъори зиёди аз девон берун боқӣ мондааст [2, 3]. Инчунин, як маҷмӯаи ашъораш бо номи «Адими ду соҳил» бо саъй ва эҳтимоми Муборакшо Алимшоев ва Додихудо Карамшоев соли 1993 бо хати кириллӣ ба таъъ расид.

Агарчи аксари ашъори шоир ба забони форсии тоҷикӣ эҷод шуда бошад ҳам, дар эҷоди шеърӣ шугнонизабон кӯшише ба ҳарч додааст. Помиршинос Додихудо Карамшоев дар муқаддимаи маҷмӯаи дар боло номбурда доир ба ашъори шугнонизабони шоир чунин навиштааст:

«Тавре ки худи устод Адим ёдовар мешавад, нахустин шеърашро ба забони шугнонӣ солҳои 1920-1925 бо тавсияи ховаромӯзу помиршиноси маъруфи рус М.С. Андреев ба қалам овардааст. Шеъри мазкур ба тавсифи забони модарии шоир – шугнонӣ бахшида шудааст...» [1, 167].

Шеъри мавриди назари мо дар қолаби ғазал сохта шуда, аз ҳашт байт иборат аст ва мо барои намуна се байти онро бе зикри матлаъ меорем:

...Андрейуф зивъ - визӯниҷ шасту се сол тар пиро,
Лӯди соз хуғнӯни зивтӣр ас ху ла:кин ёдгор.
Мам катик ше(ъ)рум вузик та:м дӯод тарӯдат, дӯод тарам,
Ка:нд азӯдат ка:нд азам меф га:пбуценум чуд қатор.
Та:м му нӯмен Шозамӯн инчу:вд чорик то ғъиник,
Шичта а:м Чай(х)у:н му лӯвен, а:м Адими дилфигор.
Зинда: вьид ма:ш бйди зивъ, ма:ш хйғъди зивъ, шйрйнди зивъ,
Ас фукагъ зивъ бйди зивъ ма:ш зивъ, ху зивъ вьйнда:м пи кор
[1, 167].

Тарчумаи Д. Карамшоев
Андрейуфи забондон шасту се сол пеш аз ин,
Гуфт: «Шеъреро ба шугнӣ мон аз худ ёдгор.
Ин ҳамон кӯтоҳакак шеъре, ки бофтам он замон,
Чанд аз ину чанд аз он кардам гапҳоро қатор.
Номи манро Шоҳзамон гуфтанд он дам марду зан,
Лек кунун Чайхун бигӯянд, ҳам Адими дилфигор.

Мусаллам аст, ки шоир асоси қолаби шеъри шугнизабонро на дар дар пояи таҳкурсии табиати савтию хусусиятҳои фонетикӣ ва қонуниятҳои дигари назми навпайдошуда истифода бурдааст, балки дар заминаи таҷрибаи мавҷудаю муҳайёи қолабҳои шеъри тоҷикӣ эҷодкорона истифода намудааст. Микдори ашъори шугнизабони Адим, ки дар китоби «Ашки ҳасрат» оварда шудаанд, аз 30 байт зиёд мебошанд [4].

Дар ашъори на чандон зиёди шугнонизабони худ шоир ҳаёти ду давраи таърихии мардуми Бадахшон – то инқилобӣ ва давраи шӯравиро, ки комиёбҳои давраи дуҷуми онро аз солҳои 80-уми асри XX шахсан мушоҳида намуда буд, ба қалам додааст. Назми шугнизабони шоир вижагиҳои ташвиқотию тарғиботӣ дошта, аз лиҳози қорбурди категорияҳои луғавӣ қобили қайданд. Ин хусусияти ашъори шугнизабони Адимро забоншиноси маъруф, доктори илмҳои филология, Д. Карамшоев ба таври зайл қайд намудааст: «Назми

сиёсию тарғиботии устод Адим бештар калимоту таъбирот ва қофиябандии тоҷикӣ-форсӣ ва арабиро инъикос дорад» [1, 168].

Воқеан, шеър, ки ба забони шугнонӣ «Замона: кордунат коргар кихът» (Замона кордону коргар кунад) унвон дорад, ба чузъ аз калимаи «*кихът*», яъне «кунад», ки дар забонҳои рӯшонӣ-шугнонӣ феъли замони ҳозира–оянда буда, ба вазифаи радиф омадааст ва инчунин дар калимаи «*кордонат*» қисмати «ат» ҳамчун пайвандаки пайваस्तкунандаи «у», дар калимаи «на:рен-ата» (наҳрҳо) қисмати «ата» низ пайвандаки пайваस्तкунанда ва калимаи «вэдъента» «*вэдъ*» - ҷӯй, «ен» суффикси ҷамъбандии «ҳо» ва «он» ва қисмати «та» агар пасоянди “-ро” ифода намоянд, боқӣ ағлаби калимаву таркибу иборот тоҷикӣ мебошанд:

Таракқӣ кишвар аз а:(х)ли (х)унар кихът,
Зи қавми бе(х)унар кишвар (х)азар кихът.
Тамоми мамлакатро хуррамобод,
Гуру(х)и кордонат коргар кихът
Ҳама на:ърен-ата: вэдъента обод,
Ба зу:ратъ ас тира:ктур ранҷбар кихът.
(Ҳ)акими фозилу устои доно,
Субу:ти фазл (х) ар навъи башар кихът [1, 168].

Дар мавриди шеъри боло сухан ронда, бояд қайд намуд, ки мисраи сеюми он “Тамоми мамлакатро хуррамобод” комилан тоҷикӣ буда, ҳаракати баёни андешаро дар қолаби ин шеър қавӣ гардондааст. Бояд гуфт, ки равиши дар шеъри ғавқ ба кор бурдаи шоир вижагии услуби фардии ӯ нест, балки дар ашъори дигари шугнонизабони ӯ ваҷҳи дигари истифодаи вожаҳои мушоҳида менамоям. Шоир дар баёни мазомини ошиқонаи ашъори шугнонизабон аз доираи васеи захираи луғавии забони шугнонӣ истифода намуда, матлабро агарчи дар ҳар байт нисбатан рангину ҷаззобтар баён намуда бошад ҳам, мусаллам аст, ки аз ғановати усулҳои тасвири шеъри классикии тоҷикӣ ба таври вофӣ мустафод кардааст.

Шеърҳои тоҷикии Адим, ки аз айёми наврасӣ ба таълиф шуруъ намуда буд, асосан зерини таъсири суннатҳои адабиёти гузашта суруда шудаанд ва дар сохтори он низомии шоиронаи адабиёти гузашта риоя шудааст. Шоир дар ин ҷода фаротар нарафтааст ва арзишҳои назари зебоишинохтии ҷадидро қабул надорад. Шеъри ошиқонаи Адим, ки асосан дар навъи ғазалу мухаммас суруда шудаанд, тобеи суннати тасвиркории адабиёти гузашта буда, қавонини сохтори образҳои

суннатӣ заррае ба тағйирот дучор нагардидаанд ва низому сурати он дар ғазали зер қоим аст.

Чу рӯят партави шамсу қамар нест,
Чу қаддат сарви хам, эй симбар, нест.
Хироми қоматат дорад қиёмат,
Назират дар ҷаҳон, эй фитнагар, нест.
Таолаллаҳ, зиҳӣ мӯю зиҳӣ рӯй,
Чу мӯят шому чун рӯят сахар нест...
Лабат ёдам диҳад аз оби ҳайвон,
Мисоли лаззати шаҳду шаккар нест.
Ҳаёте медиҳад ҳар мурдадилро,
Зи эъҷозаш Масеҳоро хабар нест...
Адим, эй маҳ, закоти ҳусн хоҳад,
Ки аҷри ағниё 3-ин хубтар нест [1, 15].

Ин ҷо сухани Абдулҳусайни Зарринкубро дар хусуси суннатҳои шеъри форсӣ зикр намудан ба маврид аст, ки гуфта буд: «Густурдатарин суннатҳои шеъри форсӣ дар бораи маъшук аст, ташбеҳоту истиораҳое, ки барои андому аъзои маъшук мондагор шудааст, арзишҳову ханҷарҳои зебоишинохтии мардуми он рӯзгоронро бештар ҷилвагар мекунад. Сар то пой маъшук латифу зебост, қомати сарвмонанд, рӯйи чун моҳ, зулфи сунбули сиёҳи пуртоби дуто, занҷиру силсилаи зулф, турраи ҳиндуву анбаринбӯ, абрӯи камонӣ, тири мижа, даҳани хурду мӯйи миён, ҷоҳи занаҳдон, холу хат, ки донаву доманд ва лаб, ки оби ҳаёт аст...» [5, 558].

Ин ҷо муроди мо зикр кардани таҷрибаи шоирони дигар дар таълифи шеъри шугнонизабон мебошад. Махсусан, аз дostonҳои ҳаҷвии Н. Шанбезода ва Ширин Бунёд пайдост, ки гурӯҳи забонҳои рӯшонӣ ва шугнонӣ захираи луғавии ғанӣ, муродифоти бой ва имконоти зиёд дорад, ки шоирон тавассути ин забонҳо матлабро ба чандин ваҷҳ ва ба тариқи муассиру рангин баён кунанд.

Адим тибқи сохтори ғазали форсии тоҷикӣ дар забони шугнонӣ ғазале сохтааст, ки иборат аз даҳ байт буда, талаботи матлаву мактаъ, қавонини устухонбандии он комилан риоя гардидааст, васоити шоирона мабно ба талаби низоми суннатҳои адабии шеъри суннатии тоҷикӣ истифода гардидаанд:

Ҳаҷ ҷинов аввал му ҷем вamtӣр ҷа дъод,
А:м му ҷемат, а:м му зордъ, йа въартъи йод.
Хол сийо, дъиндон сафед, шанден танук,
Пйици чу:д сурхо-сафедат, зордъи йод.

Чӯ:ъчи парчамен вихъу:чат, цеми ру:йч,
Печакенан ар зибо вад, ар чи бод.
Отатъум вам па:ли-га:хътанд вуз визент,
Чорталаб виц, шу:нчачин га:пени дъод.
Въартъатъа:м нақлат рифоқат чу: ба (х)ам,
Чу:хътум охир вам рифоқат пйдъти дъод.
Пехъ-та пехъ хъемӯн сатат, подъ тар зибо,
Чу:ди ба:на лӯди са:в, пехъс ас му дод.
Въуд зимистон лап шито, а:м лап жинич,
Лӯд-и хуб ту-рд сут, ту подъенен хъицод.
Мам йи ба:ндат лӯд ғалат йӯданд, Адим
Вам чинов нист ас Шикошум то Вийод.
Цемум ар цӯнд ведъд, та:йнум ца чу:хът,
Вам миғу:нд га:цик фана: вуъд ар Нивод.
Цем циремби:ч въад ғъиник пул-пул чинов,
Йу:хъки ас цем-анд разент, икта:м ца мод [1, 169].

Тарчумаи Д. Карамшоев
Мисли об чашмам аввал бо ӯ фитод,
Ҳам дилу ҳам чашмаконам бурд чу бод.
Хол сиёҳ, дандон сафед, лабҳо тунук,
Рӯ намуд сурху сафеду дил рабуд.
Парчамашро шона, бар чашм сурма зад,
Зулфаконаш аз қафою ҳар чи бод.
Зуд пай бурдам ман аз рафтори ӯ,
Шӯйталаб ӯ, хандаовар гапҳо дод.
Ҳардумон нақлу рафоқат доштем,
Лек охир рафт рафоқат рӯйи об.
Рафта-рафта шуд пушаймон боз гашт,
Кард баҳона гуфт: рав пурс аз дадом.
Буд зимистон, бас шито, барф ҳам зиёд,
«Хуб шуд» - гуфт поятро зад сардбод.
Ин яке гапро ғалат гуфтӣ, Адим,
Нест мислаш аз Шикошим то Виёд.
Чанде чашм андохта таъин дидам,
Мисли ӯ духтар зиёде дар Нивод
Мисли пул-пул ашкфишон буд он занак,
Рехт ашкам он даме, к-ӯ чон бидод.

Дар ғазали боло ду тарзи тасвир – гиной ва ҳамосавӣ паҳлуи ҳам омезиш ёфтаанд, ки агарчи чунин муносибат бо қонуниятҳои жанрии

ғазал дар осори ғазалсароёни забардасти адабиёти форсии тоҷикӣ ба касрат мушоҳида нашавад ҳам, мавқеи онро набояд инкор кард.

Тавре ки мушоҳида мешавад, аз насли якуми шоирони шугнонизабон шояд Адим бори аввал аз имконияти ду тарзи баён - баёни монолог ва баёни воқеи дар ғазал ба таври муштарак истифода бурдааст.

Ба тарзи дигар, Адим дар қолаби ғазали шугнонӣ суннати маъмулнашудаи Мавлоноро дар робита бо иқтидори эҷодии худ оғоз намудааст. Ин ғазал аз як воқеаи хурде, ки дар қолаби жанри зикршуда гунҷад, иборат аст.

Воқеанигорӣ аз байти матлаъ оғоз ёфта, аз як байт ба байти дигар кавитар мегардад. Қаҳрамони лирикии шеър дар аксари абёти ғазал хусусияти эпикӣ гирифта, дар воқеаи рӯйдода шарикӣ персонажи дуҷум аст. Аз рӯи мушоҳидаҳои хеш персонажи асосии шеър портрети на чандон мукаммалӣ ёрро бо тавсифҳои муқаррарӣ ва маъмул аз мавқеи завқӣ зебошинохтии маконӣ ва замони даврони гузашта пеши назари хонанда ҷилвагар намудааст ва гӯё хотираи гузаштаашро варақ зада бошад. Хусусияти дигари ин ғазал ба табиати забони шугнонӣ ва истифодаи тавсифҳои он «хол-сийо», («хол-сийҳ»), («дъиндон-сафед») («дандон-сафед»), «шанден танук («лабҳо-тунук») марбут аст, ки агар «холи сийҳ» ва «дандонҳои сафед» дар шеъри тоҷикӣ маъмул бошанд ҳам, «лабҳои тунук» мансуб ба тасвири бадеии забони шугнонӣ мебошад. Се байти охири ғазал хусусияти ғинӣ доранд ва шоир аз баёни воқеа даст кашида, андеша ва эҳсосро рӯи қор овардааст ва қорбурди исмҳои хоси макон – Ишқошим, Виёд, Нивод ҷанбаи воқеии ғазалро кавитар ғардондаанд.

Агар матлабро ҷамъбаст намоем, чунин натиҷаҳо ҳосил мешаванд:

1. Шоир дар баробари ашъори форсии тоҷикӣ чанд шеъре ба забони шугнонӣ низ эҷод намудааст.

2. Адими Шугнонӣ асоси қолаби шеъри шугнизабонро на дар пояи таҳкурсии табиати савтию хусусиятҳои фонетикӣ ва қонуниятҳои дигари назми наваҷодашуда истифода бурдааст, балки дар заминаи таҷрибаи мавҷудаю муҳайёи қолабҳои шеъри тоҷикӣ эҷодқорона истифода намудааст.

3. Дар ашъори на чандон зиёди шугнонизабони худ шоир ҳаёти ду давраи таърихӣ мардуми Бадахшон – то инқилобӣ ва давраи шӯравиро, ки қомеъҳои давраи дуҷуми онро аз солҳои 80-уми асри XX шахсан мушоҳида намуда буд, ба қалам додааст.

4. Назми сиёсию тарғиботии устод Адим бештар калимоту таъбирот ва қофиябандии тоҷикӣ-форсӣ ва арабиро инъикос дорад.

Китобнома:

1. Адими ду соҳил / Бо саъй ва эҳтимоми Муборакшо Алимшоев ва Додихудо Карамшоев. Муаллифи муқаддима Ш. Бунёд. – Хоруғ: Помир, 1993. - 186 с.

2. Давлатбеков, Л. Рузгор ва осори Сайид Замониддини Адими Шугнонӣ / Л. Давлатбеков // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Серияи «Филология». – Душанбе: Сино. - 2015. – 4/4(171). – С. 152-160.

3. Давлатбеков, Л. Таъсирпазирии ашъори Сайид Замониддини Адими Шугнонӣ аз мухаммасҳои Сайиди Насафӣ / Л.Давлатбеков // Паёми Донишқадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои: филологӣ, педагогӣ, таърих. - 2022. - № 2(45). - С. 93-98.

4. Сайид Замониддини Адими Шугнонӣ. Ашки ҳасрат. Чилди аввал ва чилди дуввум / Сайид Замониддини Адими Шугнонӣ. – Роулпандии Покистон, 1380. – 358 с.

5. Зарринкуб, Абдулҳусайн. Аз гузаштаи адабии Эрон / Абдулҳусайн Зарринкуб. – Техрон, 1375. – 558 с.

УДК: 891.550.092

НИГОҲЕ БА ФАРҲАНГИ МАРДУМӢ ДАР
«ШОҲНОМА»-И ФИРДАВСӢ
Қурбонхонова Н.¹⁰

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б.Искандарови АМИТ*

Дар мақола роҷеъ ба инъикоси маънавияти мардумӣ дар «Шоҳнома» суҳан рафтааст. Фирдавси сареҳан дарёфтааст, ки така ба осори гузашта ва фарҳанги милли ҳувияти шахсиро ба вуҷуд оварда, маҳз он метавонад, асрҳои аср устувор монда, гузаштаре бо ҳозира ва оянда пайваст намояд. Ин буд, ки «Шоҳнома» инъикоскунандаи ҳаёти иҷтимоӣ, маънавӣ ва иқтисодии аҷдодони гузашта буда, минбаъд онро ҳамчун сарчашма ва намунаи олии барои шинохтан ва омӯзиши ҳаёти мардум дар гузаштаи дур истифода мебаранд.

Калидвожаҳо: Шоҳнома, фарҳанг, маънавият, хирад, андешаҳои мардумӣ.

Отражение народной культуры в "Шахнаме" Фирдавси

В данной статье рассматривается отражение народной духовности в "Шахнаме". Фирдавси четко определил, что опора на прошлую и народную культуру создает личностную идентичность, которая устойчива во времени и связывает прошлое, настоящее и будущее. Именно поэтому "Шахнаме" отражает социальную, духовную и экономическую жизнь наших предков в прошлом и используется как прекрасный пример для познания и изучения жизни людей в далеком прошлом.

Ключевые слова: Шахнаме, культура, духовность, мудрость, народное мнение.

A glance at folk culture based on Firdavsi's "Shahnama"

The article explores how "Shahnama" reflects folk intellectualism. Firdavsi unequivocally discovered that reliance on the history and national culture helps people

¹⁰Қурбонхонова Нуриҷаҳон - номзади илмҳои филологӣ, мудири шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи Охонҷонов, 35. Тел.: (992)934609093; e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru.

Қурбонхонова Нуридҷаҳон - кандидат филологических наук, заведующий отдела фольклора и литературы Бадахшана Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: ГБАО, г. Хоруг, ул. Охонджанова, 35. Тел.: (992)934609093; e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru.

Qurbonkhonova Nurijahon - candidate of philological sciences, Head of the Department of Folklore and Literature of Badakhshan of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: GBAO, Khorog, st. Ohonjonov, 35. Tel.: (+992)934609093; e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru.

form their own sense of self, which can be durable for millennia and serve as a bridge between the past, the present, and the future. This is why the "Shahnoma" depicts the social, spiritual, and economic existence of the forefathers of today, and why it serves as a remarkable source and illustration for understanding and researching life in the ancient past.

Key words: *Shahnama, culture, intellectuality, wisdom, folk opinions.*

Абулқосими Фирдавсӣ аз зумраи шоирони аҳди Сомонӣ ба ҳисоб меравад, ки нисбат ба маънавиёти аҷдодони гузаштаи хеш эҳтиром гузошта, дар эҳё ва устувор нигоҳ доштани унсурҳои фарҳанги мардумӣ саҳми беандоза гузоштааст. Дар ин равия олитарин инъикоскунандаи оинҳои миллии қадимӣ ва расму русуми аҷдодӣ «Шоҳнома» то кунун боқӣ мондааст. Роҷеъ ба нишонаҳои фарҳанги мардумӣ дар «Шоҳнома» С. Айнӣ, Е.Э. Бертельс, А.Н. Болдырев, М.Н. Усмонов, А.А. Стариков, И.С. Брагинский, Забехуллоҳи Сафо, Ш. Ҳусейнзода, Х. Мирзозода, А. Афсаҳзод, Х. Шарифзода ва А. Раҳмонзода дар тадқиқоташон андешаронӣ намудаанд. Бояд қайд кард, ки ин муҳаққиқон асосан аз устураҳои бостон, ки худ намои фарҳанги гузашта ҳастанд, ёдоварӣ намудаанд. Ҳамчунин ҳар яке аз ин муҳаққиқон унсурҳои милливу фарҳанги мардумиро, ки дар «Шоҳнома» қорбарӣ шудааст, бо диди худ тавзеҳ додаанд. Ба назари мо ба маърифати милливу фарҳангӣ рӯ овардани Фирдавсӣ аз як тараф маҳбубият нисбати гузашта бошад, аз тарафи дигар, замони А. Фирдавсӣ тақозо намуд, ки ганҷинаи миллии аҷдодӣ эҳё ва устувор гардад, то ин ки ояндагон аз донишони таъриху маънавиёти гузаштаи дури хеш дар қанор намонанд. Баъдан, барои ба дараҷаи баланди тақомул расидан, зарурат пеш омад, ки саросар ба ганҷинаи бебаҳои шиғоҳӣ таъя гардад. Маҳз андешаҳои таҳаюлотии мардумӣ метавонанд, арзиши ҳар як эҷоди бадеиро дер боз нигоҳ дошта, вижагии милливу таърихӣ ҳар кишварро нишон диҳанд. Ҳамин тавр ҳам шуд, ки «Шоҳнома» беҳтарин сарчашма барои омӯзиши таъриху маърифати миллии гардид.

Нахустсухани Фирдавсӣ дар асари безаволаш аз ситоиши Худо оғоз гардида буд. Бо вучуди он ки наъти Худо таъя ба ақидаи исломӣ бошад ҳам, вале давомбахши он андешаҳои бостонии бадеии космогониро фарогир аст. Пас он рӯ овардан ба ситоиши хирад, ки асли бунёдии мардумӣ, инчунин нишонае аз фарҳанги воло ва вижагии миллии ба ҳисоб меравад, рӯ овардааст.

Хирад раҳнамою хирад дилкушой,
Хирад даст гирад ба ҳар ду сарой.

Диди пурвусъати Фирдавсӣ дар раванди арҷгузорӣ ба фарҳанги мардумӣ дар падидоии аносири табиат, ки бидуни он ҳаёт вучуд надорад, дида мешавад. Дар радифи падидоии чор унсури табиат, ки ба чор фасли сол ва вобаста ба он чор ҷашни милли аз қабилӣ Сада, Наврӯз, Тиргону Мехргон намунае аз мероси аҷдодон буда, Фирдавсӣ ҳар кадомро дар мавридаш хеле ҷаззоб нишон дод ва имрӯзиён низ ин ҷаззобиятро чун сарчашмаи воло истифода мебаранд. Фаслҳои сол ва масъалаҳои дигари марбути онҳо, аз ҷумла пайванди ногусастани инсону табиат, дар байни тамоми халқияти дунё вучуд доранд. Ҳар яке аз ҷашнҳо намоди ҳар фасли сол ва фаслҳои сол дар навбати худ рамзи ҳар унсури табиат ба ҳисоб рафта, равобити мустаҳками инсону табиатро бозгӯӣ мекунанд.

В-аз он мояи гавҳар омад ҷаҳор,
Бароварда бе ранҷу бе рӯзгор.
Яке оташе бар шуда тобнок,
Миён боду об аз бари тираҳок [1, 304].

Дар баробари ин офариниши бехтарин ва ҷузъи муҳим барои табиат ҷинси инсон буд, ки дар идораи табиат мавқеи калидӣ дорад. Маҳз инсон аст, ки ҳар як ҷузъи табиатро тағир диҳад, онро самаранок истифода барад, ба он муқобилият нишон диҳад.

Чу з-ин бигзарӣ, мардум омад падида,
Шуд ин бандҳоро саросар калид [1, 304].

Дар андешаҳои мардумӣ мавқеи инсон ба дараҷае баланд бардошта шудааст, ки он маркази ҳамаи офаридаҳои оламро ташкил додааст. Муҳаққиқ Худой Шарифзода дар мавриди тақия ба андешаҳои мардумӣ намудани Фирдавсӣ қайд кардааст, ки баъзе паҳлавонони ҳамосаи «Шоҳнома» ҳанӯз дар «Авесто» зикр шуда ва ҳамоҳангию шабоҳат бо шахсиятҳои ведоҳои ҳиндӣ доранд. Реша ва бунёди онҳо аз асотири қадим маншаъ гирифта, ба диди мазҳабӣ пайванд ёфта, бо инкишофи андешаи башарӣ ба сурати афсона ва дoston расидаанд. Онҳо намоди фарҳанги қадимӣ будаанд ва ба навъе маънӣ ва сурати худро дар фарҳанги эронӣ нигоҳ доштаанд [4, 10].

Масъалаи дубини улғӯй, ки ба неку бад асос дошта, ҳазорҳо сол қабл аз Фирдавсӣ низ вучуд дошта буд, аз назари шоир дар канор намонда, ҳар як гуфта ё иқтибоси аз асотиру ривоят ба ин масъала ишора шуда, минбаъд он бо унвони Аҳриману Ҳурмузд то рӯзгори мо пойдор мондааст.

Адабиётшинос Х. Шарифзода нишон додааст, ки дарахти барӯмандро чун барг пажмурдаю бех сусти гардад, ба шохи навойин

ҷойи хешро медиҳад. Гулу баргу боғу баҳораш ба ӯ супорад ва аз беҳи нек бархостани шохи бад ҳам имкон дорад. Аз ин тамсили неку бади дарахту шоҳу барги он гӯянда ба муносибати падару писар ручӯ мекунад [5, 8]:

Падар чун ба фарзанд монад ҷаҳон,
Кунад ошкоро бар ӯ бар ниҳон.
Гар ӯ бифканад фарру номи падар,
Ту бегона хонаш, махонаш писар.
Гар ӯ гум кунад роҳи омӯзгор,
Сазад гар ҷафо бинад аз рӯзгор [4, 8].

Дар ин радиф боз бармегардем ба амали неку бад, ки дар тамоми ҷаҳоният инсонро думболагир ҳастанд. Ҳамчунин дарахт дар тасаввури мардум оғози офариниш аст. Бо пиндори академик А. Раҳмонзода Фирдавсии бузург дар ҳамон «дарахти барӯманд» рӯҳи неку бади гузаштаре тасаввур мекунад ва бад-ин манзур онро бо тамоми муқаддасоти волоияш тасвир менамояд [2, 95].

Шаҳрсозиву ободигардонӣ, хунармандӣ нишонаҳои муҳими фарҳанги мардумӣ ба шумор мераванд, ки «Шоҳнома» саросар тарғибгари он буд. Бо гузашти замонҳо ин асари безавол ҷаҳонӣро водор бар он сохт, ки маданияту маърифат ва илму амалро аҷдодони мардуми ориёнасл асос гузошта будаанд. Ҳамчунин нақши волои занон чун Гурдофарид нишонае аз миллати куҳанбунёд ба ҳисоб рафта, минбаъд дар ривоятҳо, баъдтар дар симои ҷавондухтарони миллат намудор гардид. Академик А. Раҳмонзода хеле хуб қайд намудааст, ки Фирдавсӣ дар суварӣ ҳаёли хеш дунёи куҳани Шаркро тарроҳӣ намудааст ва симову ҷаҳонҳои тасаввуроти мардуми гузаштаре, ки ба тавассути хотираҳо ва навиштаҳои таърихи ба мерос ёдгор монда будаанд, вориди «Шоҳнома» намудааст [3,15]. Пас ба чунин натиҷа расидан лозим аст, ки чун така ва сарчашмаи асосии «Шоҳнома» асотиру ривоят ва дигар ганҷинаҳои шиғоҳии мардумӣ ба ҳисоб мерафт, он тавонист, ки ҳазорсолаҳо ҳамчун намунаи олии барои шинохти ҳуввияти миллии ва фарҳангии хизмат намояд. Фирдавсӣ аз нахуст офариниши одаму олам, падидаҳои шахрҳои зебову паҳлавонони хирадманду ҳасур, ҳатто то охири асар ба хурдтарин ҷузъи маърифати ҳалқи хеш ишора намуда, тавассути таҳаюлотии бадеӣ онро дар мавридаш ҳамчун нуқтаи зарурӣ қорбарӣ намудааст. Маҳз ҳамин тасвири бадеӣ буд, ки «Шоҳнома» намунаи маърифати гузаштаи дур ба ҳисоб меравад.

Барои Фирдавсӣ ватан ин мафҳуми иттиҳод ба шумор меравад, ки онро муттаҳидона ҳимоят бояд кард. Аз ин ҷиҳат дар «Шоҳнома» бештар така ба ғояҳои халқӣ гардида, мавқеи калидиро дар ҳар як достони он истиқлолхоҳӣ, ваҳдату ягонагӣ, хираду хирадмандӣ ташкил додааст. Фирдавсӣ сареҳан дарёфтааст, ки така ба осори гузашта ва фарҳанги милли ҳуввияти шахсиро ба вучуд меорад. Маҳз он метавонад, ки асрҳои аср устувор монда, гузаштаре бо ҳозира ва оянда пайваст намояд.

Ҳамзамон «Шоҳнома» пасдорандаи забони ноби форсии тоҷикӣ ба ҳисоб меравад, ки тӯли ҳазорсолаҳо онро муаррифӣ намуда истодааст.

Китобнома:

1. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик / Х. Мирзозода. Китоби 1. – Душанбе: Маориф, 1987. – 490 с.
2. Раҳмонов, А. Пиндорҳои асотирӣ дар адабиёти тоҷикӣ / А. Раҳмонов. – Душанбе: Диловар – ДДМТ, 1999. – 196 с.
3. Раҳмонзода, А. Ҳаёт, адабиёт, воқеият. Китоби якум / А. Раҳмонзода. - Душанбе: ЭР-гарф, 2019. – 387 с.
4. Шарифзода, Х. «Шоҳнома» ва шеърӣ замони Фирдавсӣ / Х. Шарифзода. – Душанбе: Адиб, 2014. - 400 с.
5. Шарифзода, Х. Достонҳои бузурги «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ / Шарифзода, Х. - Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 400 с.

УДК: 891.550.09

РАВАНДИ ТАСНИФ ВА ТАҲЛИЛИ ЖАНРҲОИ НАСРИ ШИФОҲӢ Шакармамадов О.¹

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Исқандарови АМИТ*

Дар илми фолклоришиносии тоҷик баъзе масъалаҳое ҳастанд, ки то ҳанӯз ба таври аниқ ҳалли худро наёфтаанд. Аз нигоҳи илмӣ тафовут гузоштан байни жанрҳои насрии омиёна ба мисли ривояту нақл, қиссаву ҳикояҳо бояд дар инъикоси воқеияти онҳо ҷустуҷӯ кард. Дар мақолаи мазкур кӯшиши бар он меравад, ки вуҷуд доштани ҳамин тафовутҳо байни ин жанрҳо нишон дода шавад. Бояд хотирнишон кард, ки мақола аз таҳқиқи пурраи ин масъала даъво намекунад. Зеро барои ҳалли ин масоил тадқиқоти зиёде лозим аст ва танҳо бо як таҳлил ин мавзӯ ҳалли худро намеёбад. Дар ин ҷо мо аз таҳлили алоҳидаи намудҳои насри лафзӣ худдорӣ намудем. Мақсади асосии мо аз он иборат аст, ки дар асараҳои насри лафзӣ ҳамон ҷузъиёти муҳимро дарёбем, ки барои тафриқаандозии ин жанрҳо кӯмак кунанд.

***Калидвожаҳо:** жанр, истилоҳи илмӣ, хусусияти жанрӣ, ҳудуд, ривоят, нақл, қисса, ҳикоя, ҳикояҳои асотирӣ, мавзӯ, мундариҷа.*

Процесс классификации и анализа жанров устной прозы

В современной таджикской фольклористике имеются некоторые вопросы, которые до сих пор не получили однозначного решения. В данной статье предпринята попытка показать существование этих различий между этими жанрами. С научной точки зрения разграничение жанров народной прозы, таких как предание и легенды, повествование и рассказы, следует искать в их отражении действительности. Следует отметить, что статья не претендует на полное исследование данного вопроса, так как для его решения необходимо глубокое исследование. Здесь автор воздержался от отдельного

¹ **Шакармамадов Ориф Нисормамадович** – ходими илмии шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Исқандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи Шотемур, 131. Тел.: (+992)934483849; e-mail: orif-n@mail.ru.

Шакармамадов Ориф Нисормамадович - научный сотрудник отдела фольклора и литературы Бадахшана Института гуманитарных наук имени академика Б. Исқандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Шотемур, 131. Тел.: (+992)934483849; e-mail: orif-n@mail.ru.

Shakarmamadov Orif Nisormamadovich - researcher of the Department of Folklore and Literature of Badakhshan of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. Shotemur, 131. Tel.: (+992)934483849; e-mail: orif-n@mail.ru.

анализа типов словесной прозы. Наша главная задача состоит в том, чтобы найти в произведениях устной прозы те важные детали, которые помогли бы в дальнейшем дифференцировать эти жанры.

Ключевые слова: жанр, научный термин, жанровые особенности, разграничение, предание, легенда, повествование, рассказ, мифический рассказ, тематика, содержание.

The way of classification and analysis of oral prose

In Tajik folklore studies there are some issues that have not yet received a clear solution. This article attempts to show the existence of these differences between these genres. From a scientific point of view, the distinction between genres of folk prose, such as legend, story and narration, have to seek in their reflection of reality. It should be noted that the article does not claim a complete study of this issue, since for decision this issue a deep research is required. Here the author refrained from a separate analysis of the types of verbal prose. Our main target is to find in the oral prose those important details that would help in future differentiate these genres.

Key words: genre, science term, genre features, differentiation, legend, narration, story, mythical story, theme, content.

Пеш аз он ки ба тасниф сохтани асарҳои таърихӣ насри халқӣ шуруъ кунем, бояд хусусияти худӣ маводи мураттабгардида муайян гарданд. Дар амал ин дар тафриқаандозии ривоят аз дигар жанрҳои ҳамранг чун устура, нақл, қисса ва ғайра мебошад. Муайян сохтани асарҳои номбурда, чи аз лиҳози хусусияти жанрӣ ва ҳам аз нигоҳи истилоҳӣ душвориро ба вуҷуд меорад. Навъҳои асосии асарҳои насри халқӣ – устура, афсона, нақл, ривоят, қисса, ҳикоят, ҳикояҳо ё ривоятҳои асотирӣ – аз якдигар тафовут доранд. Аввалан бо давру замони бавуҷудоии худ, дуйум аз нигоҳи инъикоси ҷанбаҳои гуногуни ҳаёти инсон ва сейум, аз лиҳози тасвири ҳодисаҳои воқеӣ. Лекин асарҳои гуногунжанри насри халқиро чи хеле ки номбар накунем, бо кадом усуле, ки онҳоро аз якдигар ҷудо насозем, ҳамеша рӯшан мемонад, ки ба ин гуруҳи асарҳо суҷа, мотив, образ ва тасвирҳои бадеӣ хос аст. Тасвирҳои бадеӣ бештар дар афсонаҳо мушоҳида мешавад. Бинобар ин вижагиҳои жанри афсона барҷаста ифода ёфтаанд. Хусусиятҳои жанрии дигар асарҳоро бошад ҳар як муҳаққиқ аз нигоҳи худ бо ҳар усул шарҳу тавзеҳ медиҳанд. Ба ақидаи ин ҷониб ҷудо сохтани асарҳои гуногунжанри насрӣ пеш аз ҳама дар воқеанигорӣ онҳо ҷустан лозим аст. Чи хеле ки маълум аст, дар зинаи муайяни инкишофи шуури ҷомеа ҳамаи жанрҳои номбаршуда заминаи воқеӣ доштанд ва танҳо дар тӯли асрҳои зиёд онҳо ба таҳаввулот дучор шуда,

баъзан унсурҳои ҳаёлиро касб кардаанд. Вале ба ҳар сураат вазифаи эстетикӣ худро нигоҳ дошта меоянд.

Дар солҳои охир аз ҷониби Д. Обидов [4], Н. Шакармамадов [8] ва Д. Раҳимов [5] таснифоти жанри ривоят ба илми фолклоршиносии тоҷик ворид гардиданд. Таълифоти илмӣ Г. Ризвоншоева доир ба хусусият ва мундариҷаи афсонаҳои мардуми Бадахшон [7, 9], Н. Қурбонхонова доир ба жанри устура [2, 3] интишор ёфтанд. Лекин хусусиятҳои жанрии нақл, қисса ва ҳикояҳои мардумӣ то ҳанӯз ба таври пурра омӯхта нашудаанд ва истилоҳоти дақиқи илмӣ онҳо муайян нагардидааст.

Аз жанрҳои номбаршуда ривоятҳои асотирӣ доир ба инсу ҷинсро қадимтарин шумурдан мумкин аст. Зеро мазмунӣ онҳо бештар хусусияти асотирӣ дошта, решаи онҳо ба даврони мерасад, ки инсон дар зери қувваи ҳодисаҳои табиат очиз буданд ва ҳамаи ҳодисаҳои дар рӯзгорашон ба амаломадаро ба ашёву ҳодисаҳои табиат вобаста меҳисобиданд. Дар тасаввуроти инсон гӯё ашъ ва ҳодисаҳои табиат ҳислати махлуқи зиндари гирифта ва дар образи ҳуҷаини қувваҳои гуногуни табиат чун дев, ҷин, парӣ, алмастӣ арзи ҳастӣ мекунад. Дар ин қабил ривоятҳо одам бо ин махлуқи ғайритабӣ алоқа пайдо намуда, аз ҷониби онҳо ё кӯмак мегирад, ё дар акси ҳол зарар мебинад. Лекин чунин намуди асарҳои лафзиро чун жанри ривоят ҳисобидан шубҳае ба миён меорад, зеро аз рӯи мазмун, чи тавре ки Равшани Раҳмонӣ қайд намудааст, онҳо бештар ба ҳикояти асотирӣ ё демонологӣ иртибот доранд [6, 62].

Дар натиҷаи ба миён омадани адёни нав мунтазам ҷои тасаввуроти ибтидоии одамонро афкори нав ишғол намуд. Чи хеле ки суннатҳои дини Ислом дар мувофиқа бо урфу одати қадимӣ дар ҳаёти одамон ҷорӣ мегашт, ҳамин тариқ ривоят низ хусусиятҳои аслии асотирро нигоҳ дошта, нақлҳои доир ба ашёву ҳодисаҳои табиатро бо рангу тобишҳои нави диниву мазҳабӣ бозтоб мекунад. Масалан, дар замонҳои пеш барои иҷрои маросим ҳатман дарахт ё ягон ашёи дигари табиат чун объекти муқаддас интиҳоб мегардиданд. Баъдтар, ҳангоми ҷорӣ ва мустаҳкам шудани дини Ислом пайдоиши ин ашёҳои табиат аз рӯи нақлу ривоятҳо ба ягон шахси бузург нисбат дода мешуд ва ин мавзё ба остон ё зиёратгоҳ табдил ёфта, ихлосу эътиқоди мардум нисбати онҳо ҳамчун қадамгоҳи шахси бузург зиёдтар мегашт [10]. Бо вучуди ин ба ташаккулёбии суҷаи ривоят ба назар нагирифтани

таъсири асарҳои хаттӣ низ нодуруст аст. Лекин ин навиштаҳо ҳудашон таъсироти зиёди асарҳои фолклориро аз сар гузаронидаанд, пеш аз ҳама аз тарафи нақлу ривоят. Доир ба ин масъала аз ин ҷониб дар мақолаи «Ривоят ва афсонаҳо доир ба Носири Хусрав дар осори хаттӣ» ибрази назар шудааст [11]. Аз ин ҷиҳат дар мазмуну мундариҷаи ривоятҳо мавҷуд будани ду ҳодисаи гуногун – шифоҳӣ ва китобӣ ба назар мерасад.

Дар як вақт ҳам бо қисса, ҳам бо ривоят нақлҳои этиологӣ (асотири) ба вучуд меоянд, ки сабаби ба вучуд омадани ҳар гуна ашё ва ё ҳодисаҳо ба мисли пайдоиши оламу одам, ҳайвоноту набототро шарҳ медиҳанд. Дар назари аввал чунин менамояд, ки онҳо жанри мустақили насри халқӣ ҳисоб меёбанд, лекин агар бо диққат аз назар гузаронем, маълум мешавад, ки агар бархе аз онҳо ба асотири пайваست шаванд, баъзеи онҳо ба ривоят муносибат доранд. Чунин нави асари халқӣ дар фолклори Бадахшон кам нестанд. Чунончи, доир ба «Пайдоиши оламу одам», «Аз ҷаннат рондани одам», «Умри одам», «Маънии охирамон» ва монанди ҳамин дар нисбати онҳо истилоҳи «устура»-ро, ки дар забони русӣ «*миф*» ё «*легенда*» меғоянд, истифода бурдан мумкин аст.

Агар гап сари ривоят равад, дар он хусусиятҳои асотири давраи қадими инсон инъикос мегарданд, ки имрӯз баъзе аз он нишонаҳо дар мазмуни ривоят боқӣ мондаанд. Ривоят ҳанӯз аз давраи аввали пайдоишаш дар заминаи воқеӣ-таърихӣ ба вучуд меояд. Дар зинаҳои мухталифи инкишофи таърихии башарият дарки олами ҳастӣ аз ҷониби инсон ба таври бадеӣ ва ратсионалӣ ҷараён мегирад. Барои фаҳмидани ҷи тавр одамон ахбори дар ривоят бударо қабул мекунанд, ба воқеанигории асримиёнагӣ назар меандозем ва он гоҳ маълум мешавад, ки одамони давраи асримиёнагӣ ба асарҳои насри халқӣ ҳамчун санадҳои боэътимод боварӣ доштанд. Ҳамин тариқ, ҳодисаҳои воқеие, ки дар таърихнигорӣ акс ёфтаанд, дар ҳамбастагӣ бо инъикоси ҳолатҳои таҳайюлӣ арзи вучуд мекунанд. Бо ҳамин, ривоят аз дигар жанрҳои насри халқӣ бо ифода кардани ҳақиқати таърихии худ фарқ мекунанд. Ё ба таври дигар ғуём, ривоятҳои бофтаву ҳаёлӣ вучуд надоранд.

Ривоятҳои топонимикӣ, ки доир ба пайдошавии маҳалҳои аҳолинишин ва номгузории мавзеоҳо иттилоот медиҳанд, мисли дигар мавзуи ривоятҳои таърихӣ мебошанд. Мавзуи онҳо метавонад дар

дохили асар бо дигар мавзуъ тавъам буда, дар матн ҷои марказӣ ё дуйумдараҷаро ишғол намояд. Баъзан он метавонад маъноӣ таърихӣ асарро гум накарда, дар матн нақши мустақилро бозад.

Ривоят ин ҳодисаҳои воқеии як ё якчанд маҳал, ки аз ҷиҳати инкишофи иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бо ҳам алоқаманданд, тасвир мекунад. Чунин маҳалҳо, асосан, дар резиншохҳои рӯду дарё, дар назди роҳҳои тиҷоратӣ ё заминҳои барои чорводорӣ ва кишт мусоид бунёд мегарданд.

Қисмати ин жанри ба худ хос нақли таърихӣ ҳодисаҳои маҳаллӣ мебошад, новобаста аз миқёсе, ки онҳо аз аввали пайдоишашон ё бо гузашти вақт пайдо мекунанд.

Чӣ тавр таърихӣ маҳаллӣ дар ривоятҳо бозтоб мегардад? Пеш аз ҳама, ҳодисаҳо дар асар заминаи воқеӣ доранд. Чунин замина ба воситаи воқеаҳои гуногун (таърихӣ, этнографӣ, ҷуғрофӣ), дар маҷмӯъи гирифташуда, дар асар ҷой мегирад. Ба ғайр аз ин заминаи воқеии асар барои интихоби мавзӯи муайян ва ҳамбастагии устувор барои ба вучуд овардани сохтори ривоят таъсири худро мерасонад. Аз тарафи дигар баъзан ин мавзуъҳо маҳаллӣ набуда, дар бисёр мавридҳо бунёди байналхалқӣ низ доранд. Ё ба таври дигар гӯем мавзуъҳои ривоят дар истифода маҳаллӣ буда, сарчашмаи онҳо умумихалқӣ мебошад. Маҳсули онҳо шароитҳои монанди фарҳангӣ-таърихӣ ва иҷтимоӣ-таърихӣ буда, танҳо ҳодисаҳои хоси дар асар тасвирёфта, ба ин мавзуъҳо ранги аслӣ медиҳад.

Ҳамин тариқ, аз гуфтаҳои фавқ доир ба хусусияти таърихӣ ривояти мардумӣ бармеояд, ки ҳангоми таснифи ривоятҳо бояд чунин шартҳоро ба назар гирифт, ки ин асар дар байни асарҳои гуногунмазмун хусусиятҳои хосастро гум накарда, аз ҷиҳати мазмуну мундариҷаи устувору возеҳ дар байни асарҳои дигари насрӣ ҳамчун жанри мустақил тафовут пайдо кунад.

Барои ба тартиб даровардани матнҳои ривоят аз рӯи таърихан ташаккулёфтаи ҳамон мавзӯҳо, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва маданӣ-таърихӣ монанд ва бо ҳам алоқаманд ҳастанд, дуруст мешуморем. Агар ҳудуди минтақае, ки асари фолклорӣ дар он ҷо арзи ҳастӣ мекунад, дуруст муайян гардад, маълум мешавад, ки ривоятҳои хоси ин минтақа ё маҳал берун аз он ё тамоман дучор намегардад, ё дар мавридҳои махсус ба чашм мерасанд. Ривоятҳое, ки дар асоси таърихӣ минтақа пайдо шудаанд, танҳо дар маҷмӯъ бо дигар асарҳои таърихӣ

халқие, ки дар ҳамин минтақа интишор ёфтаанд, дуруст фаҳмида мешаванд.

Агар дар мазмуни ривоят ҳодисаи воқеӣ дида нашавад, заминаи таърихӣ вай аз ягон ҷиҳат дар системаи мавзӯҳои устувор, ки ба ин асар хос аст, намудор мегардад.

Барои намуна як матни ривоятро меорем, ки доир ба пайдоиш ва номгузориҳои деҳаи Танг ахборот медиҳад. «Номи Тангро гӯё Носири Хусрав ба он раво дидааст. Ё замоне ба ин ҷо омада будааст, ки ин ҷо на ягон роҳи дурусту на ягон чизи дигар доштааст. Баъд ӯ гуфтааст: Чун ин ҷои танг аст, Худо онро тангтар гардонад. Аз ҳамон рӯз номи Танг ба он насб шудааст». Ва дар нақли дигар дар бораи аввалин маскунони ин мавзеъ маълумот дода мешавад: «Ҳамин Танг замони пеш айлоқҷо будааст. Дар ин ҷо касе зиндагӣ намекард. Баъдҳо аз бобоёни мо се бародар дар ин ҷо хона сохтаанд. Яке дар Танги поён, дуйумӣ дар Танги бало ва сейумӣ дар Миёнатанг хона сохта, сокини муқимии он ҷо гаштаанд» [8, 187-188].

Ба ҳамин монанд ривоятҳо доир ба деҳаҳои Бадҷорв (Шуғнон) [8, 192], Басид (Рӯшон) [8, 194], Ишкошим [8, 198] ва дигар мавзеъҳо вучуд доранд, ки ҷиҳати муҳтаво ба ҳамдигар шабоҳат доранд.

Дар ин ривоят ҳодисаи воқеӣ, аслан, ба назар намерасад ва аз мавзӯи анъанавӣ иборат аст (маскуншавӣ ва бунёди деҳаҳо, номгузоштан ба деҳаҳо). Ба ҳар ҳол, заминаи таърихӣ он аз таркиби суҷаи анъанавӣ баръало аён мегардад, ки ба бунёди хоҷагиҳои аввалин алоқаманд буда, хусусияти иттилоотӣ дар он ба таври возеҳ намудор мегардад.

Ривоятҳое, ки дар манотиқи гуногун интишор ёфтаанд, бо баъзе аломатҳои худ ҳамрангу монанд низ мебошанд, зеро сохтори ҳар яке аз онҳо тавассути мавзӯҳои анъанавӣ, ки ба мазмуни ривоятҳои мансуби ин ё он маҳал дохил мешавад, муайян мегардад.

Маводҳоро аз рӯи мансубият ба маҳалашон ҷо ба ҷо гузошта, мо имкон пайдо мекунем, ки ҳар яке аз матнҳоро аз рӯи се ҷанба таҳлил кунем, яъне аз нигоҳи заминаи таърихӣ, ҳодисаи воқеӣ ва сохту таркиби матн.

Ривоятҳоро аввал аз рӯи мазмуну мундариҷа ба гуруҳҳо ҷудо намуда, новобаста аз макони интишори онҳо, диққати худро ҷатман ба ҷанбаи сейум равона мекунем.

Барои таснифи ривоятҳо аввал ба маҳалли муайян тааллуқ доштаро интиҳоб намуда, ба ин восита таснифоти минбаъдаи матнҳоро мо аз нуқтаи назари мазмуну мундариҷаи матнҳои таърихӣ минтақаи додашуда ҷудо месозем. Чунин усули ҷудо намудани асарҳои фолклорӣ нав набуда, дар мураттаб сохтани намунаҳои назми халқӣ низ васеъ истифода мегардад. Гирд овардани маводҳо дар доираи мавзуи ягона вазифаи навбатӣ мешуморем. Ҳар як матнҳои гирдоваришуда аз мавзӯҳои иборатанд, ки пеш аз ҳама бо заминаи таърихӣ доштаи худ умумият доранд. Масалан, аз рӯи мазмуну мундариҷа ривоятҳои мардуми Кӯҳистони Бадахшонро, ба се гурӯҳ ҷудо намудан мумкин мегардад: 1) ривоятҳо доир ба ҳодисаҳои таърихӣ ва маишӣ; 2) доир ба ашӯҳо ва ҳодисаҳои табиат; 3) доир ба маскуншавӣ ва номгузориҳои мавзӯҳо ё ривоятҳои топонимикӣ.

Таснифи маводи овардашуда асло ҳилофи таснифоте, ки аз тарафи Д. Обидов [4, 31-50], Н. Шакармамадов [8] тартиб ва пешниҳод шудааст, нестанд. Дар ҷилди дуйуми «Фолклори Помир» мундариҷаи матнҳои асотири, нақл ва ривоят, ки аз мавзӯҳо ва манотиқи гуногуни Кӯҳистони Бадахшон гирдоварӣ шудаанд, пеш аз ҳама аз нигоҳи типологӣ баррасӣ гардидаанд. Азбаски мавзӯҳои ривоятҳо хеле васеъ ва доманадор ҳастанд, дар ин мақола кӯшиш бар он меравад, ки мундариҷаи асосии ривоятҳое, ки тафовути он аз дигар жанрҳои насри халқӣ ба осонӣ дарк карда мешаванд, интиҳоб гардидаанд. Ба рӯйхати мундариҷа дохил намудани нақлҳо доир ба маҳлуқоти ғайритабӣ бояд махсус ишора намуд. Зеро, тафовут байни ривоят ва нақлҳое, ки доир ба чин, парӣ, албасти гуфта мешаванд, аксар вақт хусусияти нисбӣ доранд ва чунин асарҳои халқиро ба жанри муайян маҳсуб доништан вобаста аз заминаи таърихӣ доштан ё надоштани онҳо ошкор мегардад. Лекин новобаста аз чунин ҳодисаҳои алоҳидаи аз як гуруҳ ба гуруҳи дигар ва аз як жанр ба жанри дигар интиқол гирифтани мавзӯ, доираи мавзӯҳои ба як гурӯҳ тааллуқдошта ба ҳар ҳол устувор ва нисбатан маҳдуд аст. Вале муайян намудани хронологияи мавзӯҳо мушкилотро дар пеш гузошта, нисбат додани онҳо ба ин ё он давра тадқиқоти алоҳида ро талаб мекунад.

Маълум мегардад, ки сохтори анъанавии асари насри халқӣ аз ду ҷиҳат таърихӣ мебошад: 1) ба давраи муайян нисбат додани пайдошавии онҳо ва 2) ба вучуд овардани заминаи таърихӣ барои ривоятҳо.

Дар маҷмуъ сохти заминаи таърихии ҳар яке аз асарҳоро ошкор намуда, мо метавонем дар таснифу мураттабсозии минбаъдаи ривоятҳо усули таърихиро ба кор барем, яъне дар дохили гуруҳҳо ба ҳама гуна гузоштани матнҳои асар аз рӯи пайдарҳамии хронологии ҳодисаҳои дар онҳо тасвирёфта. Масалан, дар гуруҳи ривоятҳои доир ба маскуншавӣ ва азхудкунии мавзеъҳо чунин намуди ривоятҳо баръало зоҳир мегарданд: аз тарафи бародарон бунёди деҳот; бунёди деҳот бо ҳамсоҳро; бунёди деҳот аз тарафи шахси мусофир; интиҳоби ҷои зист; унвонгузорӣ ё пайдошавии номҳои мавзеъҳо ва ғайра.

Ҳар кадом намуди ривоятҳои зикршуда мавзӯҳои асосии мувофиқи худро дошта, дар дохили матн метавонад ягона бошад, ё метавонад бо дигар мавзӯҳо алоқаманд бошад. Намунаҳои асарҳои фолклорӣ аз ҷиҳати сохтор гуруҳи хронологиро ташкил медиҳанд ва агар хронологияи асарҳои гирдомада риоя шавад, раванди тасниф намудани осори фолклорӣ аз рӯи мавқеи ҷуғрофияш қори муҳаққиқро сабук месозад. Барои ҳамин, ҷойгиркунии ривоятҳо аз рӯи суҷа ва ба қадри имкон, аз рӯи намуд пайдарҳамии хронологии ҳодисаҳо, ки дар мундариҷа омадаанд, ҳалалдор намесозад.

Криничная Н. А. дуруст менависад, ки *«что касается вариантов сюжета (если публикация вариантов окажется практически осуществимой), то их следовало бы расположить в хронологическом порядке записи текстов, поскольку от времени записи во многом зависит их стиль, отдельные реалии, соотношение реального с вымыслом и т. д. Но такая возможность у нас не всегда имеется, особенно в тех случаях, когда мы обращаемся к старым разрозненным публикациям. В связи с этим при расстановке вариантов приходится одни варианты (полевые записи) располагать в хронологической последовательности их записи, другие же (старые тексты) – в хронологической последовательности их публикации, что далеко не одно и то же»* [1, 83].

Ҷи тавре ки зикр карда шуд, жанрҳои насри лафзиро танҳо аз рӯи мансубияти онҳо ба воқеият метавон аз ҳамдигар ҷудо сохт. Ҳар як мавзӯ одатан дар жанри муайян шакл мегирад, баъд метавонад, баъзан дар дохили асаре намудор гардад, ки ба дигар жанр тааллуқ дорад. Масалан, мусофире дар мавзеи муайян барои худ макони зист интиҳоб мекунад ва ин мавзеъ ба деҳаи аҳолинишин табдил меёбад. Минбаъд ин ҳодиса дар нақлу ривояту қиссаҳои зиёд гуфта мешаванд.

Ҳамин тариқ, на ҳар як матни фолклориро метавон ба жанри муайян нисбат дод, зеро вай метавонад шакли нопурра дошта, аз

хусусиятҳои хоси жанри оӣ бошад. Ҳатто чунин ҳолат дар назми халқӣ, ба мисли сурудҳо низ ба назар мерасад, ки онҳоро ба як жанри мустақил марбут ҳисобидан барои ягон муҳаққиқ муяссар намегардад.

Таснифи ривоят вобаста ба мавзӯҳои муҳаққиқро ба душворӣ дучор меорад, зеро ривоят чунин мавзӯҳои устуворро надорад, ҳамон тавре, ки дар афсонаҳо дида мешавад. Ба ҳар ҳол, таснифи асарҳои таърихӣ халқӣ яке аз масоили аввалиндараҷаи фолклоршиносон ба ҳисоб меравад, дар акси ҳол таҳқиқи жанрҳои насри халқӣ барои муҳаққиқони оянда имконнопазир мегардад.

Китобнома:

1. Криничная, Н.А. О жанровой специфике преданий и принципах их систематизации / Н.А. Криничная // Русский фольклор. Т. XVII. Проблема «Свод русского фольклора». – Л.: Наука, 1977. – 208 с.
2. Қурбонхонова, Н. Устураи ҷонварон дар фолклори Бадахшон / Н. Қурбонхонова. – Душанбе: Дониш, 2011. – 145 с.
3. Қурбонхонова, Н. Устураҳои ҳайвоноту парандагон дар фолклори мардуми Бадахшон / Н. Қурбонхонова. – Душанбе: Сифат-Офест, 2020. – 197 с.
4. Обидов, Д. Андешаҳои перомуни ривоятҳои тоҷикӣ / Д. Обидов // Фолклор, адабиёт, забон. – Душанбе: Эр-граф, 2004. – 144 с.
5. Раҳимов, Д. Фолклори тоҷик. (Дастурномаи таълимӣ) / Д. Раҳимов. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 263 с.
6. Раҳмонӣ, Р. Афсона ва жанрҳои дигари насри шифоӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: Адиб, 1999. – 104 с.
7. Ризвоншоева, Г. Афсонаҳои сеҳромези Бадахшон / Г. Ризвоншоева. – Душанбе: Дониш, 2011. – 256 с.
8. Фолклори Помир. Асотир, ривоят ва нақлҳо / Мураттиб, муаллифи муқаддима ва тавзеҳот Н.Шакармамадов. Ҷилди II. – Душанбе: Империял-групп, 2005. – 432 с.
9. Фолклори Помир. Афсонаҳои ҳаёти-маишии мардуми Бадахшон / Мураттиб, муаллифи муқаддима ва тавзеҳот Г. Ризвоншоева. Ҷилди III. – Душанбе: Дониш, 2012. – 508 с.
10. Шакармамадов, Н. Остонҳо – осори таърих ва фарҳанги мардум (Таҳқиқи зиёратгоҳҳои Кӯҳистони Бадахшон) / Н. Шакармамадов. – Хоруғ: Логос, 2010. – 244 с.

11. Шакармамадов, О. Ривоят ва афсонаҳо доир ба Носири Хусрав дар осори хаттӣ / О. Шакармамадов // Носири Хусрав: дирӯз, имрӯз, фардо. – Хуҷанд: Ношир, 2005. – С. 599-602.

УДК: 891.550.092

**ТАЪСИРИ НАЗАРИ МАОРИФПАРВАРОНАИ АҲМАДИ
ДОНИШ БА АНДЕШАҲОИ АДАБИИ Ё
Саидмуродзода Ш.¹¹**

*Институти забон ва адабиёти ба
номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии АМИТ*

Аҳмад Махдуми Дониш (1827-1897) аз зумраи шахсиятҳои тамаддуни миллати тоҷик маҳсуб меёбад, ки дониш ва биниши ҷаматарафа васеъ доштанд. Ё дар баробари нависанда, шоир, хаттот, мусаввир ва ситорашинос буданиш, яке аз симоҳои бузурги фалсафа ва ҷомеашиносии тоҷики даврони охири феодали маҳсуб мешавад. Аҳмади Дониш тавонист дар самти ҷомеашиносӣ аз гузаштагони худ нисбатан пеш рафта, дар таърихи фалсафаи тоҷик самти нав – фалсафаи иҷтимоии маорифпарвариро асос гузорад.

*Дар мақола роҷеъ ба омилҳои тарбияти шахсият ва андешаҳои адабии Аҳмади Дониш сухан рафта, маҳз ҷанбаҳои маорифпарваронаи ӯ, дар баробари дигар омилҳои субъективӣ ва объективӣ, ҳамчун омилҳои калидии шакл гирифтани андешаҳои адабӣ ва назарии мутафаккир маънидод мешаванд. Ин масъаларо муаллифи мақола бо далелҳои мушаххас ба субут мерасонад **калидӣ**. Масъалаи мавриди таҳлил дар адабиётшиносии тоҷик то ҳол анҷом нагардидаст ва мақола қадами нахустин дар ин ҷода ба шумор меравад.*

***Калидвожаҳо:** Аҳмади Дониш, андешаҳои адабӣ, андешаҳои назарӣ, маориф, маорифпарвар, илм, маданият, забономӯзӣ, омилҳо, омилҳои объективӣ, омилҳои субъективӣ, шахсият.*

¹¹**Шариф Шарифхочан Саидмуродзода** - унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии АМИТ. Нишонӣ: Тел.: (+992)927205095; e-mail: sharifi_2016@mail.ru.

Шариф Шарифходжа Саидмуродзода, соискатель Института языка и литературы им. Абуабдуллоха Рудаки НАНТ. Адрес: Тел.: (+992)927205095; e-mail: sharifi_2016@mail.ru.

Sharif Sharifkhodja Saidmurodzoda - PhD student at the Abuabdulloh Rudaki Institute of Language and Literature, NAST. Address: Tel.: (+992)927205095; e-mail: sharifi_2016@mail.ru.

Влияние просветительных взглядов Ахмада Дониша на его литературное наследие

Ахмад Махдум Дониш (1827-1897) считается одной из ярчайших личностей таджикской культуры, обладавшим глубокими знаниями в различных областях. Он был не только писателем, поэтом, каллиграфом и художником, но и крупнейшим философом и социологом своего времени. Дониш опередил своих предшественников, основав новое направление в таджикской философии – просветительскую социальную философию.

В статье рассматриваются факторы, повлиявшие на формирование личности и литературных взглядов Ахмада Дониша. Особое внимание уделяется его образованию и его роли в становлении мыслителя. Автор доказывает, что именно образовательные аспекты, наряду с другими субъективными и объективными факторами, сыграли ключевую роль в формировании литературно-теоретических взглядов Дониша.

Анализируемая тема еще недостаточно изучена в таджикском литературоведении, и данная статья является одним из первых шагов в этом направлении.

Ключевые слова: *Ахмад Дониш, литературные идеи, теоретические идеи, образование, педагог, наука, культура, изучение языка, факторы, объективные факторы, субъективные факторы, личность.*

The influence of Ahmad Donish's enlightenment views on his literary heritage

Akhmad Makhdum Donish (1827-1897) is considered one of the brightest personalities of Tajik culture, who possessed profound knowledge in various fields. He was not only a writer, poet, calligrapher and artist, but also the greatest philosopher and sociologist of his time. Donish was ahead of his predecessors, founding a new trend in Tajik philosophy - enlightenment social philosophy.

The article examines the factors that influenced the formation of Ahmad Donish's personality and literary views. Special attention is paid to his education and its role in the formation of the thinker. The author proves that it is the educational aspects, along with other subjective and objective factors, that played a key role in the formation of Donish's literary and theoretical views.

The analysed topic is not yet sufficiently studied in Tajik literary studies, and this article is one of the first steps in this direction.

Key words: *Ahmad Donish, literary ideas, theoretical ideas, education, pedagogue, science, culture, language study, factors, objective factors, subjective factors, personality.*

Аҳмад Махдуми Дониш (1827-1897) аз зумраи симоҳои тамаддун, илм ва фарҳанги миллати тоҷик маҳсуб меёбад, ки дониш ва биниши ҳаматарафа васеъ доштанд. Файласуфони тоҷик М. Диноршоев ва Ғ.

Ашуров Аҳмади Донишро, дар баробари нависанда, шоир, хаттот, мусаввир ва ситорашинос буданаш, яке аз симоҳои бузурги фалсафа ва ҷомеашиносии тоҷики даврони охири феодалӣ ном мебаранд ва ҳаллу фасли масъалаҳои машхури фалсафиро дар осори ин донишманд қайд намуда, ҳулоса мекунанд, ки бо вучуди ҳамаи ин, Аҳмади Дониш дар ҳалли ин муаммоҳо чизи наvero ба андешаҳои пешгузаштагонӣ худ илова накардаст. Аммо дар самти ҷомеашиносӣ ӯ тавонист аз мутақаддимони худ нисбатан пеш рафта, дар таърихи фалсафаи тоҷик самти нав – фалсафаи иҷтимоии маорифпарвариро асос гузорад [1, 112-131].

Фарқе надорад, агар мо инро самти фалсафа, фалсафаи иҷтимоӣ, таърих, фарҳанг, адаб, сиёсатшиносӣ ё кадом самти дигари илм нагуем, дар маркази он мафҳуми маорифпарварӣ қойи гирифтаст. Бинобар он ки маорифпарварӣ тарғиби илму маориф ва ба воситаи тарбияти маънавии аъзои ҷомеа дигаргун сохтани ҳуди ҷомеа ба сӯйи ҳаёти беҳтару равшантар аст, ба таври кулл Аҳмади Дониш ба маорифпарварӣ шӯҳрат ёфт ва мактабаеро бо ҳамин ном асос гузошт. Профессор Ш. Ҳусейнзода дар мавриди таъсири андешаҳои Аҳмади Дониш ба адабиёти даврааш изҳори назар намуда, ӯро «нависандаи пешқадам ва маърифатпарвари он замон дар роҳи тараққиёти маданияти халқи тоҷик» тавсиф менамояд ва дар идомаи фикраш менависад: «Ӯ вазифаи иҷтимоӣ ва тарбиявии адабиётро дар навбати аввал мегузошт» [7, 17].

Пас, ки вазифаи иҷтимоӣ ва тарбиявии адабиёт дар маркази андешаҳои маорифпарваронаи Аҳмади Дониш меистод, назари ӯ ба адабиёти бадеӣ, нақш ва вазифаҳои он маҳз дар ҷаҳорҷӯби ҳамин мафҳум шакл гирифтаст. Аз ин лиҳоз, нигоҳ ба андешаҳои маорифпарваронаи мутафаккир зарурат дорад, то раванди шаклгирии андешаҳои адабии ӯ муайян карда шавад.

Қои зикр аст, ки дар ташаккулёбии шахсият ва андешаҳои адабии Аҳмади Дониш чанд омилҳои субъективӣ ва объективӣ, аз ҷумла тарбияи оилавӣ, истеъдоди фитрӣ, шиносоии комил бо фарҳангу адаби гузаштаи миллӣ, муҳити адабии замони мутафаккир, бархӯрдор будан аз илмҳо ва адабиёти динӣ, шиносоии ӯ бо фарҳангу тамаддуни кишварҳои Россия ва Аврупо ва таъсири бевоситаи афкору осори Бедил даҳли зиёд доштанд. Маҳз ҳамин омилҳо ба ҳайси асоси пайдоиш ва ташаккули ҷанбаҳои маорифпарваронаи осор ва андешаҳои Аҳмади Дониш низ қарор гирифтанд.

Муҳаққиқи соҳаи сиёсатшиносӣ Ш. Ҷабборов дар ташаккулёбии ҷаҳонбинии Аҳмади Дониш ва инкишофи андешаҳои сиёсии ӯ панҷ омилҳои

асосиро муайян намудаст, ки аз инҳо иборатанд: 1) оила ва муҳити зиндагии ӯ; 2) тамаддун, аз ҷумла фалсафаи иҷтимоии ислом; 3) муҳити дарбор; 4) сафарҳо ба Россия ва 5) мақоми арзандаи Аҳмади Дониш дар миёни донишмандон, шоирон ва ҳунармандони давр [8, 17-27].

Ба маврид аст, ки дар ин ҷо ба таври мухтасар аз як омили дигари муҳим, ки чашм ва андешаи мутафаккиро ба бисёре аз масъалаҳои замонаш кушод – муҳити дарбор ҳарф занем. Шиносоии Аҳмади Дониш бо дарбору дарбориён на танҳо заъфи давлатдорӣ аморатро дар назари ӯ чилвагар сохт, балки муҳити бесаводӣ ва дур аз фарҳангро низ барояш мураррифӣ намуд. Ӯ дастбӯсии уламо ва мидҳати муболиғаомези шоирон дар ҳақи амир ва гумоштагонашро дида, ба ҳолашон ҳам меҳандид ва ҳам раҳмаш меомад. Масалан, дар яке аз бобҳои «Рисола дар назми тамаддун ва таовун» амали бархе аз намоёндагони пешаҳои гуногунро, ки ғаразашон талбидани подоше аз расондани хизматашон буд, ба ин тавр гуфтааст: «Табиб гӯяд: муолаҷаи бадан кунаму ҳаққулқадам гирам. Шоир гӯяд: мадҳ гӯяму мутаваҷҷеи силаам. Муқаллид гӯяд: тақлид кунам – ҳақу-н-назар чашм дорам. Ба ин қиёс: наққол – ҳақуллӣсон ва баққол - ҳақулмизон» [4, 43]. Аҳмади Дониш чунин вазъро мушоҳида карда, ҷонибдори доштани «ашхоси мунсиф ва аҳли қалам дар ҳар ғавҷ»-и аморат мебошад [4, 42].

Яке аз насихатҳое, ки Аҳмади Дониш ба амирони давр мекунад, зарурати доштани раиси бадоеъ аз табақоти аҳли қалам аст, чунончи: «Ва ҳамчунин, дар табақоти аҳли қалам раисе вазъ кунад – мустақил, соҳибамр, ки ҷуз ба азли касе истичоза ба подшоҳ набарад ва олим бувад ба ҳама фунун аз шароеъу бадоеъ. Агар инчунин шахс ба ҳам нарасад, ду раис мансуб дорад: яке барои шароеъ, дигар барои бадоеъ. Шароеъ амри қазо бувад ва тадрису истифто ва маҳзароту сукук ва тақсиму таракаи мерос. Бадоеъ – нучуму тиббу шеър ва таснифу таълиф ва муҳосаботу ҳандаса ва хутуту нукуш» [4, 44].

Андешаҳои маорифпарваронаи Аҳмади Дониш аз пешниҳоди худшиносӣ ва худошиносии одамай оғоз мегардад ва дар ин шиносӣ афъоли «андешидан» ва «ҷаҳду кӯшиш» мақоми асли доранд, чунончи: «Пас, воҷиб аст, ки одамай дар иллати вучуди худ бияндешад. Сабаби вучуди ӯ маърифати Холиқу ҳуду изҳор бувад, чи мартаби изҳор бе маърифати Холиқ ва худ сурат набандад. Ва ҷаҳду кӯшиш кунад, то масдари зуҳури олами нур гардад ва ба дараҷаи авлиё ва асфиё бирасад» [4, 12]. Мавриди таваҷҷуҳ ба давоми андешаҳои зикргардидаи мутафаккир аст, ки маърифату илмро хайри одамай қаламдод кардааст бо чунин ҷумла: «Ва баъд аз вучуд хайри одамай дар маърифату илм бошад ва ба ихтиёр тан ба

коҳилию ҷаҳл надиҳад, ки маърифат аз хоҳиши руҳ аст ва коҳилӣ аз хоҳиши нафс» [4, 13].

Амири одил ва соҳибандеша аз дуҷумин ҷанбаи андешаҳои маорифпарваронаи Аҳмади Дониш ба шумор меояд ва ӯ мисли гузаштагонӣ хеш бовар дорад, ки «вилоят доштан кори бузург асту халифагии Ҳақ таоло қардан аст ва дар ҳама авомиру навоҳӣ иқтидо ба сулуқи илоҳӣ намудан». Чизе, ки дар ин миён боиси зикри махсус аст, асли вилоятдорӣ ва ҳукумат аст, ки мутафаккир муайян намудааст: «Ва асл - дар вилоятдорӣ ва ҳукумат илму амал аст. Ва султонро ин миқдор илм лобудд аст, ки бидонад, ки вайро дар ин олам барои чӣ овардаанд ва қароргоҳи вай чист, дунё манзилгоҳи вай аст, на қароргоҳи вай» [4, 17].

Аҳмади Дониш илму маърифатро на танҳо барои амир ва аморатдор ҳатмӣ мешуморад, балки ходимони соҳибзавқ ва соҳибмаърифатро барои дарбор аз рукнҳои эътимодбахши давлатдорӣ ба шумор меорад. Дар ин бора дар фасли дуҷуми «Рисола дар назми тамаддун ва таовун», ки «Дар муомилаи мулк бо умарову сипоҳ ва тансиқи уммолву мутасаррифон ва услуби аскардорӣ» ном дорад, андешаҳои бикри мутафаккир ихзор шудаанд [4, 35-63] ва дар фарҷоми фасл онҳо ба ин тарз ҷамъбаст гардидаанд: «Ва султонро гузир набувад аз вучуди мардумони зирак аз ҳар табақа, то дар аозими мақом истишора аз ҳар қавме кунад. Балки дорулмашвара таъйин кунад ва бар он раисе адиб мансуб гардонад ва мавоҷиб муқаррар гардонад, то ҳар рӯзе дар он аз табақоти мардум гирд оянд; дар умури мулкию молӣ ва ободии вилоят мушоварат мекунанд ва манофеъ ва мазорри ҳар маслиҳатро мешумаранд, то ба як амр иттифок афтад ва ба раис медиҳанд, вай ба султон мерасонад» [4, 62].

«Мардумони зирак аз ҳар табақа» гуфта, Аҳмади Дониш аксаран аҳли қаламро дар назар дорад ва мо шарҳи ин касбҳоро дар мақолаи алоҳида ироа дошта будем [5, 49-52]. Аз «мардумони зирак» бояд «дорулмашвара» таъйин шавад ва мусаллам аст, ки дорулмашвара баробар аст ба шурои қарорқабулкунанда ва маслиҳатдиҳанд, ки дар замони муосир бо номи парламент машҳур аст.

Ибораи дигари қобили тавачҷуҳ дар ин ҳулосаҳои мутафаккир «раиси адиб» аст, ки ишора аст ба шахси бомаърифат, ҳунарпеша, адабшинос ва аз илмҳои мухталиф бохабар. Пеш аз ин гуфта гузаштем, ки Аҳмади Дониш дар табақоти аҳли қалам раисро барои вазъ лозим медонад, ки олим бувад ба ҳамаи фунун аз шароеъу бадоеъ ва, агар чунин шахс мавҷуд набояд, зарурат ба доштани ду раис аст, ки яке дар шароеъ ва дигаре дар бадоеъ мумтоз бошанд [4, 44]. Ин раис масъулиятҳои зиёдеро бар дӯш дорад ва яке

аз ин таҳаҳҳуд омода намудан, яъне имтиҳон кардани «касоне, ки лаёқати сӯҳбати мулук доранд аз удабою фузало, базлагӯю ширинсухан» ва мисли инҳо [4, 118].

Вобаста ба андешаҳои иҷтимоии Аҳмади Дониш, ҷомеа бояд аз чаҳор табақаи асосӣ иборат бошад, ки дутои онҳо аввал ва дутои дигар баъдина ҳастанд, чунончи: «Бидонад (яъне султон бидонад – Ш.Ш.), ки баъди аҳли сайфу аҳли қалам раият ду фирқаанд: аҳли ҳирфа ва аҳли деҳқанат» [4, 66]. Дар ин ҷо ёд овардан аз қасидаи «Таъдод-ул-фазоил», ки дар он Аҳмади Дониш султонро панд медиҳад, ки ҷӣ қисмате аз ҳунармандон бояд дар дарбор дар хизмат бошанд, айна вақт аст. Байтҳои ин қасида маҳз аҳли қаламро дар назар доранд, чунончи:

Шунидаам, зи ҳакиме, ки подшоҳонро,
Ба чанд тоифа бояд кушуд роҳи висол.
Ҳама ҳунарвару донишпажӯху динпарвар,
Ҳама суҳанвари санҷидаи малеҳмақол.
Нахуст олими доно ба илми дин, зи усул,
Фуруъро бишиносад ба ҷумлаи аҳвол.
Дигар табиби масеҳодаме, ки гоҳи касал,
Барад зи тинати гул сардии насими шамол.
Дигар мунаҷҷими моҳир, ки розҳои сипеҳр,
Баён кунад зи сууду нухусу авҷу вабол.
Дигар муғаннии хушлаъҷаи тарабангез,
Ки бистурад зи тибои калил занги малол.
Дигар дабири ҳумоюнхате, ки гоҳи рақам,
Ниҳад зи хушқаламӣ бар руҳи Аторуд хол.
Дигар суҳанвари шоир, адиби болиғфан,
Ки васфи шоҳ кунад дар ҷамеи ҳолу маҳол.
Дигар мусаввири беҳзоддасти моникилк,
Ки нақшаи фалаку арзро кашад тимсол.
Вучуди ҳар як аз ин қавм зеби мамлакат аст,
Ҳузури ҳар як аз ин фирқа мулкрост ҷамол [2, 239-240].

«Дониш дар ин қасидаи худ, бар ҳилофи бисёр шоирони дарборӣ, ки амир ва салтанати ўро бо мадҳу таърифҳо ба осмон мебардоштанд, пеш аз ҳама диққати амирро ба тақдир намудани аҳли илму ҳунар ҷалб намуда, пас касбу ҳунарҳои ҳудро номбар карда, аз аҳволи вазнини худ (ки бисёр касони донишманд низ дар ҳамин вазъият буданд) шикоят мекунад», - менависад муҳаққиқи ҳаёт ва осори Аҳмади Дониш Р. Ҳодизода [6, 15].

Чанбаи дигари маорифпарварии Аҳмади Донишро пешниҳоди дигар сохтани системаи таълиму маориф ташкил медиҳад. Таҷрибаи шахсии таҳсил дар мадраса ба мутафаккир имкон додааст, то онро бо усули таълим дар кишвари Рус дар муқоиса гузорад ва ба тарғиби ҷорӣ намудани ҷанбаҳои барои ҳаёт зарурӣ пардозад. Инчунин, мутафаккир омӯзиши забонҳоро яке аз воситаҳои маърифатнок сохтани ҷомеа мешиносад, вале ин омӯзиш бояд мақсаднок ва системанок бошад, на ба он тавре, ки дар мадрасаҳои Бухоро ба роҳ монда шудааст. Андешаҳои мазбури донишмандро аз нақли «Дар ҳикояти Ҳочӣ ва манофеи сафар ва ҳислати занон» бо равшанӣ хондан ва дарк кардан мумкин аст [3, 130-133] ва таваҷҷуҳ ба таҳлилу муқоисаи омӯзиши забони арабӣ дар мадрасаҳои Бухоро ва дар мактабҳои Русия аз ҷониби Аҳмади Дониш ин вазъро ба таври ошкоро баён месозад.

Ва ниҳоят, андешаҳои маорифпарваронаи Аҳмади Дониш бо танҳо маърифатнок ва саводнок кардани дарбору дарбориён ва таҷдиди ҷанбаҳои тадрисии мадрасаҳои Бухоро анҷом намерасонанд, балки ӯ пешниҳоди босавод намудани кулли мардуми қаториро мекунад, ки аз баландтарин нуқоти ташаббуси маорифпарваронааш ба шумор меояд. Ба қавли муҳаққиқ Р. Ҳодизода «Аҳмади Дониш таъкид мекунад, ки ба воситаи равнақи илму маърифат некӯахлоқии халқро таъмин намудан мумкин аст» [6, 29].

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки андешаҳои адабии Аҳмади Дониш қисмате аз андешаҳои маорифпарваронаи ӯро фароҳам меоваранд, зеро асли онҳо маърифати тарбиявии адабиёти бадеӣ мебошад. Нақди Аҳмади Дониш аз шеърӯ шоирӣ, адибу осори даврааш воқеӣ буда, ҳадафи он нишон додани манзалати сухани ҳақ ва тасвири шоирона мебошад.

Китобнома:

1. Диноршоев, М. Просветительская социальная философия Ахмада Дониша / М. Диноршоев, Г. Ашуров // Аҳмад Махдуми Дониш ва ҳориқаи таърихӣ фарҳанги тоҷикон. – Душанбе: Дониш-граф, 2017. – С. 112-131.
2. Дониш, Аҳмад. Асарҳои мунтахаб / Аҳмади Дониш. – Сталинобод, 1959. – 288 с.
3. Дониш, Аҳмад. Новодир ул-вақоеъ (Мунтахаб) / Аҳмади Дониш. Таҳия, тавзеҳот, луғатномаи Баҳриддин Мирзоев ва Иззатулло Мирзоев. – Душанбе: Адиб, 2020. – 480 с.
4. Дониш, Аҳмад. Рисола дар назми тамаддун ва товун / Аҳмади Дониш. Таҳия, тавзеҳот ва муқаддимаи Исроилов Раҳматшо. – Душанбе: ҶДММ «Сайрон», 2020. – 160 с.

5. Қаландариён, Ҳ.С. Мафҳуми «аҳли қалам» дар осори Аҳмади Дониш / Ҳ.С. Қаландариён, Ш.Ш. Саидмуродзода // Паёми Донишгоҳи Хоруғ. – Хоруғ. - 2024. – № 3 (31). - С. 49-52.

6. Ҳодизода, Р. Ба ҷои Сарсухан. Аҳмади Дониш ва эҷодиёти ӯ / Р. Ҳодизода // Энциклопедияи насри тоҷикӣ форс. – Душанбе: СИЭМТ, 2010. – С. 10-11.

7. Ҳусейнзода, Ш. Баҳс ва андеша / Ш. Ҳусейнзода. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 264 с.

8. Ҷабборов, Ш. Андешаҳои сиёсии Аҳмади Дониш / Ш. Ҷабборов. – Душанбе: Аржанг, 2005. – 196 с.

ҶАШНҲО ВА ИДЕОЛОГИЯИ СИЁСӢ

(дар мисоли ҷашнҳои халқи тоҷик дар давраи ҳокимияти шӯравӣ)

Шоинбеков А.¹²

***Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б.Искандарови АМИТ***

Идеологияи сиёсӣ на танҳо мақсад ва ғояҳои худро паҳн ва тарғиб мекунад, балки онро бо воситаҳои гуногун амалӣ менамояд. Ҷашнҳо дар ҳар давраи замон яке аз василаҳои муҳимеанд, ки тавассути онҳо ғояҳои идеологӣ аёну ноаён амалӣ мешаванд. Азбаски ҷашну маросимҳоро этнография (алҳол мардумшиносӣ) меомӯзад олимони ин соҳаро ҳам барои тарғибу ташиви сиёсати онҳоро давлат ҷалб намудаанд.

Дар ин мақола дар асоси се китобчаи мардумшиносии тоҷик М. Раҳимов (ки яке аз идеологҳои тоҷики замони Шӯравӣ буд) муайян шудааст, ки то кадом дараҷа ҷашнҳои халқи тоҷик дар замони ҳокимияти Шӯравӣ зери таъсири идеологияи сиёсӣ монда буданд.

***Калидвожаҳо:** ҷашнҳои мардумӣ, идеологияи сиёсӣ, ҳокимияти шӯравӣ, расму оинҳо, фарҳанги аврупоӣ, фарҳанги халқи тоҷик*

Праздники и политическая идеология

(на примере народных праздников таджиков в советский период)

Политическая идеология не только провозглашает и пропагандирует свои цели и идеи, но и реализует их различными средствами. Праздники во все времена были одним из важнейших инструментов, посредством которых незаметно внедрялись идеологические установки. Поскольку изучением праздников и обрядов занимается этнография, учёных этой области также

¹²**Шоинбеков Алоvidдин Абдуллобекович** - номзоди илмҳои таърих, мудири шуъбаи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи В. Гулмаҳмад, 52/6. Тел.: (+992)936001970; e-mail: shoinbekovaloviddin@gmail.com.

Шоинбеков Алоvidдин Абдуллобекович – кандидат исторических наук, заведующий отделом истории, археологии и этнографии Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хоруғ, ул. В. Гулмахмада, 52/6. Тел.: (+992)936001970; e-mail: shoinbekovaloviddin@gmail.com.

Shoinbekov Aloviddin Abdullobekovich - candidate of Historical Sciences, Head of the Department of History, Archeology and Ethnography of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO. Khorog, st. V. Gulmahmad, 52/6. Tel.: (+992)936001970; e-mail: shoinbekovaloviddin@gmail.com.

привлекали для пропаганды государственной политики. В данной статье на основе трёх этнографических работ М. Рахимова, одного из идеологов советского Таджикистана, проанализирован степень влияния политической идеологии на народные праздники таджиков в советский период.

Ключевые слова: народные праздники, политическая идеология, советская власть, обычаи, европейская культура, культура таджикского народа.

Festivals and political ideology

(on the example of folk holidays of Tajiks in the Soviet period)

Political ideology not only proclaims and propagates its goals and ideas, but also realises them by various means. Holidays at all times have been one of the most important tools through which ideological attitudes were inconspicuously introduced. Since the study of festivals and rituals is the domain of ethnography, scholars in this field have also been engaged to propagate state policies. This article analyses the extent to which political ideology influenced Tajik folk festivals in the Soviet period on the basis of three ethnographic works by M. Rakhimov, one of the ideologists of Soviet Tajikistan.

Key words: folk festivals, political ideology, Soviet power, customs, European culture, culture of the Tajik people.

Дар ҳар даври замон идеологияи сиёсӣ ба ҷашнҳо таъсиргуздор аст. Ин таъсиргузорӣ дар таърихи собиқ Иттиҳоди Шуравӣ дар умум аз тарафи баъзе муҳаққиқон тадқиқ шудааст [6; 7; 13], вале дар мисоли ҷашнҳои халқӣ тоҷик ин масъала махсус мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Бояд гуфт, ки дараҷаи таъсири идеологияҳои замонавӣ аз асрҳои миёна оғоз карда, то замони муосир ҳанӯз ҳам ба тадқиқоти ҷиддӣ ниёз дорад. Дар доираи тадқиқоти мазкур мо танҳо таъсири дараҷаи идеологияи давлати Шуравӣ ба ҷашну маросимҳо таҳти таҳлил қарор гирифтааст.

Бо барқарор шудани ҳокимияти Шуравӣ дар Тоҷикистон ҷойи идеологияи диниро идеологияи коммунистӣ – марксизм-ленинизм гирифт. Тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеаи зери таъсири ин идеологияи сиёсӣ монданд, аз он ҷумла, ҷашнҳои мардумӣ низ. Тоҷикон то ин давра ҷашну маросимҳои худро дар шакли сирф мардумӣ ва дар асоси идеологияи динӣ анҷом медоданд, вале дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ бо таъсири идеологияи сиёсӣ мазмуни ҷашнҳои мардумӣ низ тағйир ёфт.

Таҳти таъсири идеологияи Шӯравӣ кӯшиш ба ҳарч дода мешуд, ки ному моҳияти аслии ва иҷтимоии ҷашнҳо тағйир дода шаванд. Азбаски ҷашну маросимҳоро фанни мардумнигорӣ меомӯзад, олимони

ин соҳаро ҳам барои тарғибу ташвиқи сиёсати онрӯзаи давлат ҷалб намуданд. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар ҳамон давра яке аз чунин олимони мардумшинос - тарғиботчӣ Муҳаммаднаҳим Раҳимов - яке аз нахустин мардумшиносони тоҷик, ки таҳти роҳбарии М.С. Андреев ва сипас А.К. Писарчик соли 1954 дар мавзӯи «Зироаткории тоҷикони ҳавзаи Хингоби давраи тоинқилобӣ» рисолаи номзадӣ дифоъ намудааст, ба ҳисоб мерафт. Ӯ аз солҳои 50-уми қарни XX ба ҳайси ходими илмӣ дар Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониш, баъдтар ба ҳайси мудири яке аз шӯъбаҳои Институти фалсафа ва ҳуқуқи АИ ҶТ ва сонӣ ба ҳайси омӯзгор дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон фаъолият доштааст. Пӯшида нест, ки ба ҳайси тарғиботчиёни асосии “зидди динӣ” аз марказҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ходимони ҳизбӣ таъин мегардиданд ва олимони тоҷик дар зери таъсири фишори онҳо қарор гирифта буданд [4, 50-80].

Чуноне ки аз саҳифаи якуми рӯзномаи «Бадахшони Сурх» аз 17-уми августи соли 1939 зери рубрикаи калони «PROPAGANDAӢ ZIDDI DINI VUSAT DODA SAVAD» бармеояд: «Дар резолютсияи съезди XVIII-уми ВКП (б) аз рӯйи маърузаи рафиқ В. Молотов дар бораи плани панҷсолаи сеюм, тараққиётии хоҷагии халқи СССР “... барои дараҷа ба дараҷа аз сотсиализм ба коммунизм гузаштан яке аз қорҳои тарбиявии коммунистии меҳнаткашон барҳам додани боқимондаҳои феодализм мебошад” ва суҳанони И.В. Сталино роқтибос овардаанд. “Яке аз паҳншудатарин боқимондаи кӯҳна урфу одатҳои динӣ мебошад, ки шуури қисми қафомондатарини меҳнаткашонро ифлос мекунад. Партия нисбат ба урфу одатҳои динӣ бетараф шуда наметавонад ва ба муқобили ҳама ва ҳар гуна урфу одатҳои динӣ пропагандаи зидди диниро мебарад, зеро ки партия тарафдори илм аст, урфу одатҳои динӣ бошанд ба муқобили илм мераванд, чунки ҳар гуна дин муқобили илм аст» [9, 2].

Муҳаммаднаҳим Раҳимов ҳамчун мардумшинос аввал расму оинҳои кишоварзони кӯҳистонро мавриди таҳқиқи омӯзиш қарор дод, вале баъдтар бештар ба таърихи дин, ақоидҳои мазҳабӣ ва ҷашну маросимҳои тоҷикон рӯ овардааст. Дар ин ҷода М. Раҳимов дар муҳиту фазои сиёсии он давра таҳти таъсири назарияи ҷаҳонбинии марксистӣ-ленинӣ, илмӣ-атеистӣ монда, китобчаҳои худро мувофиқ ба ин назария бо чунин унвонҳо «Ҳаёти нав - идҳои нав» [10], «Маросим ва идҳои ислом» [11], “Ташаккул ва инкишофи расму оинҳои нав” [12]

руйи чоп овардааст. Аз ин рӯ, дар асоси сарчашмаҳои номбаршуда дар ҷаҳорҷӯби тадқиқоти мазкур кӯшиш ба ҳарч дода мешавад, ки дараҷаи таъсири идеологияи сиёсӣ ба ҷашнҳо, аз ҷумла ҷашнҳои халқӣ тоҷик дар давраи ҳокимияти Шуравӣ муайян карда шавад.

Мардумшинос М. Раҳимов дар таҳқиқоти таҳти унвони «Ҳаёти нав - идҳои нав», «ҳаёти нав» - гуфта, соҳти нави сотсиалистӣ ва «идҳои нав» - идҳое, ки дар давраи Шӯравӣ падида омаданд, ё тағйири ном кардаанд, дар назар доштааст. Дар радифи ҷашнҳои нав идҳои Инқилоби Кабири Сотсиалистии Октябр (7 ноябр), Рӯзи якдили байналхалқии меҳнаткашони тамоми дунё (1-май), Рӯзи байналхалқии занон (8-март), Рӯзи ғалаба (9-май), Иди соли нав (1-январ), «шабҳои оилавӣ», «тӯи комсомолӣ», «никоҳи гражданин», «Рӯзи зиёиён», «Рӯзи механизатор», «Рӯзи чорводор», «Рӯзи бригадир», «Рӯзи шофёр» ва ғайра ном бурдан мумкин аст.

Мундариҷаи китоби «Ҳаёти нав - идҳои нав» аз се қисм иборат буда, қисми якум ба «Идҳо ва маросимҳои мусулмонӣ» бахшида шудааст. Таҳти таҳлил дар ин бахш идҳои Рамазон, Қурбон, Шаби меъроҷ, Ошуро, Бибисешанбе қарор гирифта, аслан таҳлилҳо аз нуқтаи назари атеистӣ зери нақди илмӣ қарор гирифтаанд.

Қисми дуюми китоб зери унвони «Идҳои Советӣ ва маросимҳои гражданин» ба таҳлили омилҳои асосии бартараф намудани урфу одатҳои динӣ бахшида шудааст. Ин боб аз ду бахш иборат буда, бахши якум «Идҳо ва маросимҳои ҷамъиятӣ» аслан ҷашнҳои давраи Шуравӣ аз қабилҳои иди Инқилоби Кабири Сотсиалистии Октябр, Рӯзи якдили байналхалқии меҳнаткашони тамоми дунё, рӯзи байналхалқии занон, Рӯзи ғалаба, иди соли нав, ва иди халқӣ тоҷик Наврӯз мавриди таҳлил қарор ёфтаанд. Бахши дуюм ба «Идҳо ва маросимҳои ҳаёти оилавӣ» бахшида шуда, дар он муаллиф дар бораи «тӯи комсомолӣ», «тӯи колхозӣ», «тӯи маданӣ», яъне тӯйҳои типӣ нав маълумот дода, қайд намудааст, ки чунин тӯйҳо бар ғоидаи диндорон набуда, манфиатҳои одамони пешқадами истеҳсолот, коммунистон, комсомолон ва зиёиёнро муаррифӣ менамоянд.

Китоби дигари муаллиф таҳти унвони «Маросим ва идҳои ислом» [11] оид ба ғалабаи Инқилоби октябрӣ ва боқимондаҳои динӣ, номгуии расму оинҳо, маросиму идҳои мусулмонӣ, рӯйпушии занон ва чоршанбеи охири маълумот пешниҳод намуда, дар он таъкид бар он шудааст, ки: «мо бояд ин расму оинҳо ва ҷашнҳоро ҳамчун боқимондаҳои феодалӣ аз байн барем. ... Масъалаи ташаккул ва

инкишофи расму одатҳои нав, ки бояд ҳамаи соҳаҳои ҳаёти одамонро дар бар гиранд, яке аз вазифаҳои бузурги имрӯзаи мо мебошанд» [11, 12]. Чунин даъватҳо албатта инъикоскунандаи таъсири идеология шуравӣ ва ҳаёти нави сотсиалистӣ ба таффакуру диди одамони ҳамон давра мебошад.

Дар китоби сеюм “Ташаккул ва инкишофи расму оинҳои нав”-и [12] муҳаққиқ низ элементҳои идеологию сиёсӣ дар таҳлилҳои муаллиф назаррас мебошанд. Ӯ менависад: «... барҳам хӯрдани расму оинҳои кӯҳна ва ба ҷояш пайдо шудани расму оинҳои нав яке аз ҷиҳатҳои асоси тараққиёти ҳаёти маънавии халқҳо ва миллатҳо мебошад. ... Ташаккул ва инкишофи расму оинҳо ба форматсияи ҷамъиятӣ вобаста ҳастанд. Сотсиализм ва коммунизм ду фазаю як форматсия ҳастанд. Бинобар ҳамин ҳам тамоми ҷизҳои прогрессивӣ, расму оин ва анъанаҳои пешқадаме, ки дар замони сотсиализм ба вучуд омаданд ҳамаҷониба ташаккул ёфта, боз ҳам ғанитар гардида, ба коммунизм мегузаранд [12, 5].

Ҳақиқатан ҳам дар давраи феодалӣ тасаввуроти соддалавҳона, шаклҳои аввалини дин, хурофотҳои исломӣ, таъбиру боварҳои оммиёна ва ғайра садди роҳи пешравиҳо гардида буданд. Рӯҳониёни хурофотгар ба манфиати хеш оммаи халқро бо ҳар роҳу восита фиреб медоданд ва истисмор мекарданд. Дар давраи сохти феодалӣ аксарияти оммаи халқ дар ҷоҳилият умр ба сар мебуд.

Барои тақвият додани фикру андешаҳои худ ва тарғибу ташвиқӣ бартарияти сохти сотсиалистӣ нисбат ба сохти феодалӣ М. Раҳимов ба таърихи ҷашнҳо ва расму оинҳои замони Шӯравӣ рӯҷӯ карда, чунин менигорад: «Бо ғалабаи Инқилоби Бузурги Сотсиалистии Октябр аввалин бор дар таърихи инсоният идҳои революционӣ, ҷашнҳои халқӣ аз тарафи давлат рухсат дода шуданд ва характери қонунӣ пайдо карданд [12, 5].

Баъд аз 9 рӯзи ғалабаи Инқилоби октябрӣ, 16-уми ноябри соли 1917 дар ҷаласаи Шурои Комиссариати Халқии Умумироссиягӣ ба ҷойи тақвими кӯҳнаи калисо тақвими нав қабул гардид. Дар ин тақвим баъдтар рӯзҳои ҷашнҳои асосиро аз дигар рӯзҳои муқаррарӣ ба таври расмӣ бо ранги сурх ҳамчун рӯзи истироҳат нишон медоданд, ки дар ин асно онро «тақвими сурх» меномиданд.

Ба қавли М. Раҳимов бояд эътироф кард, ки дар аввалҳои Ҳокимияти Советӣ, махсусан дар солҳои 30-юм, як қатор маросимҳои халқӣ, аз ҷумла «маросими ҷуфти аввал», иди Наврӯз (бо тағири ном

ба “Иди Баҳор” - Ш.А.), Меҳргон (бо номи “иди ҳосилот” - Ш.А.), сайри гули лола ва ғайра як андоза мазмунҳои нави советӣ ба худ касб карданд. Аммо дар соҳаи хоҷагии қишлоқ то ҳанӯз расму оинҳои зарарнок мавҷуданд. Масалан «деги дарвешон», «ашағлон», «оши боронак», «сусхотун» талабидани борон ва ғайра [12, 11-13].

Бояд қайд кард, ки «оинҳои зарарнок» дар асл як қатор маросимҳои этнографии мардуми тоҷик, ки бо мақсади талабидани борон аз қувваҳои фавқуллода мебошанд, ки бо номҳои гуногун дар Осиёи Миёна, Эрону Афғонистон низ боқӣ мондаанд. Ин оинҳо аз ҷиҳати хусусияти этнографӣ-фолклорӣ хеле ҷолиб буда, ҷаҳонбиниву диди мардуми эронитаборро инъикос мекунанд. Вале ба ҳарчу сарфҳои зиёди ҳангоми амалӣ намудани онҳо ин идҳо аз тарафи идеологҳои Шуравӣ «боқимондаи феодалӣ» ва «оини зарарнок» номбар мегардиданд.

Муҳаққиқ М. Раҳимов таърихи муборизаи ҳокимияти Шӯравиро бар зидди расму оинҳо ва ҷашнҳо идома дода, қомеъҳои ва камбудии онро чунин қаламдод намудааст: «Давраи муҳими бартараф кардани расму оинҳои кӯҳна ва ташаккули маросиму идҳои нав давраи саросар коллективонии хоҷагии қишлоқ буд. Дар баробари ба роҳ мондани хоҷагии қишлоқи сотсиалистӣ расму одатҳои кӯҳнаи ин соҳа тадриҷан аз байн рафтани гирифтанд. Дар ҳама ҷо идҳои истеҳсолӣ тантана доранд (чунинчи ҷуфтбаророн, иди ҳосилот ва ғайра). ... Ба ҷои идҳои кӯҳна идҳои нав падида омаданд. Масалан, соли 1926 омадани аввалин автомобил ва соли 1929 омадани аввалин поезд ба Душанбе ба тантанائي бузург, иди меҳнаткашон таъдир ёфта буд. ... ё ин ки падида омадани «Октябрина», никоҳи қонунӣ – никоҳи сурх, тӯйҳои сурх, маросими дафни сурх ва ғайра. Вале ин маросимҳо барои он сазовори эътирофи умум нагардидаанд, ки онҳо бештар ба маҷлисҳои расмӣ шабоҳат доштанд» [12, 12-13]. М. Раҳимов, дуруст қайд кардааст, ки дар ин маросимҳо хусусиятҳои анъанавӣ ва миллий ба эътибор гирифта намешуданд. Ҳамчунин халқҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла тоҷикон аз соҳти феодалӣ, авлодӣ-патриархалӣ яқин якбора ба сотсиализм гузаштанд, бинобар ин барҳам додани ҷашну маросимҳои кӯҳна ва ба ҷояшон ворид сохтани «ҷашнҳои маросимҳои нави сотсиалистӣ» кори осон набуд. «Ҷашнҳои нав»-ро вориди фарҳанги тоҷикон кардан осонтар буд. Чунин ки М. Раҳимов қайд кардааст: “ ... аз аввали солҳои 30-юм идҳои революсия 7-уми ноябр, 1-уми май, 8-уми март, 23-уми феврал ҳамчун идҳои нав дар Тоҷикистон ташаккул ёфтанд”

[12, 13]. Вале навовариҳои сотсиалистӣ, аз қабili тӯйҳои сурх, маросими дафни сурх ва ғайра, дар маросимҳои кӯҳнапарастӣ (консервативӣ)-и тӯйи мотами тоҷикон, ки асрҳои аср ташаккул ёфтанд, ворид сохтан мушкил буд.

Аз сабаби он, ки «маросимҳои кӯҳна»-ро дар тамоми ҳудуди паҳновари ИҶШС (СССР) тағйир ё барҳам додан мушкил буд, соли 1925 дар ИҶШС «Иттифоқи беҳудоён» ташкил карда шуд, ки то соли 1947 амал карда, баъд ба ҷояш ҷамъияти умумииттифоқии «Дониш» таъсис ёфт, ки вазифаи тарғиботу ташвиқот бар дӯши ин ҷамъият афтид [4, 60].

Мардумнигор М. Раҳимов қайд кардааст, ки идҳо ва маросимҳои оилавӣ-маишӣ, истеҳсолӣ ва ғайра маҳз аз соли 1937 зимни ташкил шудани «Иттифоқи беҳудоён»-и ҷанговари Тоҷикистон ташаккул ва инкишоф ёфтанд [12, 13].

Муҳаққиқ Т.С. Қаландаров нигоштааст, ки мувофиқи маълумоти расмӣ дар Шуғнон дар соли 1939 шурои вилоятии «Ҷамъияти беҳудоён»-и Хоруғ 102 ячейкаи ибтидоӣ бо 2334 кас аъзо амал мекард. Вале чунин далелро агар ба инобат бигирем, ки дар соли 1923 дар волости Шуғнон теъдоди аҳоли 10 040 кас будааст, аз ин ҷо бармеояд, ки ҳар як шахси чорум дар Шуғнон аъзои «Ҷамъияти беҳудоён» будааст ва ба фикрам ин рақам ба ҳақиқат рост намеояд. Вале дар баробари ин маълум аст, ки ба аъзогии «Ҷамъияти беҳудоён» коллективҳои институтҳо, колхозҳо, корхонаҳо ва ғайраҳоро новобаста ба хоҳишу эътиқодашон номнавис мекарданд [4, 50-92].

Тибқи маълумотҳои муҳаққиқ М. Раҳимов мубориза ба муқобили урфу одатҳо маҳз дар солҳои 30-юм хеле тезутунд шуд, вале бояд эътироф кард, ки тарафдорони расму оин ва анънаҳои нави советӣ дар он солҳо кам ва душманони онҳо хеле зиёд буданд. Аз ин рӯ, масъалаи ташаккул додан ва ҳаматарафа паҳн намудани расму оинҳои нави гражданин дар охириҳои солҳои 20-30-юм заиф гардид. Ин сабабҳои объективӣ ва субъективӣ дошт, ки аз ҷумлаи онҳо муборизаи босмачиён, барқароркунии харобиҳо, вазифаҳои сохтмони сотсиалистӣ ва ғайраро метавон ном бурд [12, 14]. Чорабиниҳои Ҳизби коммунистӣ дар ташкили расму оинҳои нав ва барҳам додани расму оинҳои кӯҳна ба сабаби оғоз гардидани Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар солҳои 1941-1945 амалӣ нашуданд [12, 14].

Албатта, аз ҳамаи ин навиштаҳо бармеояд, ки тағйир ё барҳам додани расму оинҳои анъанавӣ, ҷашну маросимҳо ва ворид сохтани

фарҳанги бегона ба ҷойи фарҳангӣ милли он қадар кори осон набуд. Яқум, ин ки расму оин ҷашну маросимҳо моли мардуманд ва мардум тибқи фаҳмишу шароити худ, талаботи ҷомеа онро нигоҳ медорад ё тағйир медиҳад. Вале аз тарафи дигар аксарияти аҳоли таърихи пайдоиш ва ташаккули расму оинҳои аҷдодони худ, моҳияту мақсади асосии онҳоро надониста, ба хотири он, ки аҷдодонаш онҳоро иҷро мекарданд, амалӣ мекарданд ва пос медоштанд. Бинобар ин олимони ҷомеашиноси Шуравӣ ҳар чӣ бештар таърихи пайдоиш ва ташаккули онҳоро аз диди назарияи марксизм-ленинизм омӯхта, кӯшиш ба харҷ медоданд, ки онҳоро ба талаботи ҳамон замон мувофиқ кунанд.

Муҳаққиқ М. Раҳимов менигорад, ки дар солҳои аввали баъдиҷангӣ ҳам расму русуми динӣ қисман ба ҷо оварда мешуданд. Ҷанг бисёр оилаҳоро вайрон карда буд. Барои ба расмӣ даровардани ҳуҷҷату ҳуҷҷатгузорӣ вақту хароҷот талаб мекард. Халқ маҷбур ба диндорон муроҷиат мекард. Ба ташаккули расму оинҳои нави советӣ дар нимаи дууми солҳои 50-ум эътибори ҷиддӣ дода шуд ва ин масъала характери принципиалии ҷамъиятӣ гирифт. Дар охири солҳои 50-ум ва аввали солҳои 60-ум аҳли ҷамъият дар ҳама ҷо барои ба вуҷуд овардани расму оинҳои нави ғайридинӣ кӯшиш менамуданд. М. Раҳимов изҳори назар кардааст, ки ҳама бояд пропагандист-агитатор (тарғиботчӣ) бошанд. Масъалаи тарғибот бояд мавзӯи асосии асарҳои шоирону нависандагон, адибону муаррихон ва аҳли илми замони мо бояд қарор гирад [12, 13-14].

Ҳақиқатан ҳам бо таъсири сиёсӣ идеологӣ сафи тарғиботчиёни зидди дин ва расму оинҳо дар солҳои 60-ум ва 70-ум дар ИҶШС, аз ҷумла Тоҷикистон аз ҳад зиёд гашт. Идеологияи сиёсӣ то ба дараҷае таъсири ҳудро расонида буд, ки дар замони шуравӣ тарғиботи дохили кишвар ҷунун васеъ гашт, ки кӯдакону наврасон дар ҳангоми бозҳои бачагона ҳатто мӯрчаҳоро ҳам ба ду қисм, мӯрчаҳои сурхро “мӯрчаҳои советӣ” ва мӯрчаҳои сиёхро “немис” меномиданд. Лексияҳо, мақолаҳо, брошюраҳо ва китобҳои зиёд аз тарафи тарғиботчиён ва дигар шахсони масъул ҷоп карда мешуданд. Масалан, соли 1975 аз тарафи З.А. Дӯстмуҳаммадов китобе бо номи «Маросиму идҳо ва оинҳои нави граждони» [2] аз ҷоп баромад, ки муаллифи он ҷунин иброи ақида кардааст: «Ақида, маросим, идҳо ва оинҳое, ки ба пешрафти ҳаёти одамон ва корҳои ҷамъиятиашон зиён меоваранд, ҳоҳ-нохоҳ бо ҳукми қонуни зиндагӣ мемиранд. Ҳар қадаре ҳаёти ҷамъиятӣ пеш равад, ба

хамон андоза маросимҳои нав, идҳои ҷашнҳо ва оинҳои манфиатбахш пайдо мешаванд. Вазифаи асосии мо муборизаи беамон бар зидди ақоиди боқимондаи динӣ, аз ҷумла, бо расму оинҳои ислом дар Тоҷикистон мебошад» [3, 3-5].

Дар натиҷа дар давраи Ҳокимияти Шӯравӣ дар баробари тағйир додани ҷашнҳои кӯҳна дар робита бо идеологияи сиёсии давлат як қатор ҷашнҳои нав пайдо шуда, пурра вориди фарҳанги халқи тоҷик гардиданд, ки албатта ҳар яки ин ҷашнҳо мақсаду моҳияти сиёсӣ доштанд. Аз қабилҳои ҷашнҳои нави давраи Шӯравӣ метавон идҳои зеринро номбар кард:

- Соли нави мелодӣ (ҳар сол аз шаби 31-уми декабр то 1-уми январ)

- гузаштан ба солшумории мелодӣ, пеш бурдани қору ғаёлият тибқи тақвими грегорианӣ, паҳн кардани расму оинҳои солинавӣ ва фарҳанги аврупоӣ дар тамоми собиқ Иттиҳоди Шӯравиро дар назар медошт. Масалан, дар рӯзномаи “Бадахшони Сурх” аз 10-уми январи соли 1941 бо ҷунин сарлавҳа (бо алифбои лотинӣ) «Идқунии бачагон дар рӯзҳои ёлкаҳои нав» ҷунин омадааст: «Имсол шӯбаи маорифи шаҳри Хоруғ барои нағз гузаронидани соли нав ва таътили зимистонаи бачагона тайёриро намунавор ташкил кард. Санаи 31-уми декабри соли 1940 ва якуми январи соли 1941 бачагон соли навро бо ёлкаҳо пешвоз гирифтанд. Дар якуми январ мактаби ба номи Горкийи Чухтхоруғ бо ёлка ва бозичаҳои бачагона зинат дода шуд. Бачагон дар атрофи ёлка бо хурсандӣ, ғазалхонӣ ва рақсҳо карданд. Талабагони аълоҷӣ дар ин шаби хурсандӣ мукофотонида шуданд. Хусусан дар мактаби миёнаи шаҳри Хоруғ, Детдом ва яслӣ, ёлка нағз гузаронида шуд. Детдоми шаҳри Хоруғ дар қорҳои ташкили ёлка ва пешвоз гирифтани соли нав ҷойи якумро гирифт. Артистони театри вилоятӣ низ дар хизмати бачаҳо буданд. Талаба ва толибагон мукофот гирифтанд ва бо молҳои саноатӣ мукофотонида шуданд [5, 2].

- Иди қувваҳои мусаллаҳи ИҶШС (Армияи советӣ - ҳар сол 23-феврал) – ҳадафи асосиаш нишон додани иқтидори бузурги ҳарбии СССР, дар рӯҳияи ватандӯстӣ ва ифтихори ватандорӣ (Ватанам СССР гуфта) тарбия кардани насли наврас ва бе мамоният ҷалб кардан ва гирифтани ҷавонон ба сафи қувваҳои мусаллаҳ ва ғайра буд.

- Иди занон (ҳар сол 8-уми март) ҷашн гирифта мешуд ва маром аз он нишон додани озодии занони шӯравӣ, «бартарияти»-и ҳаёти онҳо нисбат ба кишварҳои хориҷ, нақш ва ғаёлияти баланди занон дар тамоми самтҳои ҳаёти ҷомеа, баланд будани мақоми зан дар ИҶШС

буд. Чунин раванди идеологӣ, албатта, зеро шиори машҳури И.В. Сталин «Они были угнетенным из всех угнетенных ... » [14, 73], ки мақому манзалати занонро баланд мебардошт, амалӣ мешуд. Дар рӯзномаи Бадахшони Сурх аз 8-уми март соли 1941 таҳти сарлавҳаи «Иди байналхалқии коммунистии занон» чунин омадааст: «Имрӯз 8-уми март рӯзи байналхалқии коммунистии занон аст. Меҳнаткашони тамоми дунё ҳар сол рӯзи байналхалқии занонро ҳамчун рӯзи аз назаргузарони қувваи пролетарзанон ва деҳқонони меҳнаткаш ид мекунанд. Дар мо дар мамлакати сотсиализм рӯзи 8-уми мартро дар зер аломати ҷамъбасти намудан ва аз назар гузаронидани муваффақият ва ғалабаҳои ҳокимияти советӣ дар қори озод кардани занон, ҳамчун рӯзи тантанаи идеяҳои бузургӣ Маркс-Энгелс-Ленин-Сталин дар бораи озодии занон ва ба таври васеъ ҷалб кардани онҳо дар сохтмони ҷамъияти коммунистӣ ид мекунанд» [3, 1].

- **Рӯзи кайҳоннавардон (баъд аз соли 1961 ҳар сол 12-уми апрел)**, ки инъикоскунандаи ба нуқтаи баланди тараққиёти техникӣ расидани ИҶШС, кашфи кайҳон аз тарафи шахрванди шуравӣ ва ғайра ба ҳисоб мерафт.

- **Иди якуми май - рӯзи байналхалқии якдили меҳнаткашон (ҳар сол 1-уми май)** бо мақсади ҳар чӣ бештар тарғибу ташвиқ кардани идеологияи он, ки «Шуравӣ давлати меҳнаткашон аст», «тамоми меҳнаткашони Иттифоқи советӣ якдиллу якмаром ҳастанд», «даст ба даст гирифта, ба нуқтаи баландтарини сотсиализм-коммунизм мерасем» ва «давлати Шуравӣ бояд дар тимсоли синфи коргар ва деҳқон ҳамчун намуна «пролетарҳои ҳамаи мамлакатҳоро якҷо карда», дар тамоми ҷаҳон, аз ҷумла дар давлатҳои саромоядорӣ сохти капиталистиро барҳам дода, ба ҷояшон сохти сотсиалистӣ барқарор намояд» ташаккул ёфт. Ба ин мақсад шӯришҳои ҳаракатҳо ва эътирозҳо, ки зидди сохти саромоядорӣ дар давлатҳои саромоядорӣ сар зада буданд, идеологҳои шуравӣ онҳоро ҳаматарафа тарғибу ташвиқ мекарданд. Масалан, ҳар сол 18-уми мартро ҳамчун рӯзи «Коммунаи Париж» дар тамоми ғӯшаи қанори Иттифоқи Советӣ ҳамчун ҷашн таҷлил мекарданд. Дар рӯзномаи вилоятии ВМКБ «Бадахшони сурх», ки баъдтар «Бадахшони советӣ» ном гирифт, то солҳои 70-уми қарни гузашта дар арафаи фарорасии ҷашни Наврӯз ба таври мақсаднок мақолаҳои ҳаҷман қалон оид ба «Коммунаи Париж» нашр мешуданд [15].

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

- 7-уми ноябр - рӯзи Инкилоби Бузургии Сотсиалистии Октябр - инкилобе, ки баъди он нахустин маротиба дар ҷаҳон сохти сотсиалистӣ барқарор шуд, поягузори давлати Шуравӣ ба ҳисоб мерафт. Зимни он синфи коргар ва деҳқон ба сари қудрат омаданд, баробарҳуқуқии тамоми табақаҳои иҷтимоӣ таъмин гашт, тамоми шаҳрвандони СССР озодона, хурсандона бародарона ва баробар дар давлати абарқудрати худ зиндагӣ доштанд ва дар ин ҷашн дастовардҳо бояд воқеъбинона инъикос меёфтанд.

Дар баробари ин идҳои нисбатан бузург боз чандин ҷашнҳои дигари хурд аз қабили Рӯзи таваллуди В.И. Ленин (ҳар сол 22-юми апрел), Иди кӯдакон (ҳар сол 1-уми июн), Рӯзи октябрияҳо (ҳар сол 16-22 апрел), Рӯзи пионерон (ҳар сол 19-уми май, баъд аз соли 1922), Рӯзи комсомолон (ҳар сол 29-октябр, баъд аз соли 1918) ва ғайра дар қайд буданд. Дар замони Шуравӣ ба сафи октябрияҳо, пионерӣ, комсомолӣ ва коммунистӣ дохил шуданро қоидаҳо ва мақсадҳои ба худ хосро доштанд, ки (қоидаҳоро аз ёд кардан, қасам хӯрдан, шиори аъзогиро шиори зиндагӣ кардан ва дар амал онро иҷро кардан) тантанавор дар рӯзҳои махсуси муайяншуда ҷашн гирифта мешуданд. Идеологҳои сиёсӣ кӯшиши зиёдро ба харҷ медоданд, ки ҳар як аъзоёни ин гурӯҳҳо ҳар чӣ бештар воридаи сиёсати давлат кунанд ва онҳо барои ватани худ ҷоннисориҳо кунанд. Дар баробари ин идҳои рӯзҳои касбӣ низ бо мақсади тарғибу ташвиқи сиёсати давлат (Рӯзи муаллимон, Рӯзи механизаторон, Рӯзи говдушон ва ғ.) таҷлил мегардиданд.

Аз миёни ин ҷашнҳои номбурдашуда дар Иттифоқи Советӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон рӯзҳои 1-уми май ва 7-уми ноябр калонтарин ҷашнҳои давлатӣ-оммавӣ ба ҳисоб мерафтанд. Дар ин ҷашнҳо дар Душанбе ва марказҳои вилоятҳо аз ҷумла шаҳри Хоруғ ботантана ҷамоатиҳо, мусобиқаҳои варзишӣ, концертҳо ташкил карда шуда, дар он анъанаҳои мардумӣ низ ҷой дода мешуданд. Ин ҷашнҳо аз тарафи ҳукуматдорони давр ташкил карда шуда, онҳо барои амалӣ соختани ниятҳои сиёсии худ дар баргузориҳои онҳо нақшаҳо, барномаҳо, барномаҳои махсус таҳия карда, кӯшиш мекарданд, ки ҳар чӣ бештар оммаи халқро ба онҳо ҷалб намоянд ва рафти гузаронидани онҳоро пурра зерин назорат худ гирифта, аз натиҷаи онҳо ҳисоботҳо медоданд. Барои мисол лозим донистем, ки мундариҷаи «Плани гузаронидани иди байналхалқии пролетарӣ - якуми май дар ВМКБ-и РСС Тоҷикистон», ки пурра дар саҳифаи 7-уми рӯзномаи Бадахшони Сурх №20 (181) аз 27-уми апрели соли 1939 (дар арафаи хатари оғози Ҷанги

ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ, МАРДУМШИНОСӢ ВА ФАЛСАФА

дуҷуми ҷаҳонӣ) нашр гардидааст, пешкаш намоем. Дар ин нақша, ки матнаш бетағир айнан оварда мешавад, мақсад ва мароми гузаронидан ҷашн ҷунин нишон дода шудааст:

1. Гузаронидани ид дар давраи боз ҳам тез шудани кризиси эҷономикӣ (иқтисодӣ) дар мамлакатҳои хориҷӣ ва ҳуҷуми фашистон;

2. Алоқаи бародарии тамоми меҳнаткашони ҷаҳон боз ҳам мустаҳкамтар кардан;

3. Идкунӣ дар шароити ба вуҷуд омадани ҷанги нави ҷаҳонӣ;

4. Зиёд шудани муқовимати меҳнаткашон бар зидди фашистон;

5. Ҳалқунии сохтмонӣ сотсиализм ва гузаштан ба коммунизм;

6. Дар СССР дар зери аломати бузургтарин перспективаҳои иҷроӣ плани панҷсолаи сеюми сталинӣ;

7. Муборизаи оянда барои сулҳ;

8. Дар асоси нишондодҳои Пешвои қабири халқҳо рафиқ Сталин ва партияи фашистӣ кардани провокатсияи ҷанг ва ғузӯр кардани иқтидори мудофиявии давлат.

Дар давраи тайёри дидан ва моменти гузаронидани ид ҷораҳои амалии зерин дида шаванд:

1. Аз 15-уми апрел сар карда, дар истеҳсолот, колхоз ва совхозҳо гузаронидани сӯҳбат, докладҳо, митинг ва гузаронидани ситқа ба таври васеъ дар бораи аҳамияти иди байналхалқии якуми май. Барои ин аз материалҳои Създи 18-уми ВКП (б) ва махсусан аз докладҳои рафиқ Сталин, Молотов, Жданов ва баромадҳои аъзоҳои политбюрои КМ ВКП(б) истифода шавад. Адади лозимии докладҳо омода шаванд.

2. Ба воситаи газетаҳои вилоятӣ ва «Комсомоли Бадахшон» ва ба воситаи радиоузел аз рафти тайёри ва идкунии якуми май дар истеҳсолотҳо, колхозҳо, идораҳо, дар бораи рафти мубориза ва рафтори намунавии баланди истеҳсолотӣ, тамоми кардани киштикорӣ баҳорию колхозӣ, мустаҳкам намудани мудофияи сарҳадӣ дар территорияи ВАБК маълумот дода шавад.

3. Дар клубҳо, библиотекаҳо, кабинетҳои партиявӣ, дар майдонҳо ва дар советҳои қишлоқ намоишҳои плакати художикӣ, фотой ва дигар материалҳо таърихи рӯзи якуми май ва муборизаи партия ва меҳнаткашони байналхалқӣ ба муқобили капитализм, ҷанг ва фашизм равшан нишон дода шавад.

4. Ба таври художикӣ зиннат додани шаҳри Хорӯғ, маркази районҳо ва ба тартиб даровардани парадҳои қабири эпоҳаи мамлакатаи мо, тарақиёти маданият ва маънавияти аҳволи меҳнаткашони СССР.

5. Профсоюзҳо, комсомол ва ҷамъиятҳои худихтиёрӣ бояд, ки барои ба таври пурра тайёрӣ دیدан ва ҷораҳои амали гузаронидан, комиссияи аъзоёни худ ва митинг, намоиш ва зиннат додани парадҳои худ ҷораҳои амалиро татбиқ намоянд. Комитети физкультура дар ш. Хоруғ паради физкультурчиён бо формаи спортивӣ гузаронанд. Комитети физкультура бо ҳамроҳии қисми сарҳадӣ дар рӯзи 2-юми май дар майдони ш. Хоруғ бозиҳои спортивӣ ташкил кунанд. Промартель бояд, ки дар рӯзҳои 1-ум ва 2-юми май меҳнаткашони шаҳро аз авҷоти кандитерӣ, морозни ва чизҳои менушидагии хунук таъмин намоянд.

6. Дар тамоми районҳои вилоят дар рӯзи гузаронидани тантанавии якуми май бояд, ки аз нав боғҳои бачагон, хонаҳои кӯдакон ва ҷойхонаҳои сурх ташкил карда шаванд.

7. Бояд ки дар 29-30 апрел маҷлиси тантанавии ташкилотҳо, истеҳсолот, пленуми тантанавӣ дар тамоми районҳо маркази вилоят гузаронида шаванд. Дар онҳо маърузаҳо карда шаванд. Стахановчиёни беҳтарини истеҳсолоти социалистии мукофотонида шаванд.

8. Ба шӯъбаи замини вилоят лозим аст, ки дар рӯзи гузаронидани якуми май аз районҳои наздик (Шуғнон, Рошқалъа, Рӯшон) 2-3 нафар беҳтарин стахановчиён - ударникони колхозҳо, ба Хоруғ даъват намуда, қабулкунии онҳоро таъмин намоянд.

9. Дар рӯзи гузаронидани якуми май дар ш. Хоруғ ва маркази районҳо, митинг ва намоишҳо бо иштироки қисми аскарони сарҳадии маҳаллӣ бо подразделенияҳо гузаронида шаванд.

10. Ба комитети осоавиаҳимии вилоят лозим аст, ки дар 2-юми май мусобиқаи кружоки тирандозро ташкил кунанд.

11. Аз 29-30-юми апрел дер намонда, тамоми истеҳсолот, идораҳо ва муассисаҳо ба таври рассомӣ зинат доданӣ иморатҳои худро бо байрақҳо, шиорҳо ва портретҳои роҳбарони партия ва ҳукумат зинат диҳанд.

12. Маъсулият барои дуруст будан аз ҷиҳати политикӣ ва тартиботи зинати рассомӣ дар шаҳр ба зиммаи комиссияи шаҳрӣ-районӣ бошад. Тафтиш намудани дурустии зинат доданро комиссияҳо, аз 29-уми апрел соли ҷорӣ дер намонда аз назар гузаронанд (Комиссияи ташкилӣ).

Албатта ҷашнҳои Шӯравӣ натиҷаҳои дилхоҳ меоданд, вагарна барои ташкил кардану гузаронидани онҳо хароҷоти зиёд, вақту қувваи зиёди ҷисмонӣ рӯйи сарф намекарданд. Азбаски дар ҷашнҳо мардум хушию хурсандӣ мекарданд, тавассути онҳо аёну ноён сиёсати

давлатиро тарғиб кардан кулайтару осонтар буд ва ҷашнҳо оммаи васеро фаро мегирифтанд. Бо шиору овезаҳои сиёсӣ, расмҳои ходимони сиёсӣ (барои баланд бардоштани обрӯи эътибори онҳо, шахсияти онҳо) гузаронидани парадҳо мувофиқи мақсад буд. Ин ҷашнҳо нишонаҳои дастовардҳои бузурги давлати абарқудрати Шуравӣ буданд. Тавассути ҷашнҳо халқи тоҷик бо фарҳанги аврупоӣ, аз ҷумла русҳо боз ҳам наздиктар шинос ва пайваست шуданд. Фарҳанги аврупоӣ ба фарҳанги халқи тоҷик тавассути ин ҷашнҳо ҳам таъсири зиёди мусбӣю ва ҳам манфӣ расонд.

Дар давраи Шуравӣ «фарҳанги ба худ хоси ҷашнҳо» падидаи омад ва ташаккул ёфт. Як зумра муҳаққиқон дар он ақидаанд, ки «фарҳанги ҷашнҳо» дар ҷомеа рафтори намунавӣю ибратомӯз, арзишҳои ахлоқӣ ва дигар хислатҳои хуби инсониро ташаккул ва инкишоф дода, барои ҳифзи алоқаи байни наслҳо ва идома додани ин арзишҳо мусоидат мекунад. Аз ин ҷо бармеояд, ки ҷашнҳо дар ҳар давраи замон метавонанд як василаи муҳим барои тарғибу ташвиқи сиёсати давлат ва идеологияи сиёсии он хизмат кунанд.

Китобнома:

1. Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Қ.И. // Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣю Энциклопедияи Миллии Тоҷик. – Душанбе: Эр-граф, 2015. - 668 с.
2. Дӯстмуҳаммадов, З.А. Маросиму идҳо ва оинҳои нави граждони / З.А. Дӯстмуҳаммадов. - Душанбе: Ирфон, 1975. - 100 с.
3. Иди байналхалқии коммунистии занон // Бадахшони Сурх. - 1941(8-03). - №14(301). – С. 1.
4. Каландаров, Т.С. Исмаилити Памира / Т.С. Каландаров. - М., СПб.: Нестор-История, 2022. - 216 с.
5. Назаров. Идкони бачагон дар рӯзҳои ёлкаи нав / Назаров // Бадахшони Сурх. - 1941(10-01).- № 2 (288). - С. 2.
6. Орлов, О.Л. Праздничная культура России / О.Л. Орлов. - СПб.: Культ-Информ-Пресс, 2001. - 159 с.
7. Плаггенборг, Ш. Революция и культура. Культурные ориентиры в период между Октябрьской революцией и эпохой сталинизма / Ш. Плаггенборг [пер. с нем. И. Карташевой]. - СПб.: Азбука, 2000. - 416 с.

8. Плани гузаронидани иди байналхалқии пролетарӣ - якуми май дар ВМКБ-и РСС Тоҷикистон // Бадахшони Сурх. - 1939(27-04). - № 20(181). - С.7.

9. Пропагандаи зидди динӣ вусъат дода шавад // Бадахшони Сурх. – 1939(17-08). - № 41(202). - С. 2.

10. Раҳимов, М. Ҳаёти нав-идҳои нав / М. Раҳимов. – Душанбе: Ирфон, 1965. - 84 с.

11. Раҳимов, М. Маросим ва идҳои ислом / М. Раҳимов. - Душанбе: Дониш, 1970. -13 с.

12. Раҳимов, М. Ташаккул ва инкишофи расму оинҳои нав / М. Раҳимов. – Душанбе: Ирфон, 1982. - 32. с.

13. Рольф, М. Советские массовые праздники / М. Рольф [пер. с нем. В. Т. Алтухова]. - М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2009. – 439. с.

14. Туйчиева, С. Женщины Советского Памира и средства пропаганды / С. Туйчиева // Наследие предков. – 2009. - №12. - С. 73-80.

15. Шоинбеков, А. Инъикоси Наврӯз дар рӯзномаи “Бадахшон” // А. Шоинбеков // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ. - 2024. - №1. - С. 128-137.

УДК: 9 (575. 3)

**КУЛЬТ ГОР (ОРОЛАТРИЯ) В ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЕ
ЗАПАДНОГО ПАМИРА**

Ниёзбеков Д.¹³

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б.Искандарови АМИТ*

Парастии кӯҳҳо (оролатрия) дар фарҳанги анъанавии Помири Фарбӣ

*Парастии кӯҳҳо – оролатрия як падидаест, ки дар саросари ҷаҳон паҳн
гашта, решааш ба давраҳои пеш аз динҳои яккахудӣ рафта мерасад. Мақолаи
мазкур маълумотро дар бораи парастии кӯҳҳо ва “соҳибони кӯҳҳо” дар байни
аҳолии Помири Фарбӣ пешкаш менамояд. Муаллиф дар асоси адабиёти мавҷуда ва
таҳқиқоти саҳроӣ кӯшиш намудааст, ки дараҷаи таъсири кӯҳҳо ва “рӯҳи кӯҳҳо”-
ро ба фарҳанги анъанавии аҳолии маҳаллӣ баррасӣ намояд.*

Калимаҳои калидӣ: парастии, фарҳанг, руҳ, кӯҳ, Помир.

Культ гор (оролатрия) в традиционной культуре западного Памира

*Почитание гор (оролатрия) – это явление распространённое во всём мире,
восходящее своими корнями к домонотеистическим религиям. В настоящей
статье приводится информация о почитании гор и «горных духов» среди
населения Западного Памира. Автор на основе существующей литературы и
полевых исследований пытается показать как горы и «хозяева гор» влияют на
традиционную культуру местного населения.*

Ключевые слова: культ, культура, дух, гора, Помир.

¹³**Ниёзбеков Давлат Толибекович** – номзади илмҳои фалсафа, ходими пешбари
илмии шӯъбаи таърих, мардумшиносӣ ва бостоншиносии Институти илмҳои гуманитарии
ба номи академик Б.Искандарови АМИТ, дотсенти кафедраи фалсафа ва сиёсатшиносии
ДДХ ба номи М.Назаршоев. Нишони: ВМКБ, ш.Хоруг, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.:
(+992)935058384; e-mail: dato_73n@mail.ru.

Ниёзбеков Давлат Толибекович – кандидат философских наук, ведущий научный
сотрудник отдела истории, этнографии и археологии Института гуманитарных наук имени
академика Б. Искандарова НАНТ, доцент кафедры философии и политологии ХоГУ имени
М.Назаршоева. Адрес: ГБАО, г. Хорог, ул. Холдорова, 4. Тел.: (+992)935058384; e-mail:
dato_73n@mail.ru.

Niyozbekov Davlat Tolibekovich – candidate of philosophical sciences, leading researcher
of the department of history, ethnography and archeology of the Institute of Humanitarian
sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, associate professor of the
Department of Philosophy and Political science KhSU named after M.Nazarshoev. Address:
GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)935058384; e-mail: dato_73n@mail.ru.

The cult of the mountains (oralatria) in the traditional culture of the Western Pamirs.

The veneration on mountains – orolatriy – is a phenomenon widespread throughout the world, with its roots in pre- monotheistic religions. The article provides information about the worship of mountains and mountains spirits among the population of the Western Pamirs. The author based on existing literature and field research, tries to show how mountains and «mountains masters» influence the traditional culture of the local population.

Key words: *cult, culture, spirit, mountain, Pamir.*

Культ гор в традиционной культуре Западного Памира занимает особое место в жизни местного населения, определяя не только их мироощущение, но и образ жизни. Памир с его величественными горами и суровыми природными условиями сильно влияет на культуру, обычаи и верования горных народов. Почитание священных гор – весьма древнее и распространённое явление, которое вошло и в некоторые религии. Например, культ горы Олимпа в Греции, Синая – у палестинских евреев, мифологические горы Упа – Меру у индусов, Хара – Березаити у иранцев.

Священные горы: Культ гор стал неотъемлемой частью жизни памирских народов. Им пронизаны религиозные верования и традиции горного Памира. Горы Памира начиная с Дарваза до Мургаба полны *остонов* - священных мест, превращающие горы в места поклонения. Во время их посещения человек должен быть чист и телом и душой. Горы играют огромную роль в жизни горцев. Они могут даровать людям как радость, пропитание и богатство, так и ненастье. По поверьям местного населения всё это зависит от нрава и поступков человека. Люди верят, что горы являются обиталищем духов, духов предков и святых личностей, а их покровительство необходимо для благополучия общины. Часто уделяется особое внимание к конкретным вершинам или хребтам, которые могут считаться защитниками народа. Одним из таких священных гор находится в административном центре Рашткалинского района ГБАО под названием *Шоҳи Тирандоз* (букв.: Шах Стрелец). Эта гора имеет пять вершин, напоминающие раскрытую ладонь. На одной из вершин находится труднодоступная крепость. В конце XIX века через труднопроходимый перевал проходил охотник по имени Бандишах. По его словам на вершине горы находится каменная крепость Шаха Тирандоза. Также у входа в крепость расположена кузница. По словам другого охотника по имени Кадам, которому тоже посчастливилось добраться до этой вершины, он увидел возле крепости шестиугольный казан [5, 104].

Относительно данной горы среди населения существовало следующее поверье: если из этой горы вылетал огонёк в противоположную сторону или оттуда раздавался звук выстрела, то это означало беду. Согласно наблюдениям старожилов, такое событие произошло в 1917 году, после чего произошла Октябрьская Революция. В 1941 году это явление случилось заново, в результате чего началась Отечественная война. Также, аналогичный случай повторилось в 1990 году, следствием чего стал распад СССР, а после него гражданская война в Таджикистане [1, 291].

В настоящее время местное население с почтением относится к данной горе. Если кишлак или близлежащие местности настигает беда, люди обращаются к Шохи Тирандозу за покровительством. Во время религиозных праздников в честь священной горы проводятся жертвоприношения.

Естественная среда: Горы формируют экосистему, которая напрямую влияет на жизнь местного населения. Земледелие, скотоводство и ресурсы, такие как вода и полезные ископаемые зависят от горной среды. Эти зависимости подчёркивают связь между людьми и горами, которые воспринимаются как дарующие жизнь.

Относительно существования и распространения культ гор в процессе образования дождя, столь необходимо важного для урожая, для благополучия хозяйства земледельческих народов Л.Я. Штернберг отмечает: «Так как вершины гор упираются в небо и являются местом, где скопляются облака и разыгрываются грозы, а с явлениями сопутствующими грозе, с тучами, с дождём связаны земледелие, урожай, благополучие человека, то в этот период, естественно возникает культ гор, культ духов гор, культ хозяев гор от которых зависит плодородие полей» [6, 384].

Но это объяснение едва ли можно применить в отношении памирских народов. Источником поливных вод на Западном Памире служили горные родники и тающие воды ледников. Проливные дожди здесь приводят к тяжелым последствиям, таким как камнепады, селы и лавины, которые в свою очередь наносят большой урон хозяйству населения. В весенний поливной период, люди обращались к духам гор, чтобы те обеспечивали их изобилием воды. В связи с этим люди приносили жертвы (обычно что-нибудь съестное) духам гор. В некоторых высокогорных кишлаках долины Бартанга (Нисур) и Рашткалинского района (Занудж) данный обряд существует до настоящего времени. С приходом ислама многие обряды сохранились, но приняли исламизированную окраску. Во время своих

полевых исследований И. Мухиддинов в кишлаке Джамак Язгулямской долины отмечает следующее: «При первом поливе воды каждая семья устраивала ритуальную трапезу, после чего читали молитву: «О Бог, посев и нашу работу доводи до конца, чтобы было спокойствие, мир в крае, чтобы дети и взрослые были здоровы, Аминь, велик Аллах» [2, 75].

Это также отмечает С.А. Токарев: «Совершенно особая разновидность «культа гор» сложилась в тех местностях, где урожай зависел от своевременного орошения полей горными паводками» [4, 605].

Традиционные практики: Традиционные обряды и праздники часто связаны с горной практикой. Многие из них могут включать поклонение горам во время посевного периода или в дни сбора урожая. Кроме того, обряды могут включать подъём на гору в сопровождении звуков бубна, чтобы призвать духов гор. В традиционной культуре Западного Памира культ горы тесно связан с промысловой магией на примере охотничества. С давних времен охотничество являлось одним из авторитетных промыслов среди населения. В связи с отсутствием лесов на Западном Памире, охота в основном проводилась в горах. Согласно верованиям памирцев, горные животные *нахчир* (горный козёл) и *меҳак* (баран Марко Поло) являются собственностью горных духов (хозяев гор). Именно поэтому эти животные не терпят пренебрежения со стороны человека. Согласно поверьям местного населения, для того, чтобы духи гор не навредили охотнику, после добывания добычи, в первую очередь охотник должен отрезать кусок печени, приготовить и съесть её на месте охоты. Также кусочек этой жаренной печени он должен оставить на чистом камне для «хозяина» (духа горы). Охотники свято верят, что «хозяин» обязательно попробует её. Когда духи увидят кусочек жаренной печени, они воспринимают это как лояльность человека по отношению к ним, вследствие чего не будут вредить ему.

Аналогичный обряд можно наблюдать у народа тубалары Алтайского края. На этот счёт Л.П. Потапов отмечает следующее: «Если убивали на охоте крупного копытного зверя (оленья, маралья, козулю), то в жертву «горному хозяину» или почитаемой горе, приносилась частица мяса первого убитого крупного зверя» [3, 150]. Все такие несложные обращения к горам производились рядовыми охотниками самостоятельно, без помощи шаманов. Всё это говорит о том, что культ гор у алтайцев древнее шаманство.

Хотелось бы отметить, что в обоих случаях прослеживается взаимосвязь между культом гор с промысловой и предохранительной

магией а также анимистическими воззрениями местного населения. То есть, чтобы обезопасить себя в горах от горных духов, охотник преподносить им в качестве приношения кусочек жаренного мяса, показывая при этом своё почтение горным духам.

Идентичность и символизм: Горы также служат символом идентичности для народов Западного Памира. Они олицетворяют силу, стойкость и независимость. Культура, искусство и литература нередко отражают горные мотивы и символику. Памирцы живут в окружении гор и именно свойства гор определило их нрав, характер, обычаи которые в свою очередь наложили основу их идентичности. Они боялись «эхо гор» и свято верили и верят в закон «бумеранг жизни». Горец всегда придерживался доброму нраву и примерному поведению, чтобы избегать вреда духов гор и заручиться их поддержкой.

Современные трансформации: В современном мире, в период глобализации культ гор не исчезает, но трансформируется. Мы можем наблюдать это в росте интереса к экотуризму и культурным практикам, связанные с горными традициями. Справедливо отмечает русский археолог Ранов: «Памир это галерея под открытым небом». При обретении независимости, врата республики Таджикистан стали открыты для многочисленных туристов и исследователей. Горы Памира уникальны для развития экотуризма и имеют огромный ресурс для лечебно-оздоровительного, культурно-исторического, а также религиозного туризма. Большинство туристов приезжают на Памир именно из-за его величественных гор и свежего горного воздуха.

В заключении хотелось бы отметить, что почитание гор и горных пещер и духов - древнее и распространённое во всём мире явление, которое вошло во многие религии мира и отголоски его сохранились до наших дней. Таким образом культ гор в традиционной культуре Западного Памира является важным элементом, который объединяет духовные, социальные и природные аспекты жизни местного населения. Истинное значение этого культа заключается в понимании взаимодействия между человеком и природой. Он напоминает нам о нашей ничтожности перед великим миром гор, и в то же время о нашей неотъемлемой связи с ним.

Литература:

1. Қурбонхонова, Н.М. Сарчашмаҳои таҳаввули устураҳо роҷеъ ба кӯх / Н.М. Қурбонхонова, Р.Т. Очимамадова // Scientific horizon in the context of social crises. Japan. - 2023. – №144. – С. 289-292.

2. Мухиддинов, И. Реликты доисламских обычаев и обрядов у земледельцев Западного Памира (XIX-начало XX в.) / И. Мухиддинов. – Душанбе: Дониш, 1989. – 100 с.

3. Потапов, Л.П. Культ гор на Алтае / Л.П. Потапов // Советская этнография. - 1946. - №2. – С.145-160.

4. Токарев, С.А. Ранние формы религии / С.А.Токарев. – М.: Политиздат, 1990. -622 с.

5. Шоинбеков, А. Мавзеъҳо ва ёдгориҳои таърихии водии Шохдара / А. Шоинбеков. – Душанбе: Сифат-Офсет, 2022. – 198 с.

6. Штернберг, Л.Я. Первобытная религия / Л.Я. Штернберг. – Л.: Коминтерн, 1936. – 603 с.

УДК: 902.7 (575.3)

АЗ ТАЪРИХИ ҶУРОББОҶӢ – НАВЪИ САНЪАТИ ОРОИШӢ-АМАЛӢ
Азорабекова Ш.¹

*Институти илмҳои гуманитарии ба
номи академик Б. Искандарови АМИТ*

Дар мақолаи мазкур перомони таърих, пайдоиш ва хусусиятҳои ҷуроб, ки ҷузъи муҳими либоси анъанавии тоҷикони Бадахшон буда, хотираи амиқи таърихӣ ва хусусиятҳои хоси этникии мардуми ин сарзаминро таҷассум мекунад, таҳлил ва баррасӣ гардидааст. Муаллифи мақола дар асоси китоби классикии олим ва мубалиғи англис Ричард Рутт «Таърихи бофандагии дастӣ», фарзияҳо, адабиёти илмӣ ва мақолаҳои электронии марбут ба мавзӯ бори аввал қўиши намудааст, ки дар хусуси пайдоиши ҷуроб ақидаи Ҳеиро иброз намояд. Ҳамчунин

¹ **Азорабекова Ширингул Мамадмуродбековна** – ходими калони илмии шуъбаи таърих, мардумшиносӣ ва бостоншиносии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишони: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров, 4. Тел.: (+992)939318339; e-mail: azorabecova.shiringul@mail.ru.

Азорабекова Ширингул Мамадмуродбековна – с т а р ш и й научный сотрудник отдела истории, этнографии и археологии Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хоруг, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992)939318339; e-mail: azorabecova.shiringul@mail.ru.

Azorabekova Shiringul Mamadmurodbekovna – senior researcher of Department of History, Archeology and Ethnography of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)939318339; e-mail: azorabecova.shiringul@mail.ru.

мақола маводи шифоҳии ҷамъоварда ва мушоҳидаҳои шахсии муаллифро фарогир аст.

Калидвожаҳо: ҷуроб, ҷуроббофӣ, таърих, макон, Бадахшон, ороиш, рамз.

История вязания носков – разновидность декоративно-практического искусства

В данной статье анализируются и освещаются вопросы относительно истории появления вязальных носков, которые являются одним из элементов традиционных одежд таджиков Бадахшана и отражают глубокую древность, этническую особенность народов этого края. Автор статьи ссылаясь на книгу английского ученого Ричарда Рутта «История ручного вязания», научные труды исследователей и электронные статьи, касающиеся данной темы, старается высказать свои мысли и предположения относительно истории появления джурабов. Также статья содержит собранные устные материалы и личные наблюдения самого автора.

Ключевые слова: джурабы, вязание джурабов, история, место, Бадахшан, орнаменты, символ.

The history of knitting socks – types of decorative and practical art

This article analyzes and highlights issues regarding the history of the emergence of knitted socks, which are one of the traditional clothes of the Tajiks of Badakhshan and reflect the deep antiquity, ethnic peculiarity of the peoples of this region. The author of the article, referring to the book of the English scientist Richard Rutt “History of handwriting”, scientific works of researcher and electronic articles related to this topic, tries to express his thoughts and assumptions regarding the history of the appearance of knitted socks. The article also contains collected oral materials and personal observations of the author himself.

Key words: socks, sock knitting, history, place, Badakhshan, decoration, symbol.

Дар адвори таърих намудҳои мухталифи ҳунар миёни халкиятҳои ҷаҳон арзи вучуд кардаанд, ки дар ҳар давра замон самтҳои ҳудро тағйир дода, ба талаботи ҷомеае, ки дар он пайдо шуда буданд, ҷавобгӯ будаанд. Таҳқиқ ва таҳлили ҳунарҳои мардумӣ аз ибтидо то кунун муайян мекунад, ки чизи тағйирнаёбанда дар ҳунар ин тамоюли инсон барои истифода аз таҳайюли ҳеш дар эҷод кардан ва ороиш додани маҳсулоташ мебошад.

Санъати ороишӣ-амалӣ як навъи фаъолият буда, барои эҷод намудан ё ороиш додани маҳсулот баҳри завқи эстетикӣ, ҳамчунин барои истифодаи амалӣ пешбинӣ шудааст. Санъати ороишӣ-амалӣ ду намуди санъатро фарогир аст, яъне амал ё эҷод кардан ва ороиш

додану зебӣ бахшидан. Дар фарҳанги бисёрҷабҳаи ҳар як миллату халқият санъати ороишӣ-амалӣ як падидаи ҷолиб ва ҳамзамон мураккаб ҳам мебошад, ки паҳлӯҳои гуногун дошта, навҳои мухталифи санъатро фарогир аст. Метавон гуфт, ки санъати ороишӣ-амалӣ қадимтарин санъат буда, дар як ҷои ҳолӣ арзи вучуд накардааст, яъне бунёдашро ҳунариҳои мардумӣ ташкил медиҳанд. Ҳунари мардум олами бузурги ҳазорсолаҳои маънавии миллат буда, фарҳанги миллиро дар арсаи ҷаҳонӣ муаррифӣ мекунад. Дар баробари пайдо шудани халқиятҳо ва миллатҳо, дар заминаи ҳунариҳои қадима санъати амалӣ-ороишӣ рӯи қор омад ва бо решаи фарҳанги бостонӣ имрӯз ҳам дар инкишоф, рушд ва тақомул мебошад. Аз таҳқиқ ва таҳлили адабиёти илмӣ, ҳамчунин маводи ҷиғоҳии дастрасшуда муайян мегардад, ки решаи ҳунариҳои мардумии тоҷикон аз давраи палеолит маншаъ гирифтаанд. Аввалин нишонаҳои пайдоиши ҳунариҳои тасвириҳои рӯи санг (петроглифҳо) мебошанд, ки шумораи зиёди онҳо дар манотиқи Бадахшон боқӣ мондаанд. Дар петроглифҳо таҳайюлот, орзуву омили нахустинсон тасвир гардидааст, ки нишонаҳои арзи вучуд қардани санъати тасвириро собит месозанд. Қайд қардан лозим аст, ки санъати ибтидоӣ хеле содда буда, пайдоиши ашӣи ороишӣ бо фаъолияти меҳнатӣ, боварҳо, расму оинҳои соҳирӣ алоқаманд будааст, ки дар петроглифҳо тасвир ёфтааст.

Мусаллам аст, ки ҳунариҳои мардумии тоҷикон як ҷузъи фарҳанги миллии буда, таърих, ҳаёт, урфу одат ва анъанаҳои миллати тоҷикро дар масири таърих таҷассум намудаанд. Ҳанӯз аз давраҳои нахустини пайдоиши ҳунариҳои мардумӣ инъикоси табиат дар ҳунари, ҳамбастагии инсон ба табиат бараъло ба назар мерасад. Маҳз парастии ва инъикоси табиат дар ҳунари буд, ки санъати ороишӣ- амалӣ ба санъати зебоипарастӣ табдил ёфт.

Лозим ба ёдоварист, ки солҳои 70-80-уми қарни гузашта, ҳунариҳои мардумӣ рӯ ба таназзул ниҳоданд ва ин сабаби бархӯрдҳои назариявии баҳсбарангез миёни олимони кишвар гардид. Гурӯҳи олимони ҳунариҳои мардумиро дар остонаи инқироз ва қисми дигарашон онҳоро фаношуда ҳисоб мекарданд, ки ҳақиқатан ин назария асоси воқеӣ ҳам дошт. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки то замони Шӯравӣ ҳунариҳои мардумӣ дар Бадахшон нисбати дигар манотиқи кишвар бо риояи анъанаҳои бостонӣ устувор боқӣ монда буданд. Баъди ба Руссия ҳамроҳшавии Осиёи Миёна дар ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии тоҷикон, минҷумла тоҷикони Бадахшон дигаргуниҳои кулӣ ба амал

омаданд. Бо ворид шудани маҳсулоти тайёри фабрикӣ ба мисли матои арзон, либос, пойафзол, ресмони ранга ва дигар молҳои ниёзи мардум, маҳсулоти дастии хунармандони маҳаллӣ ба рақобат дучор гардид. Дар баробари офаридаҳои анъанавии хунармандон инчунин маҳсулотҳои нав низ истеҳсол мегардиданд, ҳамзамон маҳсулоти тайёр ва ашёи хом аз мағозаҳо харидорӣ мешуданд, ки ба ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии мардум таъсири мусбат расонд. Бояд иқрор шуд, ки дар баробари пешравиҳо камбудиҳои зиёд низ ҷо доштанд, ки ба пешрафти фарҳанги миллий таъсири манфӣ расонданд. Қисми зиёди соҳаҳои хунармандӣ коста шуданд ва баъзеашон тамоман аз байн рафтанд. Дар натиҷа суннату анъанаҳои миллий марбут ба хунарҳо, ки ифодагари арзишҳои фарҳангии миллати тоҷик мебошанд, рӯ ба фаромӯшӣ оварданд.

Мавриди қайд аст, ки ханӯз дар ибтидои қарни XX граф А.А. Бобринский манотиқи кӯҳистони кишвар, хосатан Бадахшонро, аз нуқтаи назари таърих ва мардумшиносӣ мавриди таҳқиқ қарор дода буд, ки хунарҳои мардумии тоҷикони ин минтақа истисно нестанд. Муҳаққиқ ба намудҳои мухталифи хунарҳои дастӣ ба мисли чуроббофӣ, сӯзанидӯзӣ, гулдӯзӣ, кулолӣ ва ғайра таваҷҷуҳ зоҳир намуда, маълумотҳои пураарзиш матраҳ намудааст, ки дар таҳқиқу таҳлили таърих, этнография ва фарҳанги сокинони ин минтақа муҳим ба ҳисоб мераванд. Ханӯз соли 1901 дар рафти тадқиқоти илмӣ муҳаққиқ хулоса бароварда, тоҷикони Бадахшонро ҳамчун ҷомии фарҳанг ва тамаддуни гузаштаи ниёғони миллати тоҷик муаррифӣ кардааст. Вай даъват ба амал овардааст, ки «барои наҷот додани фарҳанги мардуми кӯҳистон бояд кӯшишҳо ба ҳарч дода шавад, то ин ки фарҳанги қадимаи тоҷиконро барқарор намоем» [1, 29]. Аз ин ҷо метавон хулоса кард, ки аллакай дар ибтидои қарни гузашта таҳдид ва хатари аз байн рафтани хунарҳои мардумӣ ва фарҳанги миллий пайдо шуда буд. Мутаассифона, солиёни дароз ба ин масъала на он қадар таваҷҷуҳ зоҳир гардид, ҳамчунин мавриди таҳқиқ ва таҳлили амиқи олимони қарор нагирифта буд.

Хушбахтона, дар замони соҳибистиклолии кишвар, бо сабъу талошҳои бесобиқаи Пешвои миллат хунарҳои мардумӣ ва фарҳанг мақоми нав пайдо намуда, ҳамзамон барои муҳаққиқон ва олимони шароити мусоид фароҳам оварда шуд, то ин ки хунарҳои мардумӣ аз нуқтаи назари илмӣ амиқ омӯхта шаванд ва дар арсаи байналмилалӣ муаррифӣ гарданд. Бо ибтиқори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

мухтарам Ӗмомалӣ Раҳмон соли 2018 – соли «Рушди саёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон гардид, ки ба эҳё гардидани ҳунарҳои бостонӣ такони ҷиддӣ дод ва дар рушду такомули минбаъдаи ҳунарҳои мардумӣ саҳми босазо гузошта шуд. Паёмҳои минбаъдаи Пешвои миллат идомабахши ин иқдом гардиданд. Дар замони кунунӣ намунаҳои ҳунарҳои мардумӣ ба мисли атласу адраси Хучанд, чакани Кӯлоб, ҷуробҳои Бадахшон санъати миллии тоҷиконро дар арсаи ҷаҳонӣ муаррифӣ мекунанд.

Ҷуроббофӣ як навъи санъати ороишӣ-амалӣ буда, ҷуроб ҷузъи либоси миллии тоҷикони Бадахшон мебошад ва ҳунари аҷлодии занони кӯҳистон ба шумор меравад. Ҷуроббофӣ ҳунари қадима буда, ба соҳаи ҷорводорӣ зич алоқаманд аст ва бо таҳаввулоти зиёд то ба имрӯз омада расидааст. Мавриди зикр аст, ки перомуни бофтани ҷуроб, намудҳо ва нақшу нигори он А.А. Бобринской [1], М.С. Андреев [2, 248-249], Н.Н. Ершов [3, 11], А.А. Семёнов [4], И. Минаев [5], Л. Додхудоева [6, 52-54], М.М. Ақризоев [7, 29], С. Мамадамонов [8] ва дигарон маълумоти пурарзиши илмӣ матраҳ намудаанд. Гарчанде ки доир ба ҳунари ҷуроббофӣ дар манотиқи Кӯҳистони Бадахшон аз тарафи муҳаққиқон ва муаррихон, коршиносони соҳаи санъат ва фарҳанг маълумоти фаровон дода шуда бошад ҳам, вале дар хусуси макони пайдоиши ҷуроб маълумоти аниқ вучуд надорад. Аз ин лиҳоз тасмим гирифтем, ки дар асоси адабиёти илмӣ, китобҳо ва мақолаҳои электронӣ, тавассути сомонаҳои илмӣ интернетӣ ва инчунин маводи шифоҳии дастрасгардида, пайдоиши ҷуробро мавриди таҳқиқу таҳлил қарор дода, фикру андешаҳои шахсии ҳешро иброз намоем. Ба андешаи мо мавзӯ ҳеле ҷолиб буда, дар як мақола ҳаллу фасл гардиданаш ғайри имкон аст, вале итминон дорем дар оянда мавриди таҳқиқи васеи коршиносон қарор хоҳад гирифт.

Тибқи маълумоти бостоншиносон ҳунари бофандагӣ, аз ҷумла бофтани ҷуроб миёни халқиятҳои мухталифи ҷаҳони қадим, новобаста аз ҳамдигар, пайдо шудааст, ки бозёфтҳои археологӣ асрҳои III-V аз ин шаҳодат медиҳанд. Тасаввур қардан ҳеле душвор аст, ки таърихи бофандагӣ аз ин ҳам дида дақиқтар будааст. Олим, мубалиғ ва собиқ ускуфи Лестери Англия Ричард Рутт тавсифи муфассали худӣ ҳунарро ҷамъоварӣ намуда, аз ҷумла андешаҳои катъӣ дар хусуси пайдоиши бофандагӣ ва тавзеҳоти аниқи либосҳои мушаххаси дар тӯли таърих пӯшидашударо баён кардааст. Ба ақидаи Ричард Рутт бофандагӣ дар Мисри асримиёнагӣ дар асри VII

пайдо шудааст ва нахустин намунаҳои бофандагии «ҳақиқӣ», ки то ҳол ёфт шудаанд, ба замони ҳукмронии Фотимиён (909-1171) ва Мамлук (1250-1571) рост меояд, ки маводи истехсолшон пашм ва пахта мебошанд.

Тақрибан 40 намунаи чуроб, чуробҳои пурра ва пораҳои ҷудогона мавҷуданд, ки ба осорхонаҳо ва маҷмуаҳои шахсии маҷмуадорони Аврупо ва Африқо дохил карда шудаанд. Аксари онҳо дар Фустат (ҳоло Қоҳира), ки маркази Мисри мусулмонӣ буд, кашф шудаанд. Қисми зиёди чуробҳо на аз тарафи бостоншиносон, балки аз ҷониби «шикорчиёни ганчинаҳо» пеш аз кӯшишҳои илмӣ дар ибтидои қарни XX пайдо шудаанд. Аз ин лиҳоз контексти археологӣ онҳо номаълум буда, саволҳои зиёд бечавоб мемонанд, ҳосатан, санаашон аниқ набуда, аз рӯи қиёс тахмин шудааст. Дар мавриди чуроб қоршиносон бар он ақидаанд, ки онҳо асосан дар қарнҳои XI-XIII бофта ва истифода бурда мешудаанд, вале дар хусуси макон ва аз ҷониби кӣ истехсол гардидани чуроб миёни олимони фикри умум вучуд надошта, ақидаҳои зерин мавҷуданд: 1) Аз кишвари дигар ворид шудаанд ва ё аз тарафи муҳоҷирони дар қаламрави Фустат буда, истехсол шуда бошанд. 2) Гӯё маҳсулоти бумии пойтахти Миср буданд, аммо аниқ маълум нест, ки ба аҳолии бумии он ё ба ягон диаспораи дар пойтахт сукунатдошта мутааллиқ бошанд. Ба ақидаи мутахассисони осорхонаҳои Виктория ва Алберт чуробҳо бо нақшу нигори ранга ва намунаи исломии сафол оро дода шудаанд, ки дар миёни онҳо нақшҳои каллиграфӣ зиёд дучор мегарданд. Пас, агар ба ақидаҳои ҷойдоштаи олимони мантиқан назар андозем, аз кишвари дигар ворид гардидани чуроб ба назарамон шояд аниқ бошад. Аз маълумоти дастрасгардида муайян мегардад, ки сухан аз фарҳанги исломии асрҳои VII-XIII меравад на аз таърихи пайдоиш ва макони чуроб. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар асрҳои VII-XIII ҳунари чуроббофӣ хеле пешрафта буд ва бофандагон дар бофтани чуроб аз рангҳои табиӣ ва нақшу нигор ба таври густурда истифода мебардаанд. Тарзи бофтани намунаҳои чуробҳои мисрӣ аниқ муайян нест, ки аз кадом афзори бофандагӣ истифода бурда шудааст. Аз нуқтаи назари Ричард Рутт намунаҳо ба бофандагии дастӣ алоқаманд буда, яқин тавассути сикҳои чангақдор бофта шудаанд. Тибқи тафсири дигар дар бофтани чуробҳо сикҳои биринҷӣ истифода бурда шудаанд. Намунаҳо ба ду гурӯҳ – чуробҳои қадима ва баъдан тақомулёфта ҷудо карда шудаанд. Дар гурӯҳи аввал нақшу нигори каллиграфӣ ба назар намерасад ва ин аз он шаҳодат медиҳад, ки

намунаи ҷуробҳо ба давраи пеш аз исломӣ мутааллиқ буда, дар нақшу нигор рамзҳои ориёӣҳо ба назар мерасад.

Намунаҳо муайян мекунамд, ки дар бофтани ҷуроб аз се намуди ранг истифода бурда шудааст. Дар заминаи ранги сафед бо истифода аз рангҳои торики кабуд ва осмониранг нақшҳои тасмашакл бофта шудаанд, ки ранги сафед дар байни ҳар як нақши ҷуроб бофта шудааст. Дар воқеъ, агар ин навъи намунаро бо ҷуробҳои тоҷикони Бадахшон муқоиса кунем айнан шакли ҷуроби «*бӯт-ҷирӣб*»-и бадахшониро инъикос мекунад, ки ба давраи пайдо шудани пойафзол дар Бадахшон рост меояд. Ба гурӯҳи дуум ҷуробҳои дохил шудаанд, ки бо ороиш, нақшу нигор ва тарзу усули бофтани панча аз гурӯҳи аввала фарқ мекунамд. Намунаҳои ин навъи ҷуроб пурра бо нақшу нигори мураккаб дар заминаи ранги кабуди торик оро дода шудаанд, ки шабеҳи ҷуроби «*кафҳак*»-и тоҷикони Бадахшон мебошанд. Лозим ба ёдоварист, ки ҳанӯз аз замони қадим дар манотиқи Бадахшон занон ба бофтани чор намуди ҷуроб машғул будаанд, ки намуди аввалинашон хеле кӯҳан буда, онҳоро бо пойафзоли маҳаллии «*кафҳ*» – кафши ҷӯбин мепӯшидаанд ва ин сабаби чунин ном гирифтани онҳо гардидааст. Феълан, намуди ҷуроби «*кафҳак*» навъи ҷуроби ороишӣ буда, одатан барои арӯсу домод омода мегардад ва ҳамчунин ба сифати тӯхфа ба наздикону меҳмонон пешкаш мегардад. Дар бофтан ва оро додани ин навъи ҷуроб бо нақшу нигор фақат ресмони ранга истифода бурда мешавад. Намуди дуум «*соқ-пӣ9*» ном доштааст, ки дар водии Ғунд ва Дарморахт бо номи «*пёҳ-ҷирӣб*» маъмул будааст, зеро ки ҷуроб бо пойафзоли қадимаи «*пёҳ*» пӯшида мешудааст. Намуди саввум «*бӯт-ҷирӣб*» мебошад, ки перомунӣ он дар боло сухан рафт ва намуди чорум ҷуроби «*ҷаъ тарҳез*», яъне чапурост, ки ҳангоми бофтан ду бофт ба тарафи чап ва ду бофт ба тарафи рост бофта мешавад.

Намунаҳои ҷуроб, ки дар Миср дарёфт шуда, дар осорхонаҳои мухталиф маҳфузанд, аз пашм ва пахта бофта шудаанд. Бахусус намунаи пораи аз пашм бофташуда, ки коршиносон онро ҷуроб ё ҳамён кайд намудаанд ва дар осорхонаи Бенаки Афина маҳфуз дошта шудааст, хеле ҷолиб мебошад. Намунаи мазкур бо нақшу нигори мураккаб оро дода шудааст ва дар ороиш риштаҳои ранги сурх, зард ва сиёҳ истифода бурда шудаанд. Коршиносони осорхона ба артефакти мавҷуда баҳои баланд дода, онро яке аз аввалин намунаҳои ҳунари бофандагии дастӣ, ки бофтани тавассути сиканҷи анҷом дода шудааст, махсус медонанд. Макони дарёфти намуна аниқ нест ва эҳтимол

меравад, ки аз Фустат пайдо карда шудааст. Намунаҳои ҷуроб, ки дар сарзамини Миср, хосатан Фустат ёфт шудаанд, як масъалаи баҳсбарангез миёни олимони гардида, ақидаҳои мухталифро рӯи қор овард. Баъзе муҳаққиқон пайдоиши ҷуробро ба ҳиндуҳо нисбат додаанд. Дар асрҳои XI-XII, ки пайдоиши қадимтарин ҷуроб маҳз ба хамин давра рост меояд, Шимоли Ҳиндустонро дар ин замон сулолаи ҳиндуҳо идора мекарданд. Шояд аз ин лиҳоз дар намунаҳои аввалин ороиши каллиграфии арабӣ вучуд надорад. Дар асрҳои XII-XIII ба сарзамини Ҳиндустон мусулмонон ворид мегарданд ва кишварро зери тасарруфи худ қарор медиҳанд, ки дар миёнашон арабҳо, туркҳо ва афғонҳо будаанд. Соли 1206 аз тарафи онҳо ба таъсис додани Султонати Деҳлӣ асос гузошта мешавад, ки онро султон идора мекард. Султонат дар қисми шимоли кишвар то соли 1526 ва аз соли 1539 то 1555 ҳукмронии худро нигоҳ доштааст. Султонҳои давраи аввали султонигарӣ аслан туркнажод буданд, вале аз диди фарҳангӣ ва сиёсӣ ба ҷаҳони эронизабон тамаркуз карданд. Забони давлатӣ расман форсӣ буд. Маҳз дар ин давра соҳаҳои мухталифи ҳунармандӣ, косибӣ тараққӣ карда, тичорати роҳи абрешимӣ авҷ мегирад ва миёни кишварҳои ҳамҷавор фарҳангҳо омезиш меёбанд. Тоҷирон моли худро аз ҷумла ҷуробро низ дар кишварҳои дигар, хосатан дар дуқонҳои Миср ба фурӯш мебаровардаанд, ҳамзамон ба Деҳлӣ низ моли кишварҳои ҳамҷавор ворид мегардидааст.

Қайд кардан лозим, ки теъдоди зиёди олимони бар он ақидаанд, ки намунаҳои Фустат дар ҳуди қаламрави Миср омода гардидаанд. Аммо боз саволи аз тарафи шахсони алоҳида, устохонаҳои бофандагӣ, аҷнабиён ё сокинони бумӣ бофта шуданашон бе посух мемонад.

Намунаҳои ҷуроби дастибоф нишон медиҳанд, ки ҷуроб дар сатҳи хеле баланд бофта шуда, таҷрибаи тӯлонӣ, маҳорат ва малакаи бофандаро инъикос мекунад, яъне тарҳрезгарони ҷуроб устои ҳунари ҳеш будаанд ва ҳунари ҷуроббофиро дар маҳали зисти муқимиашон анҷом медодаанд. Бояд қайд намуд, ки дар хусуси намунаҳои аввалин, тафсири дигари эҳтимолие низ вучуд дорад, ки мувофиқи он ҷуробҳои ҳиндӣ аз намунаи бофандагии дигар кишварҳо насб шудаанд, вале ин ақоид аниқ муайян карда нашудааст.

Таърихи паси сар намудаи инсоният собит месозад, ки ягон тамаддуни бузург дар алоҳидагӣ ва бе равақу ривож додани равобити тичоративу фарҳангӣ бо мардумони мухталифи ҷаҳон ҳеҷ гоҳ вучуд надоштааст. Дар асоси фарзияҳои мавҷуда ҳулоса кардан мумкин аст,

ки шояд чуроб дар Бадахшон арзи вучуд намуда, ханӯз дар ҳазораи II-III п.м. тавассути роҳҳои «лазуритӣ», «шоҳон» ва шоҳроҳи бузурги абрешим, ки қорвони тоҷирон ба ин восита мегузаштанд, ба Ҳиндустон бурда мешудааст. Зеро ки «Мардуми мамлакатҳои гуногун ба воситаи тоҷирон на танҳо бо молҳои гуногун шинос мешуданд, балки бештар дар асоси он молҳо ба тақмил додани молҳои худ ё дар асоси он ба истеҳсол намудани моли нав мекушиданд» [6, 180-184].

Аз ин лиҳоз тасмим гирифтём, ки аз фарозин ва маълумотҳои дар боло овардашуда натиҷагирӣ карда, перомунӣ таърих ва арзи вучуд қардани ҳунари чуроббофӣ дар Бадахшон андешаи ҳешро баён намоем.

Ҳангоми ҷамъоварии маводи шифоӣ нақлро перомунӣ пайдоиши чуроб аз сокини деҳаи Қирӯчи ҷамоати Поршиневи ноҳияи Шугнон Мавлоназарова Саёрамо (1928), ки чуроббофӣ ҳунари авлодиашон будааст, дастрас намудем. Зимни сӯҳбат мусоҳиб афзуданд, ки нақлро модараш Мобегим аз зани чуроббоф бо исми Туман шунидааст. Нақл чунин аст: «Дар замони ҳеле қадим асоси зиндагии мардум ба шикор вобаста буд, ки ин ҳунар мардумро меҳӯронд ва мепошонд, яъне гӯштро истеъмол карда, аз пӯст ва пашми либос тайёр мекарданд. Рӯзе як мард ҳамроҳи писараш ба шикор меравад. Ҳангоми аз болои харсанг гузаштан лағжида ба поён меафтад ва пояш аз зону боло мешиканад. Шикорчиро ба деҳа оварда, табибро даъват мекунанд, ки ба шикастабандӣ машғул буд ва таҷрибаи қалон дошт. Табиб пои шикорчиро аз қисми рон то панҷа бо пашми сиёҳи бо каме рағғани қорво омехтакардааш саҳт мепононад ва аз ду тараф ҷӯби суфтаи дар об тарқардари гузошта, саҳт мебандад. Баъди якуним моҳ табиб аз пои шикорчӣ пашмро мегирад, ки шакли пойро гирифта будааст ва гӯё дар асоси ин намуна бофтани чуроб пайдо шудааст». Гарчанде, ки нақл асоси илмӣ надошта бошад ҳам, ишора бар он дорад, ки ҳунари чуроббофӣ миёни тоҷикони Бадахшон ҳеле барвақт арзи вучуд қарда, таърихи тӯлониро дар бар мегирад.

Агар ба таърихи ин ҳунари бостонӣ назар андозем решааш аз замони ориёӣҳо маншаъ гирифта, дар тӯли таърих мавқеашро устувор нигоҳ доштааст ва бо таҳаввулоту пешрафти ҷомеа то замони мо омада расидааст. Аз таҳқиқу таҳлили ҳунари мазкур бармеояд, ки дар оғоз чуроб аз пашми ранги табиӣ, яъне сафед, сиёҳ, ҳокистарранг ва зардҷатоб тавассути сикҳо, ки миёни чуроббофон бо тарзи бофти «чуроби дусиҳа ва қорсиҳа» ё қангаки худсохти ҷӯбӣ (чуроби яқсиҳа), ки дар раванди таърих тақомул меёфтанд, бофта мешудааст. Чуроби

яксиха, ки бо чангак бофта мешуд, машхуртарин ба ҳисоб мерафт. Дарозии чангак 14,5 см буда, нӯгаш 12,5 см-ро ташкил медиҳад, ки 2 см ба тарафи рост ҳам дода шудааст. Барои бофтани чуроб аз пашми ғусфанд, буз ва уштур тавассути асбобҳои оддӣ дастӣ, ки аз чӯб омода мешуданд, ресмон тайёр мекарданд. Ресмони чуроббофӣ аввал аз пашми ранги табиӣ ва баъди пайдо шудани усули рангтайёркунӣ аз рангҳои мухталиф омода мешуд. Рангро аз реша, поя, барг, самари дарахту буттаҳо ва растаниҳо тайёр мекардаанд, ки сифати хеле баланд дошт. Дар тайёр намудани ранг аз решаи рӯян, ширинбия, зелола, барг ва решаи бобуна, чойкаҳақ, пӯстлохи пиёзи кӯҳӣ, сиёҳии сакфи хона ва ғайра истифода мебардаанд. Ҳар як чуроббоф рангро бо тахайюлот ва завқи хеш интихоб карда, дар инъикоси гул истифода мебард. Гул ва нақшу нигор ҳам дар алоҳидагӣ ва ҳам мураккаб бофта мешуд, ки имрӯз низ хунарамандон амали мазкурро дар бофтани чуроб истифода мебаранд.

Намунаҳои аввалини чуроб хеле сода буда, найчашакл ва бе пошнаву панча, ки қисми чуроби ҳозираро ташкил медиҳанд, бофта мешудаанд. Панчаи чуробҳои қадимаро бо ресмони кӯтоҳ гиреҳ мекардаанд, вале пошна вучуд надошт. Чуробҳои мардона, занона ва кӯдакона бо андозаашон, яъне дарозӣ ва пахноӣ аз ҳамдигар фарқ мекардаанд. Андозаи чуробҳои мардона то рон буда, дар бофтани он аз 80 то 90 *так* истифода бурда мешуд. Тибқи маълумоти мавҷудбуда ин навъи чуробро одатан шикорчиён ва ҷӯпонҳо мепӯшидаанд, вале перомунӣ тарзи пӯшидани чуроб мусоҳиб Шосулаймонова Давлатхотун (1932) чунин иброз намуданд: «Ба гуфтаҳои бибиҳоямон давраҳои қадим иқлими кӯҳистон хеле хунук будааст. Мардум, бахусус мардҳо, ки ба корҳои берун аз хона (шикор, шудгор, об додани замин, чамъоварии ҳезум ва ғайра) машғул мешуданд, либоси гарм надоштанд. Аз ин лихоз хангоми хунукиҳои шадид чуробро ду ё се адад болои ҳам мепӯшидаанд. Занон, ки ба корҳои дохили хона машғул буданд фақат як ҷуфти чуроб мепӯшидаанд». Чуробҳои занона ва кӯдакона то зону бофта мешудаанд. Барои бофтани чуроби занона аз 60 то 65 ва кӯдакона бошад аз 20 то 32 *так* истифода бурда мешудааст. Дар интиҳоби ранг ва ороиш чуробҳои занона ва мардона аз ҳамдигар фарқ мекарданд. Барои бофтани чуроби занона рангҳои равшан ва ороиши намуди ислимӣ истифода бурда шуда, чуроби мардона бошад бо рангҳои тиратар ва ороиши намуди геометрӣ ё зооморфӣ бофта мешудааст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар замони собиқ Иттиҳоди Шуравӣ дар шаҳри Хоруғ фабрикаи дӯзандагии «Ҳаёт» дар қатори дӯхтани намудҳои гуногуни либос, ҳамчунин бофтани чуробро низ ба роҳ монда буд, вале талабот ба чуробҳои дастибофи хунармандон зиёдтар буд, зеро ки чуробҳои дастибоф сифати баланд дошта, бо интиҳоби ранг ва нақшу нигор бартарият доштанд. Таҳлилҳо муайян мекунанд, ки ҳар як гули дар чуроб нақшгардида нишон ё рамзест, ки решааш аз замони ориёӣҳо маншаъ гирифтааст ва дар фарҳанги маънавии тоҷикони Бадахшон мақоми хос пайдо кардааст. Қадимтарин намудҳои гул – *алов*, *партовӯс*, *нӯйҷак* ё *айрамгул*, *нахҷир-хоҳак*, *гирдоб* ва ғайра мебошанд, ки то имрӯз дар чуробҳои бадахшонӣ бофта мешаванд. Гули *алов* рамзи оташ, гармӣ, шуълаи офтоб ба ҳисоб меравад, ки замони пеш ҳафт намуд доштааст ва дар бофтаниш низ аз ҳафт намуди ранг истифода бурда мешудааст. Намуди дигари гул *нахҷир-хоҳак* ба маъно шохи нахҷир мебошад, ки на танҳо дар чуроб бофта мешудааст, балки дар шерозаи тоқӣ ва бузовези хонаи бадахшонӣ низ тасвир гардидааст. Ин навъи гул рамзи фазои ғайбӣ, робита бо офаридагори дошта, ду шохи аз як реша баромада бошад рамзи решаи ҷаҳонӣ – дарахти ҳаётро ифода мекунад. Гули *партовус* рамзи зебӣ, гуногунрангии табиат, ҷавонӣ ва ишқро ифода мекунад. Маъмултарин гули қадима ин *нӯйҷак* ё *айрамгул*, яъне чоркалид, свастика мебошад, ки бо нӯҳ намуд бофта мешудааст. Рамзи мазкур яке аз нишонаҳои қадимтарини ороиши геометрӣ буда, дар фарҳанги мардуми эронӣ ифодакунандаи тавфиқ, намоиши офтоб дар афлок, равшанӣ ва некиву хубӣ мебошад. Шакли рамз ҷаҳор қисматро ба вучуд овардааст, ки ба маъно чор тарафи дунё, чор аносир ва чор фасли сол мебошад. Дар баробари рамзи офтобӣ буданиш, ҳамчунин сернасли, барқароршавии ҳаёт, фаровонӣ ва серҳосилиро низ ифода мекунад. Қайд кардан бамаврид аст, ки ҳунари чуроббофӣ дар замони соҳибистиклолии кишвар ривҷу раванг ёфта, хунармандон дар баробари нақшу нигори давраи бостон нақшҳои нави мутобиқи замонро низ рӯи кор оварда истодаанд, ки қисми зиёдашон таҷассумгари табиати ин сарзамини кӯҳсор мебошанд. Феълан ҳунари чуроббофӣ такмил ёфта, дар интиҳоби ранг, андозаи чуроб ва тарзи бофт низ таҳаввулот ба назар мерасад.

Хулоса чуроб ва ҳунари чуроббофӣ хоси тоҷикони Бадахшон буда, дар фарҳанги маънавии сокинони минтақа рамзи сарват, ифодагари бойгарӣ, нишони баракат мебошад. Ҳанӯз аз замони пеш чуробро

барои арӯсу домод ва ҳамчуни ба сифати тӯҳфа кардан ба меҳмони олиқадр махсус омода мекарданд. Дар рӯзи тӯй аз 2 то 4 адад чуробро ҳамчун рамзи сарватмандӣ ва баракат бо либоси арӯс дар «*ҷаҳдӯн/ҷоҳдӯн*» яъне сандук мегузоштаанд. Ҳангоми ба хонаи домод овардани арӯс хушдоман ё зани кӯҳансол, аз наздикони домод ба келин чуроб тӯҳфа мекардаанд, ки маънои пазируфтани ва орзуи муборак будани пойқадами арӯс ба хонаводаашонро ифода мекунад. Чуробро дар маросими хурсандӣ ба китфи раққосон мепартоянд, ҳамчуни ба наздикон ва меҳмонон ҳамчун рамзи самимият ва таманиёти нек аз қадим то кунун тӯҳфа менамоянд. Анъанаҳои қадимаи аҷдодӣ то кунун миёни мардум роиҷ ҳастанд.

Китобнома:

1. Ақризов, М.М. Алексей Алексеевич Бобринской-муҳаққиқи таърих ва этнографияи Бадахшон / М.М. Ақризов. - Душанбе: ЧДММ «Ганҷи хирад», 2022. – 68 с.
2. Андреев, М.С. Таджики долины Хуф. Т. 1-2. / М.С. Андреев. - Бишкек: ОсОО Джем Кей Джи, 2020. – 794 с.
3. Бобринский, А.А. Орнамент горных таджиков Дарваза (Нагорная Бухара) / А.А. Бобринской. - М.: Творчество скоропеч. А.А. Левенсона, 1900. – 54 с.
4. Додхудоева, Л. Санъати мардумии Тоҷикистон (хунароҳои анъанавӣ) / Л. Додхудоева. – Душанбе: Адиб, 2011.- 317с.
5. Ершов, Н.Н. Ремесла таджиков Дарваза / Н.Н. Ершов. - Сталинобод: Нашриёти АИ РСС Тоҷикистон, 1956. – 11 с.
6. Қушматов, А. Роҳи бузурги абрешим ва аҳамияти таърихӣ он / А.Қушматов, Д.Сангинов // Паёми Донишгоҳи Омӯзгорӣ. – 2020. – С. 180-184.
7. Мамадамонов, С. Ҳунари бофандагии мардуми Бадахшон / С. Мамадамонов. - Хоруғ: Логос, 2015. – 56 с.
8. Минаев, И. Сведения о странах по верховьям Аму-Дарьи / И. Минаев. - СПб.: Типография Н.С. Балашева, 1879. – 267 с.
9. Ричард Рутт. Таърихи бофандагии дастӣ / Ричард Рутт. - Лондон: Ботсфорд, 1987. – 256 с.
10. Семёнов, А.А. Таърихи Шуғнон / А.А. Семёнов. - Ташкент: Общество для изучения Таджикистана и иранских народностей за его пределами, 1926. - 250 с.

11. – URL: <http://collections.vam.ac.uk/item/O128882/sock-unknown/>
– Текст: электронный.
12. – URL: <https://collection.cooperhewitt.org/objects/18388153/> –
Текст: электронный.
13. – URL: (<https://www.vam.ac.uk/articles/the-history-of-hand-knitting>). – Текст: электронный.
14. – URL: (<http://opuselenae.com/wp-content/uploads/2013/08/Egyptian-Stockings.pdf>). – Текст: электронный.

СТРАНИЦЫ ИЗ ЖИЗНИ ПИРА САИД АХМАДША

Карамова И.¹⁴

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

Саҳифае аз зиндагиномаи Пир Саид Аҳмадиш

Дар мақола воқеаҳое, ки зиёда сад сол пеш дар Помир рӯй дода буданд, таҳлил шудаанд. Аз таърих маълум аст, ки дар он давра (аввали асри XX) байни Россия аз як тараф ва Англия аз тарафи дигар муборизаи шадид авҷ гирифтанд, ҳар кадоме аз онҳо қўшии мекард, ки нуфузи худро дар ин минтиқа пурзӯр намояд. Барои расидан ба ин мақсад, онҳо ҳар гуна воситаҳоро ба кор мебурданд, хатто қўшии мекарданд, ки намояндагони динро ба воситаи ришва ба тарафи худ ҷалб намоянд.

Калидвожаҳо: мубориза, минтиқа, таъсир, рақобат, мавқеъ, дин, рӯҳониён, халифа, пайравон, пир.

Страницы из жизни Пира Саид Ахмадша

В статье анализируются события, которые происходили сто лет назад на Памире. Из истории известно, что в этот период (начало XX века) шла ожесточённая борьба между Россией с одной стороны и Британией с другой

¹⁴**Карамова Ибодат Имоназаровна** - ходими илмии шўъбаи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кўчаи Иҷубов, 118. Тел.: (+992)934111976; e-mail: ibodat.karamova@mail.ru.

Карамова Ибодат Имоназаровна - научный сотрудник отдела истории, археологии и этнографии Института гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, г. Хоруг, ул. Идзубова, 118. Тел.: (+992)934111976; e-mail: ibodat.karamova@mail.ru.

Karamova Ibodat Imomnazarovna – Researcher at the Department of History, Archeology and Ethnography of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog, st. Idzhubov, 118. Tel.: (+992)934111976; e-mail: ibodat.karamova@mail.ru.

сторон. Каждая из них старалась укрепить своё влияние в этом регионе. Для достижения своей цели обе страны использовали любые средства, лишь бы укрепить свои позиции. В отдельных моментах не гнушались даже путем подкупа привлечь на свою сторону отдельных личностей, в том числе и религиозных деятелей - пиров.

Ключевые слова: борьба, регион, влияние, соперничество, позиция, религия, духовенство, халифа, мюрид, пир.

Pages from the life of Pir Said Akhmadsha

The article analyzes the events that took place hundred years ago in the Pamirs. It is known from history that during this period (the beginning of the 20th century) there was a fierce struggle, between Russia on the one hand and Britain on the other. Each of them tried to strengthen its influence in this region. To achieve their goal, both countries used any means to strengthen their position. At some points they did not hesitate to even by bribery attract individuals to their side, including religious figures - pirs.

Key words: *struggle, region, influence, rivalry, position, religion, clergy, khalifa, murid, pir.*

Как известно из истории, Великобритания, из-за опасения вторжения России через Центральную Азию в Индию, предприняла ряд попыток для превращения Афганистана в буферную зону между Россией и Индией, которая тогда являлась колонией Англии. Для осуществления этой цели, Великобритании пришлось трижды воевать с Афганистаном (1838-1842; 1878-1880; 1919г.г.), и почти каждый раз из войны выходила побеждённой.

С 1878 года по 1901 г. эмиром Афганистана являлся Абдурахманхан (1844-1901). Именно при эмире Абдурахманхана Афганистан приобрёл свои теперешние границы. Границы эти он установил путём войны в тяжёлых условиях феодальной раздроблённости Афганистана, опираясь, частично, на поддержку со стороны Англии. Именно под подстрекательством Великобритании в 1883 году Абдурахманхан захватил Рушан, Шугнан и Вахан, которые по договору о разграничении 1872-73 входили в сферу влияния России.

Население Вахана, Шугнана и Рушана исповедовало ветвь ислама исмаилизм. Исмаилизм исповедовали также населения Мунджана, Зебака, Санглича, и т.д., которые были принудительно присоединены к Афганистану во второй половине XIX века.

Исмаилиты обоих берегов реки Пянджа и причисленные территории, в религиозном отношении управлялись пирами, которые в свою очередь подчинялись Иمامу времени Ага-Хану III-ему,

резиденция, которого находилась в Бомбее, в колониальной стране Индии.

По каким-то по сей день не установленным причинам, в Мунджане произошла ссора между пирами с одной стороны, и жестокое обращение эмира Абдурахманхана с исмаилитам с другой стороны привело к тому, что пир Саид Ахмадша и его брат Саид Махмудша со своими семьями в сопровождении сотни мюридов покинули Мунджан и переправились через реки Пянджа в русский Вахан. Это было в 1899 году. Третий брат Саид Ахмадша, Саид Хоразмшах остался в Мунджане. Их отец Саид Мизрабша, также остался в Мунджане. Прожив около 3-х лет в Вахане, Саид Ахмадша и его младший брат Саид Махмудша со своим семьями в сопровождении своих мюридов перешли через перевал Рубот в Джавшангозе, а оттуда в кишлак Цордж, где жили некоторое время.

Позже при помощи Азизхана, они переселились в кишлак Тусян, а оттуда в кишлак Тавдем и там обосновались. До сегодняшних дней в этом кишлаке сохранился дом, который был построен пиром Саид Ахмадшахом и его братом Саид Махмудшахом. В 1902 году пир Саид Ахмадша и его брат перебрались в теперешний Ботсад, который в народе по сей день называется Шадахт - равнина шаха. При непосредственной помощи своих мюридов, пир превратил, эту пустынную местность, в цветущий сад.

Свой отъезд из Мунджана, пир Саид Ахмадша обосновывает тем, что эмир Кабула Абдурахманхан, относился к исмаилитам, как к еретикам и не считал их истинными мусульманами. Вёл против них карательные рейды. Исмаилиты были вынуждены оставить родные места и переселиться в сопредельные страны [8].

По итогам второй англо-афганской войны 1878-1880 гг. Афганистан хоть и вышел из этой войны победителем, согласился на условие Англии не вести внешнеполитический курс с сопредельными странами, особенно, с Россией, без ведома Англии.

Англичане были в весьма хороших отношениях с имамом исмаилитов Агаханом III. Следовательно, они могли повлиять на Абдурахманхана, поменять своё отношение к исмаилитам, но почему-то они этого не сделали. Население этих территорий было вынуждено покинуть свои дома, и вернуться частично в обжитые места, только после смерти Абдурахманхана в 1901 году.

Летом 1904 года пир Саид Ахмадша, по неизвестным причинам, решил вернуться в родной Мунджан. По архивным данным будто

афганские правители предложили ему вернуться на родину предков и занимать свою прежнюю должность пира, а брату его Саид Хоразмша, который находился в Мунджане, обещали государственную должность. Барон Черкасов уговаривал Саида Ахмадша не вернуться в Мунджан, так как был уверен в определённой затее англичан, унижить авторитет России среди местного населения, чего Россия очень опасалась. Саид Ахмадша не послушал барона Черкасова и пустился в путь, переправившись в кишлаке Вируджак на левый берег реки Пянджа и в сопровождении своих мюридов направился в сторону Султан Ишкашима. Не добравшись до Мунджана, по невыясненным причинам, он скончался. Мюриды довезли тело пира в Мунджан и похоронили там.

Афганцы не выполнили своё обещание по отношению к брату Саид Ахмадша, Саид Хоразмша. Они не только не дали обещанную должность, но и отправили его в захолустье под строгим надзором.

Есть версия, что Саид Ахмадша умер не своей смертью. Одни считают, что пир был отравлен русскими, так как они не хотели упустить такого влиятельного пира как Саид Ахмадша, так как отъезд пира в Мунджан мог пошатнуть авторитет России среди горцев Западного Памира. Этим могли воспользоваться англичане, которые были заинтересованы в укреплении своей позиции в регионе. Они были готовы использовать любой повод для нанесения ущерба России на Памире. Считаем, что версия о том, что Саид Ахмадша был отравлен русскими, не имеет под собою почву. Среди своих мюридов в Шахдаре пир пользовался огромным влиянием, и просто так он не мог бы их покинуть, тут были какие-то веские причины, о которых пока мы ничего не знаем. О пире среди его мюридов ходили легенды. По словам 80 летней жительницы кишлака Намадрож Рашткалинского района, Бегимо (запись проводилась в 1990 году), пир Саид Ахмадша обладал неординарными способностями. Несколько раз перевоплотилась его душа. Вот, что слышала о пире от своего отца Бегимо. «Отец рассказывал, - говорит она, что однажды он с пиром поднялись в горы на охоту. Пир поднялся на огромный утёс, посмотрел вокруг и говорит, когда-то давным-давно он был девушкой, её выдали замуж. По дороге в дом жениха она заболела и душа покинула её тело. Похоронили её на том же месте, где скончалась. В могилу с ней положили расчёску из бычьего рога. Указал место могилы. Поехали и обнаружили могилу. Раскрыли могилу, там кроме расчёски ничего не нашли, кости же целиком разложились». Другой случай: «Пир Саид

Ахмадша со своей прислугой выбрал место жительства кишлак Тавдем Рашткалинского района. В середине кишлака рос огромное многолетнее дерево грецкого ореха. Под деревом находилась кузница. Однажды пир проходил мимо кузницы под деревом. В кузнице работали люди. Пир им говорит: «Отойдите из-под дерева, оно сейчас свалится». Люди были удивлены, как это он знает, он только недавно переселился в это место, а дереву сотни лет. Пир сказав это, продолжил свою дорогу, в этот момент дерево, действительно, свалилось», Таких легенд о пире много. Эти легенды и укрепляли веру мюридов в своем пире, о его невероятных способностях.

По словам Шамирова Саидрасула 1956 года рождения, внука Шамира (1874-1978), который сопровождал пира до Вируджака в 1904 году, есть и другое мнение, которого он услышал от своего деда.

Будто, Саид Ахмадша заболел и не хотел, чтобы его похоронили в чужой для него земле. Потому и попросил своих мюридов, его больного доставить на родину его предков в Мунджан. Своим мюридам при этом говорил, что если не досталась мне вода Мунджана, то достанется земля Мунджана т.е. прах его будет похоронен в Мунджане.

Сопровождали Саид Ахмадша до кишлака Вирудчака, который расположен на правом берегу реки Пянджа на 10 км. к югу от Хорога в сторону Ишкашима, Абдолбек (1880-1980) житель Хорога, выходец из афганского Шугнана, и Шамир (1874- 1978) житель Хорога, выходец из Мунджана. Шамир приехал в Шохдару вместе с пиром в 1899 году.

В кишлаке Вирудчак пир переправился на левый берег реки Пянджа, где его уже ждали мюриды, и в их сопровождении направился в сторону Мунджана, по левому берегу названной реки [8].

Русская сторона, как уже было подчёркнуто выше, была хорошо осведомлена, о том, каким авторитетом пользуется пир в обоих берегах реки Пянджа среди своих мюридов. Исходя из этого, русская сторона никак не могла упустить такого влиятельного пира из своих владений в Афганистан. Уговоры Барона Черкасова не убедили пира отказаться от затеи вернуться в Мунджан, а силой они не могли заставить пира остаться в Шугнан, да и не хотели этого. Нужно подчеркнуть тот факт, что Барон Черкасов прекрасно знал персидский язык и в определённой степени был знаком с доктриной исмаилизма, что и в определённой степени повышал его авторитет среди аборигенов.

Из беседы Барона Черкасова с пиром Саид Ахмадша, вытекает, что пир имел большое количество своих мюридов как на левом берегу

реки Пянджа, так и на правом берегу этой реки, и был по тем меркам богатым, но жил бедно, так как все что ему приносили мюриды, раздавал неимущим мюридам [3]. Вопрос по каким причинам афганские власти попросили пира вернуться в Мунджан, остаётся открытым. Из беседы А. Бобринской с пиром Саид Ахмадша становится ясным, что восемь поколений тому назад предки пира переселились из Медины в Мунджан, где жили до последнего времени. Рассказчик перебрался из Мунджана в Читрал, но англичане попросили его удалиться в свои земли, находя, что у него слишком много подчинённых в других государствах. Здесь в Шахдаре он второй год. Семья только что приехала окольным путём через Каракорум. Афганцы не пустили их через свои владения. Халифы пира распределялись следующим образом: один в Шахдаре в кишлаке Паршид, другой на Пяндже по ту сторону реки в кишлаке Водж (точнее Вийод. - И.К.), третий в Дарморахте, по ту сторону реки в кишлаке Арахт, четвёртый в Гаране в кишлаке Багуш, пятый в Зебаке в кишлаке Бозгир, шестой в Мунджане, седьмой в кишлаке Карон, недалеко от Файзабада, 8-й в Катагане в кишлаке Пью, 9-й в Читрале, в кишлаке Инджигон и Кочит, 10-й Яркенте, 11- ниже Файзабада, в кишлаке Дараим [2, 14].

Нужно подчеркнуть тот факт, что русские относились к вероисповеданию местного населения с глубоким уважением и не попирали их достоинство. Барон Черкасов, побывав на Западном Памире, в 1904 году, оставил среди местного населения и их пиров добрые воспоминания о себе. Донесения и отчёты А. Черкасова живые страницы из истории жителей Западного Памира конца XIX и начала XX века [3].

«Обладая знанием персидско-таджикского языка, быта и традиции исмаилитов Памира, их автор имел возможность без переводчика, беседовать со всеми, кто к нему обращался» [7, 88].

В настоящее время потомки пира Саид Ахмадша живут в Шахдаре, в Хороге, в Мунджане, Читраре, Зебаке, Сагличе, Вахане, Султан Ишкашме, Шугнане, Дарвазе. С предками пира Саид Ахмадша встречался внук Шамира Саидрасул. Саидрасул житель Хорога 1956 г.р. По линии Ага-Хана с 1997 года по 2006 года побывал в места предков исмаилитов Афганистана, в том числе и на родине пира Саид Ахмадша - Мунджан. На вопросы Саидрасула потомкам пира, почему их предки в конце XIX века покинули родные места, они ответили, что пир исходил из следующего соображения: оружие у них

нет, силы не равны и чем, погибнуть в неравном бою, лучше переселиться в другие места, до лучших времён. Это было во времена правления эмира Абдурахманхана.

Следует упомянуть, что в первые годы советской власти на Памире отношение к пирам со стороны новой власти было в определённой степени положительной. Свидетельству тому может послужить поручения Ага-Хана III, миссию Хаджи Сабзали. На западном Памире, он по сей день известен как Машнари (искаженная форма слова миссионер. - И.К.). В начале 20-ых годов на Западный Памир, где уже закрепились Советская власть, с религиозной миссией, по поручению из Бомбея приехала делегация во главе с Хаджи Сабзали. Новая власть не только не воспрепятствовала этой миссии, но и в определённой степени оказывала содействие Хаджи Сабзали, вести свои проповеди среди местного населения [3].

В 30-ые годы XX века отношение Советской власти к духовным лидерам местного населения коренным образом изменилось. В этот период пиры подвергались гонениям. Сын пира Саид Амадша - Саид Хаджабадал, по поручению Агахана III, был назначен пиром вместо отца. В тридцатые годы пир был отравлен ядом, от которого он и скончался. Сын Саид Хаджабадала - Саид-Ахмадша (названный в честь деда) был расстрелян в СИЗО г. Хорога. Уничтожены они были выходцами из числа собственных мюридов. В настоящее время предки пира Саид Ахмадша наряду с афганским Мунджаном живут и в г. Хороге ГБАО и пользуются уважением со стороны исмаилитов края. Сегодня многие, оправдывая того времени, говорят, что время было такое, иначе и быть не могло.

Литература:

1. Акрамов, Н.М. Вопросы истории, археологии и этнографии, и народов Памира и припамирья в трудах Б.Л. Громбчевского / Н.М. Акрамов. - Душанбе: Ирфон, 1974. -131 с.
2. Бабринской, А.А. Сектаи Исмаилия в русских и бухарских пределах Средней Азии / А.А. Бобринской. – Москва, 1902, - С. 18.
3. Госархив ГБАО. Фонд № 19, д № 28.
4. Искандаров, Б. Социально-экономические и политические аспекты истории памирских княжеств (X в. - первая половина XIX в.) / Б.Искандаров. – Душанбе: Дониш, 1983. - 160 с.

5. Карамова, И. Западный Памир в зеркале истории / И. Карамова. - Кишинёв: OmniScriptum Publishing Group, Lambert Academic Publishing, 2021. – 150 с.

6. Карамшоев, Д. Пограничники и жители Памира / Д.Карамшоев, И. Харкавчук. – Хорог: Памир, 1995. – 88 с.

7. Шохуморов, А. Разделение Бадахшана и судьбы исмаилизма / А. Шохуморов. - Душанбе: ИВАНТ, 2008. – 128 с.

8. Шамиров, С. Личный архив.

УДК: 331.5.024.5

**ОЦЕНКА МАСШТАБОВ САМОЗАНЯТОСТИ
НАСЕЛЕНИЯ И НЕОБХОДИМОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО
ВОЗДЕЙСТВИЯ НА НЕЕ**

Джонмамадов Ш.¹⁵

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

Баҳодиҳии миқёси худмаишгулиятии аҳоли ва зарурати таъсири давлат ба он

Мақола ба таҳлили миқёси худмаишгулият дар минтақа ва омӯзиши нақши даҳолати давлат дар рушди ин соҳа бахшида шудааст.

Муаллиф худмаишгулиро шакли муҳими шугл мешуморад, ки дар шароити ноустувори иқтисодӣ, имкониятҳои маҳдуд дар бозори меҳнат ва тағйироти технологӣ алтернативаи фаъолияти анъанавии меҳнатӣ мегардад. Ба усулҳои баҳодиҳии миқёси худмаишгулият, аз ҷумла истифодаи омили расмӣ, маълумотиҳои андоз, тадқиқоти сотсиологӣ ва таҳлили тамоюлҳои бозор диққати махсус дода мешавад.

Дар мақола инчунин омиҳое, ки ба афзоиши шугли аҳоли таъсир мерасонанд, аз қабيلي рушди технологияҳои рақамӣ, мавҷудияти низомҳои махсуси андозбандӣ ва тағирёбии муносибатҳои ҷомеа ба фаъолияти соҳибкорӣ таҳлил карда шудаанд. Муаллиф аҳамияти дастгирии давлатро ба шахсони худкор тавассути соддагардонии андоз, пешниҳоди имтиёзҳо, субсидияҳо, инчунин фароҳам овардани инфрасохтор барои рушди соҳибкориҳои хурд ва фриланс таъкид кардааст.

Муаллиф дар асоси таҳлил ба хулосае меояд, ки даҳолати фаъоли давлат барои дастгирии худмаишгулият зарур аст. Он фароҳам овардани шароит барои беҳтар намудани ҳифзи иҷтимоии шахсони худмаишгул, ҳавасмандгардонии иштироки онҳо дар иқтисодиёти миллӣ, дастрасӣ ба барномаҳо ва воситаҳои таълимӣ барои рушди малакаҳои соҳибкорӣ иборат аст.

¹⁵**Чонмамадов Шермамад Бекмамадович** – доктори илмҳои иқтисод, профессор, сарҳодими илмӣ шубҳаи тадқиқоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов, 64. Тел.: (+992)934430405; e-mail: shermamad@bk.ru.

Джонмамадов Шермамад Бекмамадович - доктор экономических наук, профессор, ведущий научный сотрудник отдела социально-экономического исследования Бадахшана Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: г. Душанбе, ул. Нахимова, 64. Тел.: (+992)934430405; e-mail: shermamad@bk.ru.

Jonmamadov Shermamad Bekmamadovich - Doctor of Economics, Professor, Leading Researcher at the Department of Socio-Economic Research of Badakhshan of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: Dushanbe, st. Nakhimova, 64. Tel.: (+992)934430405; e-mail: shermamad@bk.ru.

Кор ба аҳамияти худмаишулият барои суботи иҷтимоӣ ва иқтисодии минтақа таваҷҷуҳ зоҳир намуда, зарурати муносибати маҷмӯӣ ба танзими ин сегменти бозори меҳнатро барои фароҳам овардани шароити устувор барои шахрвандони худкор таъкид мекунад.

Калидвожаҳо: худмаишул, шуғли расмӣ, шуғли ғайрирасмӣ, бекорӣ, бозори меҳнат, ҳифзи иҷтимоӣ, батанзимдарории давлатӣ.

Оценка масштабов самозанятости населения и необходимость государственного воздействия на неё

Статья посвящена анализу масштабов самозанятости в регионе и исследованию роли государственного вмешательства в развитие этого сектора. Автор рассматривает самозанятость как важную форму занятости, которая становится альтернативой традиционной трудовой деятельности в условиях экономической нестабильности, ограниченных возможностей на рынке труда и технологических изменений. Особое внимание уделено методам оценки масштабов самозанятости, включая использование официальной статистики, налоговых данных, социологических исследований и анализа рыночных тенденций.

В статье также анализируются факторы, влияющие на рост самозанятости, такие как развитие цифровых технологий, доступность специализированных налоговых режимов и изменение общественного отношения к предпринимательской деятельности. Автор подчёркивает важность государственной поддержки самозанятых через упрощение налогообложения, предоставление льгот, субсидий, а также создание инфраструктуры для развития малого бизнеса и фриланса.

На основе проведённого анализа, автор приходит к выводу о необходимости активного государственного вмешательства в поддержку самозанятости. Это включает создание условий для улучшения социальной защиты самозанятых, стимулирование их участия в национальной экономике, а также предоставление доступа к образовательным программам и инструментам для развития предпринимательских навыков.

Работа акцентирует внимание на значении самозанятости для социальной и экономической стабильности региона и подчёркивает необходимость комплексного подхода к регулированию этого сегмента рынка труда для создания устойчивых условий для самозанятых граждан.

Ключевые слова: самозанятость, официальная занятость, безработица, рынок труда, социальная защита, государственное воздействие.

Assessment of the scale of self-employment of the population and the need for state influence on it

The article is devoted to the analysis of the scale of self-employment in the region and the study of the role of government intervention in the development of this

sector. The author considers self-employment as an important form of employment, which becomes an alternative to traditional work activity in conditions of economic instability, limited opportunities in the labor market and technological changes. Particular attention is paid to methods for assessing the scale of self-employment, including the use of official statistics, tax data, sociological research and analysis of market trends.

The article also analyzes factors influencing the growth of self-employment, such as the development of digital technologies, the availability of specialized tax regimes and changes in public attitudes towards entrepreneurial activity. The author emphasizes the importance of government support for the self-employed through tax simplification, provision of benefits, subsidies, as well as the creation of infrastructure for the development of small businesses and freelancing.

Based on the analysis, the author comes to the conclusion that active government intervention is necessary to support self-employment. This includes creating conditions to improve social protection for the self-employed, encouraging their participation in the national economy, and providing access to educational programs and tools to develop entrepreneurial skills.

The work focuses on the importance of self-employment for the social and economic stability of the region and emphasizes the need for an integrated approach to regulating this segment of the labor market to create sustainable conditions for self-employed citizens.

Key words: *self-employment, official employment, unemployment, labour market, social protection, state impact.*

Самозанятость в нашей стране существовала и до реформ, но в ограниченных масштабах, в основном полулегально и нелегально, поэтому неизбежно должна была пережить период легитимного «бума». В формах кооперативов, индивидуальной трудовой деятельности, совместных, а затем и малых предприятий самозанятость стала интенсивно расти в тех отраслях хозяйства, в которых она распространена и в рыночных странах. Это услуги, торговля, строительство, сельское хозяйство, производство промышленных потребительских товаров и т.п.

Самозанятость населения — это форма трудовой деятельности, при которой человек работает на себя, не имея работодателя, и получает доход от предоставления услуг или производства товаров. Самозанятые граждане не нанимают работников и, как правило, занимаются индивидуальной предпринимательской деятельностью, но без регистрации в качестве юридического лица или индивидуального предпринимателя (фрилансеры, репетиторы, мастера по ремонту, водители такси, няни, садовники и т.д.).

Роль самозанятости в современном обществе

Самозанятость в последние десятилетия становится важной частью экономики. Это не только предоставляет возможности для людей, которые хотят работать на себя, но и способствует развитию инноваций, стимулирует конкуренцию и улучшает качество услуг. В то же время самозанятые сталкиваются с проблемами, такими как нестабильность доходов, отсутствие социальных гарантий (пенсии, медицинского страхования) и необходимость самому заниматься налоговыми вопросами и юридической защитой.

Таким образом, самозанятость является важным и растущим феноменом в современном мире, обусловленным различными социальными, экономическими и технологическими изменениями.

Самозанятость существует по ряду причин, которые могут быть экономическими, социальными, технологическими и культурными. Вот некоторые из них:

1. Гибкость и независимость

Самозанятые имеют большую свободу в организации своего рабочего времени и выборе проектов. Самозанятые часто имеют возможность работать с несколькими клиентами одновременно, что дает им возможность разнообразить свой опыт и доходы. Это также позволяет устанавливать более разнообразные и краткосрочные контракты, что делает работу менее однообразной.

Это привлекает тех, кто не хочет работать в строгих рамках традиционной работы с фиксированным графиком или под руководством работодателя.

2. Недоступность традиционной занятости

В некоторых странах и регионах на рынке труда может быть нехватка рабочих мест, особенно для людей с низким уровнем квалификации или в условиях экономического кризиса. Это побуждает людей искать альтернативные источники дохода через самозанятость.

3. Развитие технологий

Современные технологии, особенно интернет и мобильные приложения, способствуют росту самозанятости. Появление онлайн-платформ, таких как фриланс-биржи, сайты для удалённой работы, а также возможности для создания собственного бизнеса через интернет-магазины или другие цифровые ресурсы, значительно расширило доступ к рынкам и возможностям для самозанятых.

4. Желание повысить доход

Многие люди становятся самозанятыми, чтобы заработать больше, чем на традиционной работе. В условиях ограниченного роста зарплат в некоторых отраслях самозанятость может быть более выгодной.

Влияние самозанятости на социально-экономическое положение страны — это многогранный процесс, который оказывает как положительное, так и отрицательное воздействие на различные сферы экономики и общества. Рассмотрим, как самозанятость может повлиять на социально-экономическую ситуацию в стране, исходя из нескольких ключевых факторов.

Положительное влияние самозанятости заключается в следующем:

1. Снижение уровня безработицы в регионе, посредством создания новых рабочих мест и гибкости занятости (например, для женщин, инвалидов, молодежи, пенсионеров)

2. Создается основа для роста малого и среднего предпринимательства и развивается инновационный и креативный сектор экономики (IT-услуги, маркетинг, дизайн, консалтинг)

3. Увеличение налоговых поступлений и снижение нагрузки на государственные ресурсы

В некоторых странах самозанятые платят налоги на упрощённых условиях, что обеспечивает дополнительные поступления в бюджет. Например, в России был введен налог на профессиональный доход (НПД), который позволяет самозанятым платить меньшие налоги, чем индивидуальные предприниматели или крупные компании, но при этом они всё равно участвуют в формировании госбюджета. Было бы целесообразно использовать этот опыт в условиях Республики Таджикистан.

Снижение социальной нагрузки на государство. Самозанятые обычно не пользуются социальными гарантиями в том объёме, как наёмные работники, что снижает финансовую нагрузку на государственные программы социальной поддержки (например, пособия по безработице, пенсионное обеспечение и т. д.).

4. Увеличение гибкости рынка труда

Гибкость для работодателей и работников. Появление самозанятых позволяет бизнесам быстрее адаптироваться к изменениям в спросе и предложении, избегая необходимости нанимать постоянных сотрудников для временных или сезонных задач. Это

снижает риски для работодателей, повышая гибкость и динамичность экономики.

Мобильность рабочей силы. Самозанятые могут работать удаленно, предоставлять услуги на международных рынках, что способствует интеграции в глобальную экономику и повышает конкурентоспособность страны.

Отрицательное влияние самозанятости проявляется в следующем:

1. Неустойчивость доходов и финансовая нестабильность

Риски для самозанятых. Отсутствие фиксированного дохода у самозанятых часто приводит к финансовой нестабильности. Это может затруднять планирование бюджета и потребительских расходов на уровне семьи и всей экономики в целом.

Трудности с доступом к финансированию. Самозанятые могут сталкиваться с трудностями при получении кредита или других финансовых продуктов, так как они не имеют стабильной формы занятости и часто не могут предоставить достаточные гарантии для банков.

2. Отсутствие социальной защиты

Проблемы с социальной защитой. Самозанятые, как правило, не имеют тех же социальных гарантий, что и наёмные работники (например, пенсии, оплачиваемые больничные и отпуска, медицинская страховка). Это может создать социальную несправедливость и увеличить неравенство между разными группами населения.

Риски для пенсионной системы. В странах, где значительная часть трудоспособного населения становится самозанятым, может возникнуть проблема с финансированием пенсионных и социальных фондов, поскольку самозанятые могут не делать взносы в пенсионные и социальные системы на том уровне, который необходим для устойчивости этих фондов.

3. Прогрессивное неравенство и обострение социальной напряжённости

Неравенство доходов. В секторе самозанятых может наблюдаться значительное различие в доходах, особенно между высококвалифицированными специалистами и теми, кто работает в менее оплачиваемых сферах. Это усиливает социальное неравенство и может привести к повышению уровня социальной напряженности в обществе.

4. Трудность в учёте и регулировании деятельности самозанятых, что может привести к уклонению от налогов

Сложности с контролем и регулированием. Одним из вызовов для государственных структур является трудность в учёте и регулировании деятельности самозанятых. Это может привести к уклонению от налогов, а также к отсутствию контроля над качеством предоставляемых услуг и товаров.

Оценка масштабов самозанятости в регионе — это важный процесс для понимания того, насколько развита эта форма трудовой занятости, какие ее особенности, а также какие факторы способствуют или препятствуют ее развитию. Для проведения такой оценки необходимо учитывать различные аспекты, включая статистические данные, экономические и социальные факторы, законодательные условия и другие параметры. Масштабы самозанятости могут существенно варьироваться в зависимости от экономической ситуации, уровня развития инфраструктуры, государственной поддержки и других факторов. Рассмотрим, как можно оценить масштабы самозанятости в регионе, а также какие инструменты и подходы для этого применяются.

Для оценки масштабов самозанятости населения могут быть использованы следующие показатели:

1. Доля самозанятых в общей численности занятых в экономике региона. Этот показатель помогает понять, насколько широко распространена самозанятость в регионе по сравнению с традиционными формами занятости.

2. Темпы роста самозанятости. Важно анализировать, как меняется количество самозанятых в динамике за последние годы. Это позволит выявить, существует ли рост самозанятости в регионе, что может быть связано с изменениями на рынке труда (например, ростом цифровизации, переходом на удалённую работу, поддержкой самозанятых со стороны государства).

3. Структура самозанятых по отраслям и видам деятельности. Анализ этой структуры позволяет не только оценить масштабы самозанятости, но и определить её влияние на ключевые отрасли региона.

4. Средний доход самозанятых. Важно исследовать уровень доходов самозанятых, чтобы понять, насколько стабильным и высоким является их финансовое положение по сравнению с наёмными работниками. Это может дать представление о социальном статусе самозанятых в регионе.

5. Возрастная и гендерная структура самозанятых. Анализ демографических характеристик самозанятых позволяет понять, кто в основном выбирает этот путь трудовой деятельности.

6. Трудовая мобильность самозанятых. Трудовая мобильность самозанятых также является важным аспектом. Это включает в себя такие аспекты, как удалённая работа, наличие международных контрактов и возможность работы с клиентами и работодателями из других регионов и стран.

7. Географическое распределение самозанятых. Важно понимать, как распределены самозанятые по территории региона. В крупных городах и мегаполисах самозанятость часто развивается более активно, благодаря высокому спросу на услуги, наличие IT-инфраструктуры и более высокому уровню конкуренции. В сельских и отдалённых районах самозанятость может быть ограничена отсутствием инфраструктуры и возможности выйти на более широкий рынок.

Для оценки масштабов самозанятости можно использовать следующие источники:

1. Официальная статистика.

2. Исследования и опросы. Опросы, проводимые государственными органами или исследовательскими центрами, могут предоставить информацию о самозанятых в регионе, их доходах, сферах деятельности и предпочтениях. Это могут быть как общенациональные исследования, так и региональные исследования рынка труда.

3. Налоги и регистрация ИП/самозанятых. Данные налоговых органов (например, о количестве зарегистрированных индивидуальных предпринимателей, самозанятых по специальному налоговому режиму и т.д.) также являются важным источником для оценки масштабов самозанятости.

4. Платформы фрилансеров и интернет-бизнесов. В последние годы можно использовать данные, собранные платформами для фрилансеров (например, Freelancer, Work-zilla и другие). Эти платформы могут предоставлять информацию о количестве зарегистрированных специалистов, их активности, а также типах услуг, которые они предоставляют.

5. Исследования по заказу бизнеса и власти. В некоторых регионах проводят специализированные исследования для оценки потребностей и особенностей развития самозанятости. Это могут быть исследования,

финансируемые местными властями или крупными компаниями, заинтересованными в анализе рынка труда.

Оценка масштабов самозанятости населения в регионе позволяет не только понять её масштабы, но и выявить ключевые тенденции и проблемы на рынке труда. Эти данные помогают государственным и местным властям разрабатывать политику поддержки самозанятых, улучшать условия для малого бизнеса и фриланса, а также создавать механизмы для повышения социальной и финансовой устойчивости самозанятых в регионе.

Государственное воздействие на самозанятость населения играет ключевую роль в формировании условий для развития этого сектора и стабилизации социально-экономической ситуации в стране. Власти могут использовать различные формы и методы воздействия для стимулирования, регулирования и поддержки самозанятых. Рассмотрим основные из них:

1. Правовое регулирование.

Законодательные инициативы. Разработка и принятие законов, которые регулируют деятельность самозанятых, такие как упрощённая регистрация, налоговые льготы или специальный налоговый режим для самозанятых. В России, например, введение налога на профессиональный доход (НПД) стало важным шагом для упрощения ведения деятельности самозанятыми.

Защита прав самозанятых. Принятие законов, обеспечивающих минимальные гарантии для самозанятых (например, обязательные правила по договору и защита интеллектуальной собственности), а также защита от недобросовестной конкуренции и мошенничества.

2. Налоговые стимулы.

Упрощённые налоговые режимы. Создание налоговых режимов, специально предназначенных для самозанятых, которые позволяют им платить меньшие налоги или же освобождают их от части налогов. Примером является НПД в России, который позволяет самозанятым уплачивать только 4% от доходов, полученных от физических лиц, и 6% — от юридических.

Стимулирование инновационной деятельности. Предоставление налоговых льгот и субсидий для самозанятых в высокотехнологичных и инновационных отраслях, что способствует развитию стартапов и новых бизнесов.

3. Финансовая поддержка.

Государственные гранты и субсидии. Предоставление самозанятым грантов, субсидий или беспроцентных кредитов на открытие и развитие бизнеса. Важно, чтобы такие меры касались не только крупных, но и малых предпринимателей и фрилансеров.

Микрофинансирование. Оказание поддержки через микрофинансовые организации для получения небольших кредитов на развитие деятельности самозанятыми, что делает их деятельность более устойчивой.

4. Упрощение административных процедур.

Упрощение регистрации, отчётности и других бюрократических процедур также служит стимулом для того, чтобы граждане выбирали путь самозанятости. В некоторых странах введены:

–Онлайн-регистрация самозанятых граждан, упрощение процесса открытия и ведения бизнеса.

–Снижение административных барьеров для самозанятых (например, избавление от обязательства регистрации в налоговой службе или уменьшение числа документов).

5. Образовательные и информационные программы.

Важно, чтобы граждане, желающие стать самозанятыми, имели доступ к образовательным ресурсам и тренингам, которые помогут им развить необходимые навыки для успешного ведения бизнеса. Это может включать:

Обучение основам предпринимательства.

Программы по финансовому и бухгалтерскому учету.

Курсы по маркетингу, продажам и продвижению товаров и услуг.

6. Инфраструктурная поддержка.

Для успешной самозанятости необходим доступ к определенной инфраструктуре, включая интернет, рабочие пространства и инструменты для ведения бизнеса. Государства могут:

Развивать интернет-платформы для самозанятых (например, платформы для фрилансеров, электронные торговые площадки).

Создавать коворкинги и инновационные центры для начинающих предпринимателей.

Содействовать развитию цифровых платформ и инструментов для удаленной работы, что особенно актуально в условиях цифровизации экономики.

7. Социальная защита.

Во многих странах предпринимаются шаги для того, чтобы обеспечить самозанятых базовой социальной защитой, которая традиционно предоставляется наемным работникам. Например:

Разработка программ медицинского страхования и пенсионных накоплений для самозанятых.

Возможность получения пособий по безработице или других форм социальной поддержки для людей, которые временно утратили доход в случае кризиса.

Законы, регулирующие защиту прав самозанятых, включая защиту от неплатежеспособных клиентов, условия работы и минимальные стандарты.

8. Продвижение самозанятости через государственные заказы.

Государственные закупки и тендеры. Программы, направленные на участие самозанятых в государственных тендерах и закупках. Это может включать льготные условия для самозанятых при участии в государственных проектах, тендерах на выполнение услуг или поставку товаров.

Государственные контракты. Программы, которые стимулируют самозанятых к участию в государственных контрактах, например, для выполнения консультационных, инженерных или образовательных услуг.

Развитие культуры предпринимательства

Гораздо эффективнее поддержка самозанятости работает в странах, где существует культура предпринимательства и инноваций. Культура предпринимательства включает:

- Пропаганду ценности самозанятости через СМИ, образование и публичные мероприятия.

- Формирование положительного отношения общества к самозанятым и малому бизнесу.

Самозанятость оказывает комплексное влияние на социально-экономическое положение страны. Она может стать важным драйвером экономического роста, повышения гибкости рынка труда и снижения безработицы. Однако, в то же время, она несёт в себе риски финансовой нестабильности для самозанятых, усиливает социальное неравенство и создает проблемы для государственных программ социальной защиты. Важно, чтобы государство поддерживало самозанятых через правильное регулирование, налоговые льготы и предоставление социальных гарантий, чтобы сбалансировать плюсы и минусы этого явления для экономики и общества в целом.

Государственное воздействие на самозанятость должно быть многогранным, начиная с создания правовых условий и налоговых льгот, заканчивая предоставлением образовательных и инфраструктурных ресурсов. Правильное сочетание всех этих мер способствует не только росту числа самозанятых, но и повышению их финансовой устойчивости, социальной защищённости и профессиональной квалификации, что в свою очередь положительно влияет на экономическое развитие региона и страны в целом.

Литература:

1. Аранжин, В.В. Глобальные тренды и тенденции в области занятости / В.В. Аранжин // Экономика труда. – 2019(6 (4)). – С.1353-1372.
2. Барсукова, С.Ю. Неформальная экономика: понятие, структура [Электронный ресурс] / С.Ю. Барсукова // Экономическая социология: электронный журнал. - 2003. - Том 4. - № 4 (Сентябрь). - С. 15-36. - Режим доступа: – URL: https://ecsoc.hse.ru/data/2011/12/08/1208204954/ecsoc_t4_n4.pdf.
3. Барсукова, С.Ю. Неформальная экономика: причины развития в зеркале мирового опыта [Электронный ресурс] / С.Ю.Барсукова // Экономическая социология: электронный журнал. - 2000. - Том 1. - №1. - С. 13-24. - Режим доступа: – URL: https://ecsoc.hse.ru/data/2011/12/08/1208204945/ecsoc_t1_n1.pdf.
4. Барсукова, С.Ю. Неформальная экономика: экономико-социологический анализ / С. Ю. Барсукова. - М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. - 448 с.
5. Бурлак, А.В. К вопросу о понятии «самозанятые граждане» / А.В. Бурлак // Вестник Омского университета. Серия «Право». – 2016(49). – С. 173–177.
6. Грабова, О.Н. Суглобов А.Е. Проблемы выхода «из тени» самозанятых лиц в России: риски и пути их преодоления / О.Н. Грабова, А.Е. Суглобов // Экономика и управление. - №6-2017. – С. 108-116.
7. Ершова, И.В. Самозанятость: реперные точки формирования правового режима / И.В.Ершова, Е.В. Трофимова // Предпринимательское право. – 2017. - №3. – С. 3–12.
8. Крюкова, Е.С. Индивидуальный предприниматель и самозанятый гражданин: соотношение понятий / Е.С.Крюкова, В.Д.

Рузанова // Законы России: опыт, анализ, практика. – 2018. - №3. – С. 21–26.

9. Костюк, И.В. Занятость и самозанятость как форма доходной деятельности граждан / И.В. Костюк // Российский журнал правовых исследований. – 2017. - №2 (11). – С. 204.

10. Покида, А.Н. Самозанятость на российском рынке труда / А.Н.Покида, Н.В. Зыбуновская // Научно-практический журнал «Социально-трудовые исследования». – 2019. - №3. – С. 18-29.

11. Покида, А.Н. Регулирование деятельности самозанятых граждан / А.Н.Покида, Н.В. Зыбуновская // Журнал «Вопросы государственного и муниципального управления». – 2020. - №1. – С. 60-85.

12. Цуканова, Е.Ю. К вопросу правового статуса самозанятых граждан / Е.Ю.Цуканова, Е.А.Придатко // Вопросы российского и международного права. – 2016. - №9. – С. 196-203.

УДК: 330.31

**ВЫВЕДЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОДУКТОВ НА
РЫНОК: ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ**

Комилов С.,¹⁶ Устобобоева Ш.¹⁷

*Российско-Таджикский
славянский Университет*

***Ба бозор баровардани маҳсулоти инноватсионӣ:
хусусиятҳо ва мушкилот***

Мақолаи мазкур хусусиятҳо ва мушкилоти ба бозор баровардани маҳсулоти инноватсионӣ, воситаҳои маркетинги инноватсионӣ ва марҳилаҳои давраи ҳаёти маҳсулоти инноватсионӣ, инчунин нақши афзояндаи ҷалби сармоягузори стратегиро, ки аллакай дар марҳилаи оғозёбӣ ва ҷустуҷӯи шарикон ошкор карда мешавад, баррасӣ менамояд.

Калидвожаҳо: инноватсия, маҳсулоти инноватсионӣ, маркетинги инноватсия, бозори маҳсулоти баландтехнологӣ, паҳншавии инноватсия.

***Выведение инновационных продуктов на рынок:
особенности и проблемы***

В данной статье раскрываются особенности и уточнены проблемы выведения инновационных продуктов на рынок, инструменты маркетинга инноваций и этапы жизненного цикла инновационного товара, а также указаны на возрастание роли привлечения стратегических инвесторов уже на этапе стартапа и поиска партнёров.

¹⁶ **Комилов Сирочиддин Чалолиддинович** - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори Донишгоҳи славянии Русӣ-Тоҷикӣ, академики академияи мактабҳои олии илмӣ. Нишонӣ: Тел.: 2271571; e-mail: sirodj1950@mail.ru.

Комилов Сироджиддин Джалолиддинович - доктор экономических наук, профессор Российско-Таджикского славянского Университета, академик Международной академии наук высшей школы. Контакты: Тел.: 2271571; e-mail: sirodj1950@mail.ru.

Komilov Sirojiddin Jaloliddinovich - Doctor of Economic Sciences, Professor of the Russian-Tajik Slavic University, Academician of the International Academy of Higher School Sciences. Contacts: Tel.: 2271571; e-mail: sirodj1950@mail.ru.

¹⁷ **Устобобоева Шоира** - магистранти курси дуоми ихтисоси “Иқтисодиёт”-и Донишгоҳи славянии Русӣ-Тоҷикӣ. Нишонӣ: Тел.: (+992)372271571; e-mail: shoira.200218@mail.ru.

Устобобоева Шоира - магистрант 2-го года обучения по специальности «Экономика», Российско-Таджикского славянского Университета. Контакты: Тел.: (+992)372271571; e-mail: shoira.200218@mail.ru.

Ustoboboeva Shoira - 2nd year master's student of Economics, Russian-Tajik Slavic University. Contacts: Tel.: (+992)372271571; e-mail: shoira.200218@mail.ru.

Ключевые слова: инновации, инновационные продукты, маркетинг инноваций, рынок наукоёмкой продукции, диффузия инноваций.

***Bringing innovative products to the market:
Peculiarities and problems***

This article reveals the peculiarities and clarifies the problems of bringing innovative products to the market, innovation marketing tools and stages of the life cycle of innovative goods, as well as points out the increasing role of attracting strategic investors at the stage of start-up and search for partners.

Key words: innovation, innovative products, innovation marketing, market of knowledge-intensive products, diffusion of innovations.

Рынок инновационных товаров имеет свои отличительные специфические особенности по сравнению с рынком традиционных товаров, что нужно принимать во внимание при модернизации маркетинговой политики компаний. Выведение на рынок инновационных товаров требует особых инструментов, часто недоступных малому и среднему бизнесу. В то же время инновационные товары в большинстве своем создаются именно в этом секторе. Одним из решений этих проблем может стать привлечение стратегических инвесторов уже на этапе стартапа и поиск партнеров. Часто в экономической литературе обосновываются следующие причины неудач при выведении инновационных товаров на рынок:

- предприниматель выводит на рынок «свой» продукт, не принимая во внимание итоги маркетинговых исследований;
- продукт хорош, но рынок переоценен;
- затраты на продукт превысили запланированные;
- реакция конкурентов оказалась иной, чем предполагалось.
- При этом шансы инновационных товаров на успех увеличиваются, если:
- создатели инновационного продукта понимают нужды потенциальных потребителей; •сам продукт характеризуется высоким соотношением итогов/издержек;
- компания опережает конкурентов по срокам внедрения инноваций;
- у компании есть возможность выделить средства на продвижение продукта [1].

Как показывает практика деятельности предприятий инновационный продукт, скорее всего, провалится, если не будет соответствующей подготовки потребителя, эффективной стратегии

выведения данного продукта на рынок. Здесь можно выделить следующие факторы, определяющие успешное выведение инновационных продуктов на рынок:

- наличие превосходства товара над товарами конкурентов (с точки зрения потребителя);
- маркетинговое ноу-хау (качество прогнозирования реакции потребителей и размеров потенциального рынка);
- технологическое ноу-хау.

Проблемы выведения на рынок инновационной, незнакомой для рынка продукции, связаны, в первую очередь, с риском непринятия её покупателями. Это может быть характерно для любых компаний, но для рынка инновационной, высокотехнологичной продукции это особенно актуально. На данном этапе развития, например хайтек-товары обладают следующими особенностями [2]:

- требуют новых знаний и новых навыков от потребителей;
- характеризуется творческим подходом в разработке и применении;
- сложно определяемые границы рынка; • сложности с ценообразованием.

Выведение инновационных продуктов на рынок, а также специфика рынка инновационных товаров предопределять особенности маркетинга инноваций:

- изучение потенциальных потребителей на разных отраслевых рынках;
- информирует потребителя о новом товаре.
- продажа инновационной продукции требует серьезных усилий по продвижению, так как покупатель должен «созреть»;
- удовлетворяет их потребности, предоставляя потребителю необходимое изделие по приемлемой для него цене и в правильное время;
- сложность инновационной продукции требует формирования так называемого «целостного продукта», где её реальные и потенциальные преимущества рассматриваются в комплексе» [3].

Поэтому усиливается необходимость оценки особенностей выведения инновационных продуктов на рынок, что и стало целью исследования, представленного в данной статье.

Оценка продвижения инновационных товаров на рынок требует соблюдение этих правил и требуется решения проблем, о которых было

сказано выше. Здесь следует учитывать массу воздействия факторов: тип инновационного продукта, этап его коммерциализации, особенности рынка (как отраслевые, так и связанные с особенностями целевой аудитории - рынок B2C, B2B или B2G). При этом важным критерием в определении «своего покупателя» является выявление потенциала роста выбранного сегмента рынка. Кроме того, выходить на стагнирующий, либо сокращающийся рынок является не самым удачный вариант выбора, особенно для выведения инновационных товаров на рынок. Помимо этого, «правильный» потребитель отличается от других тем, что ему необходим именно этот товар и он готов за него заплатить. Этих потребителей должно быть столько, чтобы продажи им могли обеспечить эффективность деятельности и рост бизнеса. В связи с этим очень важно разобраться в вопросе, на кого именно следует делать ставку при выведении инновационных товаров на рынок.

В начале прошлого века Эверет Роджерс [4] разработал теорию диффузии инноваций. Он разделил людей на несколько групп по их отношению к новым идеям (рис. 1):

- инноваторы (2,5% от возможных потребителей)– образованные, стремятся получать информацию из множества источников, склонны к риску;
- ранние последователи (13,5%) - лидеры, с хорошим образованием, готовы к нововведениям, но менее склонны рисковать, чем инноваторы;
- раннее большинство (34%) – принимают инновационный продукт раньше, чем среднестатистический покупатель, но позже ранних последователей;
- позднее большинство (34%) – та группа потребителей, которая принимает нововведения только после того, как их уже восприняло большинство;
- отстающие (16%) – потребители, не любящие новшеств, перемен: они готовы к ним, когда новшества становятся общепринятой нормой

Джеффри А. Мур адаптировал теорию диффузии инноваций к рынку высокотехнологичных (хайтек) продуктов [5]. Он выделил пять сегментов потребителей, которые определенным образом воспринимают инновационные товары. Джеффри Мур описывает два этапа в развитии рынка инноваций: ранний рынок и основной рынок. Ранние рынки характеризуются тем, что инновационные компании,

особенно стартапы, имеют завышенные ожидания от продукта и недостаток финансовых средств. Этот этап вывода инновационного продукта на рынок характеризуется следующими основными проблемами: неопытность разработчиков в области продвижения товара на рынок, необходимость преодолеть «пропасть» между инноваторами и ранними последователями

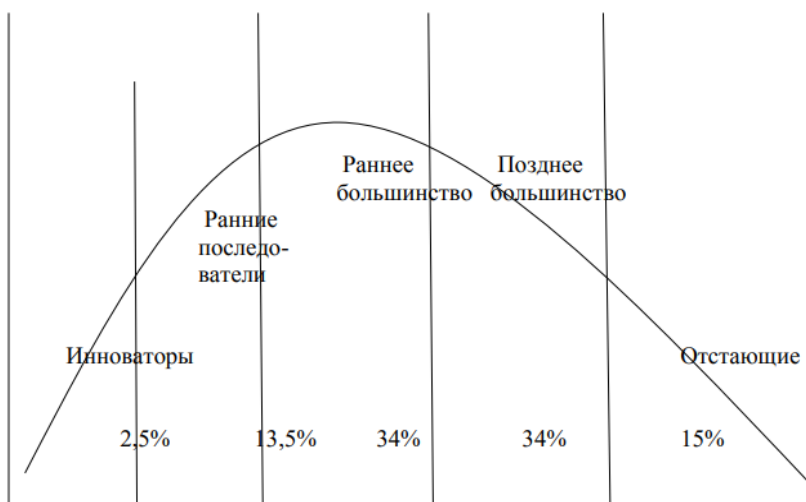

Рис 1. Модель диффузии инноваций [4]

На данном этапе инновационного развития главная задача инноваторов - избегать слишком завышенных обязательств. Обычно инновационная продукция интересует покупателя не из-за её технических характеристик, как возможность решить определенную проблему и удовлетворить его особые потребности. Выше были рассмотрены пять категорий потребителей, отличающиеся отношением к инновационному продукту. Если группы потребителей на раннем рынке в первую очередь интересуют технологические аспекты, то потребители на основном рынке ориентированы уже на экономическую, коммерческую выгоду. Именно на данном этапе развития инновационная компания должна сосредоточить свои усилия на формировании положительного имиджа и на наиболее полном удовлетворении потребностей клиентов.

При выведении инновационного продукта на рынок (существующий или новый рынок) ситуация осложняется из-за особенностей нового продукта или рынка. Практика деятельности рынка показывает, что инновационный продукт может «провалиться», если не будет должной подготовки «Своего» потребителя и адекватной стратегии выведения такого продукта на рынок. При этом следует

уточнить, что возникают сложно прогнозируемые, нахождения потребителей для нового продукта и их поведения в процессе удовлетворения персонифицированной инновационной потребности. Крупные компании обычно проводят дорогостоящие маркетинговые исследования, с использованием анкетирования, фокус-групп и т.д.

Анализ показывает, что у небольших же компаний такие возможности ограничены. Выведение инновационных продуктов на рынок, требующее учета покупательского поведения и сокращения риска дорогостоящего приобретения, нуждается в применении интерактивной бизнес-модели, когда стадии проектирования, разработки, производства и маркетинга осуществляются одновременно (параллельно). В большинстве случаев такой подход используется в отношении выведения на рынок высокотехнологичных товаров.

К факторам успеха инновационного продукта относятся две составляющие: техническая, определяющая высокую полезность инновационного продукта, и маркетинговая, учитывающая критерии выбора товара потребителями.

В целях достижения высоких результатов, необходимо взглянуть на инновационный продукт глазами потребителя, удовлетворяющую свою инновационную потребность представить его ожидания относительно данного инновационного товара. При этом следует учитывать особенности рынка (B2B или B2C). Можно выделить несколько этапов вывода инновационного продукта на рынок:

1. Создание идеи инновационного товара.
2. Разработка концепции и его проверка.
3. Экономический анализ.
4. Генерация идей инновационного товара.
5. Отбор идеи.

Средняя информированность корпоративного (профессионального) заказчика гораздо выше информированности частного потребителя, так как в центр подготовки и принятия решений входит несколько человек, специализирующихся в конкретной области.

Оценка деятельности рынка показывает, что современные организации реализуют инновационную продукцию на рынке по следующим операционным и стратегическим целям:

- Замена товаров на стадиях жизненного цикла насыщения и спада.
- Применение стратегии проникновения на новые рынки сбыта «новый товар на новые рынки»

- Разработка стратегии повышения качества товара и услуг до уровня международных стандартов.
- Применение концепции социально-этического маркетинга в целях формирования имиджа предпринимательских структур.

Подводя итог вышеизложенному следует отметить, что при проведении маркетинговых исследований и анализе рынка очень важным моментом является определение потенциальных потребителей и их поведения в процессе удовлетворения персонифицированных многочисленных потребностей. В результате можно узнать количество потребителей для инновационного продукта, а также стоит ли выходить на рынок с таким продуктом. Более того, следует узнать, дойдет ли до данного потребителя информация о доступности через имеющиеся каналы рекламы и распределения.

Анализ сегментации на рынке позволяет выявлять ниши рынка, т.е. незаполненные пространства сравнивая текущие запросы рынка со степенью удовлетворенностью спроса покупателей и в моменте выхода с инновационным продуктом на рынок предприятие должно иметь ответы на ряд важных вопросов. Оценка сегментации рынка происходит по двум основным признакам:

1. Сегментация потребителей по направлениям, предпочтениям.
2. Сегментация инновационной продукции по параметрам.

Решением этих проблем может стать привлечение стратегических инвесторов уже на этапе стартапа и поиск партнеров, так как именно на эти факторы усиливают внимание деятельности инновационных компаний, предприятий, организаций.

Литература:

1. Котлер, Ф. Маркетинг менеджмент. Экспресс-курс / Ф. Котлер. - СПб.: Питер, 2006. - 464 с.
2. Джеффри, А. М. Внутри торнадо: стратегии развития успеха и выживания на гиперрастущих рынках / А.М. Джеффри. - М.: Best Business Books, 2010. - 296 с.
3. Экономика инноваций / под ред. Н.П.Иващенко. - М.: МАКС Пресс, 2014. - 352 с
4. Everett, M.R. Diffusion of Innovations / Everett, M.R. - New York: Free Press, 2003. - 576 p.
5. Индикаторы науки: 2016 / Статистический сборник. - М.: ВШУ, 2016. - 320 с.

6. Стейнхоф, Ф. Введение в инновационный маркетинг / Ф. Стейнхоф, В. Тромсдорф. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2010.

7. Theodore Levitt. The Marketing Imagination / Theodore Levitt. - New York: Free Press, 1986. - 238 p.

8. Савченко И.В. Комплекс маркетинга на рынке корпоративных ИТ-решений / И.В.Савченко, Е.А. Митясова // Индустриальный и b2b маркетинг. - 2010. - № 4. - С. 22-40.

УДК: 331.545

ТРАНСФОРМАЦИЯ ФОРМ ЗАНЯТОСТИ В ПЕРИОД ЦИФРОВИЗАЦИИ Шоидарвозова М.¹⁸

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

Табдил додани шаклҳои шуғл дар марҳилаи рақамикунонӣ

Рақамикунонӣ имкониятҳои навро барои рушди маҳсулот, платформаҳо ва хидматҳо ва инчунин шаклҳои нави шуғлро фароҳам овард. Ин имкон медиҳад, ки беҳтарин истеъдодҳоро аз саросари ҷаҳон ҷалб карда шуда, порталҳои электронӣ барои пешниҳоди хидматҳои давлатӣ ҷорӣ карда шуда, шахрвандон омӯзонда шаванд, то ки онҳо тавонанд малакаҳои рақамиро истифода баранд ва аз инқилоби рақамӣ баҳра баранд. Илова бар ин, рақамисозӣ имкон медиҳад, ки малака ва тахассуси шахрвандони кишварҳои сеюм эътироф карда шавад.

Дар мақола мушкилоти асосии бозори меҳнат дар давраи рақамисозӣ, инчунин имкониятҳои пайдоиши шаклҳои нави шуғл дар давраи иқтисодиёти рақамӣ баррасӣ шудааст.

Калидвожаҳо: рақамисозӣ, шуғл, бозори меҳнат, платформаҳои рақамӣ.

¹⁸Шоидарвозова Марзия Саидвалишоевна – номзади илми иқтисод, ходими калони илмӣ шуъбаи тадқиқоти иҷтимоӣ-иқтисодии Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруг, кӯчаи Холдоров, 4. Тел.: (+992)934402842; e-mail: mshoidarvozova@mail.ru.

Шоидарвозова Марзия Саидвалишоевна – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела социально-экономических исследований Бадахшана Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес ГБАО, ул. Холдорова, 4. Тел. (+992)934402842; e-mail: mshoidarvozova@mail.ru.

Shoidarvozova Mazriya Saidvalishoevna - candidate of Economic Sciences Senior Researcher Department of socio-economic research of Badakhshan of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog city Kholdorov, 4 st. Tel.: (+992) 934402842; mshoidarvozova@mail.ru.

Трансформация форм занятости в период цифровизации

Цифровизация открыла новые возможности для развития продуктов, платформ и услуг, а также создала новые формы занятости. Это позволяет привлекать лучших специалистов со всего мира, внедрять электронные порталы для предоставления государственных услуг, обучать граждан, чтобы они могли использовать цифровые навыки и получать выгоду от цифровой революции. Кроме того, цифровизация позволяет признавать навыки и квалификацию граждан третьих стран.

В статье исследуются основные проблемы, с которыми сталкиваются рынки труда в период цифровизации, а также возможности появления новых форм занятости в период цифровой экономики.

Ключевые слова: *цифровизация, занятость, рынок труда, цифровые платформы.*

Transforming forms of employment in a period of digitalisation

Digitalisation has opened up new opportunities for the development of products, platforms and services, and created new forms of employment. This makes it possible to attract the best talent from around the world, to implement e-portals for public services, to train citizens to use digital skills and to benefit from the digital revolution. In addition, digitalisation allows the skills and qualifications of third-country nationals to be recognised.

The article explores the main challenges facing labour markets during digitalisation and the opportunities for new forms of employment to emerge during the digital economy.

Key words: *digitalisation, employment, labour market, digital platforms.*

Цифровизация прочно вошла в нашу жизнь. И первопричиной распространения и развития цифровых технологий является Ковид 19. Следует отметить, что цифровизация изменила всю нашу жизнь и стала трансформатором всех отраслей экономики.

Одним из значимых изменений цифровизация внесла в формы занятости. Чтобы обосновать влияния цифровизации на формы занятости, прежде всего, попытаемся определиться с категориями «цифровизация» и «цифровая экономика».

Одни авторы понимают цифровизацию как процесс внедрения цифровых технологий и систем передачи на уровне телекоммуникационных сетей, обеспечивающих передачу и распределение потоков информации в цифровой форме [1, 400], а другие акцент делают на технологическую составляющую «...использование всех имеющихся в распоряжении общества ИКТ-технологий, 3D-печати, Интернета вещей,

промышленного интернета для кардинального реинжиниринга бизнес-модели предприятия с целью обеспечения его прочных позиций на рынке, роста конкурентоспособности и ценности [2]. Наверное, самый оптимистичный взгляд на цифровую экономику выражает Всемирный банк «... экономика, в которой благодаря развитию цифровых технологий наблюдается рост производительности труда, конкурентоспособности компаний, снижение издержек производства, создание новых рабочих мест, снижение бедности и социального неравенства» [3], а в докладе Европейской комиссии определение термина «цифровая экономика» сформулировано кратко: «Экономика, зависящая от цифровых технологий» [4]. Или же цифровая экономика это путь для создания такой модели отношений между людьми, которая соответствует технологиям четвертой промышленной революции, т. е. информационно-коммуникационным технологиями XXI века, и обеспечивает достижение поставленной цели [5], а также «это лишь часть экономических отношений, которая основывается на современной технике и технологиях, сетевых и информационных системах [6].

Исходя из этих высказываний, становится ясно, процесс цифровизации является неизбежным и в первую очередь, влияет на процесс занятости. Результатом цифровизации послужили появления и распространения новых нетипичных форм занятости как дистанционная работа и фриланс. Эта работа может выполняться вне ее места нахождения работодателя.

Одним из инструментов цифровой экономики являются цифровые платформы, через которые формируются новые формы занятости. В последние годы цифровизация привела к появлению такой нетипичной занятости, как работа на основе интернет-платформ. Следует отметить, что это позволяет работникам выполнять свою деятельность вне традиционных офисных пространств, что расширяет географию труда и создает новые возможности для гибкой организации рабочего процесса. Такие нестандартные формы занятости, как краудворкинг и краудсорсинг, при которых связь между исполнителем и заказчиком осуществляется посредством онлайн-платформы, уже находятся в поле зрения изучения современных ученых юристов [7, 471-505; 8, 52; 9, 22-25], но пока остаются вне правового поля во многих странах.

Однако это также приводит к изменению характера трудовых отношений, требующих адаптации законодательных и социальных механизмов для обеспечения защиты прав работников в цифровой

экономике. В условиях цифровизации и формирования цифровой экономики наблюдается переход от традиционных вертикальных экономических связей «управления-подчинения» к горизонтальным моделям организации труда. Этот процесс приводит к децентрализации трудовой деятельности и ослаблению зависимости работника от руководства компании. К 2027 году большинство рабочих мест в мире на рынке труда будут ориентированы на фрилансеров и развитие с платформенной экономикой. Это изменение приводит к трансформации традиционных трудовых отношений. Работодатели и сотрудники стремятся к более гибким условиям труда. Сотрудники хотят иметь возможность выбирать время и объем работы, а работодатели стремятся найти навыки, обладающие навыками в данный момент. Это быстрый рост платформ и приложений, которые объединяют работодателей и поставщиков, обеспечивая их гибкость и специализированные навыки. Следует отметить, что доходы от платформенной экономики в 2020 г. оцениваются в 20 млрд. евро. Только в ЕС насчитывается более 500 цифровых платформ в области трудоустройства и более 28 млн. платформенных работников. Ожидается, что в 2025 г. их число достигнет 43 млн. чел. [10, 2].

Занятость в цифровой сфере обеспечивает каждому следующие преимущества:

- сокращение временных и финансовых затрат, связанных с транспортировкой;
- возможность работать в комфортной обстановке;
- оптимизация баланса между работой, отдыхом и семейными обязанностями;
- расширение возможностей для участия в общественной жизни;
- сохранение профессиональных навыков и квалификации, в том числе во время ухода за детьми или близкими;
- гибкий график работы позволяет людям выбирать наиболее продуктивное время для работы.

Более того, люди, которые осваивают и используют преимущества информационно-коммуникационных технологий, получают доступ к новым возможностям, обусловленным расширением сетей связи и контактов, а также улучшенным доступом к актуальной и полезной информации. Это позволяет им расширить свои профессиональные и личные горизонты.

Правительство Республики Таджикистан для внедрения и развития цифровизации приняла немало правовых актов [11, 12, 13, 14, 15, 16, 17].

Но, несмотря на предпринятые попытки, еще существуют нерешенные вопросы. Результаты нашего исследования показывают, что, несмотря на положительное воздействие на занятость в процессе внедрения и развития цифровизации, также существуют нерешенные проблемы в трудовых отношениях, возникших на основе интернет-платформы. Например, при действующем законодательстве Республики Таджикистан возникает множество вопросов, которые до сих пор остаются без ответов, например, такие как: кто будет отвечать за соблюдение охраны труда и техники безопасности; как будет обеспечиваться государственное социальное страхование; будет ли засчитываться период такой работы в страховой стаж, дающий право на оплату листов временной нетрудоспособности, а в будущем - право на пенсию и различные пособия? Вопросы можно множить, но четких ответов на них законодательство пока не дает. Вероятно, это то, над чем нормотворческим органам необходимо задуматься в самом ближайшем будущем.

Эти проблемы возникают не только в нашей экономике, но и в тех странах, в цифровых платформах, которые основаны на геолокации, координируют деятельность поставщиков, предоставляющих местные услуги, включая транспортные услуги, доставку еды, ремонт домов и бытовые услуги. Например, Deliveroo, компания, специализирующаяся на доставке продуктов питания, имеет более 35 000 курьеров в 200 городах, но только около 2 000 из них являются напрямую сотрудниками компании [18]. Или же в Uber в настоящее время работает почти 40 000 000 водителей в более, чем 700 городах по всему миру, но всего официально оформлено 22 000 [19, 116].

Данные вопросы требуют тщательного рассмотрения и решения проблем правовым путем в ближайшем будущем. И поэтому необходимо разработать четкие правовые механизмы, регулирующие трудовые отношения в интернет-платформах, чтобы обеспечить защиту прав как работников, так и работодателей.

Неформальная трудовая занятость очень распространена на платформах, что отражает общие проблемы на рынке труда в онлайн-среде. В числе основных факторов текущей ситуации неясный статус занятости работающих на платформах часто обусловлен отсутствием надлежащего правового оформления, достаточно слабым соблюдением существующих правил и норм, а также отсутствием осведомленности о требованиях к уплате налогов работниками, выполняющими работу на платформах. При этом недостаточный контроль транзакций на платформах, особенно при

выполнении удаленной работы для зарубежных заказчиков, усложняет налоговое применение. И в итоге в связи с преобладанием «теневых» схем труда на цифровых платформах страны теряют налоговый доход, а работники - доступ к социальной защите и другим преимуществам.

Во многих случаях работники платформ классифицируются как самозанятые в целях юридической, налоговой и социальной защиты, даже если характер выполняемой работы может не сильно отличаться от отношений между работником и работодателем, что приводит к появлению теневой занятости. Это вызывает дополнительную обеспокоенность в отношении возможного размывания трудовых стандартов. На занятых, на платформе работников лишь частично распространяется или не распространяется вовсе традиционное трудовое законодательство, поддержка со стороны государственной службы занятости и политика рынка труда. Они также не участвуют в социальном диалоге, поскольку не представлены профсоюзами.

База знаний и информация о разработках на онлайн-платформах растут, но по-прежнему ограничены. Сами платформы не раскрывают информацию, которая могла бы обосновать их роль работодателей, которую они часто оспаривают. Например, основные международные платформы продемонстрировали крайнее нежелание раскрывать какие-либо данные о зарегистрированных работниках.

Потенциал развития умений платформ электронного труда используется еще не полностью. Хотя платформы и признают преимущества обучения в течение всей жизни для себя и своих работников или поставщиков услуг, они, по всей вероятности, не берут на себя никаких обязанностей по развитию умений. Они предлагают простой выход на рынок, но дальнейшее руководство или поддержка с их стороны ограничены.

Риски цифровой экономики для занятости включают в себя:

1. Увеличение количества людей, потерявших работу из-за автоматизации и роботизации компаний, что приводит к исчезновению традиционных профессий и снижению человеческих и кадровых возможностей.
2. Неспособность значительной части населения справиться с новыми видами деятельности и работы из-за отсутствия необходимых навыков и подготовки.
3. Усиление конкуренции на мировом рынке, которая бросает вызов существующим рынкам, их операторам и традиционным методам работы.

4. Качество работы, предлагаемой платформами, вызывает беспокойство.

5. Работа на платформах также может усугубить негативные тенденции, такие как неполная занятость, ограниченный доход и ловушка низкой квалификации. Это может привести к ситуации, когда люди вынуждены работать на платформах, не имея возможности получить стабильную и высокооплачиваемую работу.

6. Если первоначально цифровизация вытесняла с поля занятости преимущественно рабочие профессии, то сегодня автоматизация стала конкурентом для лиц, занимающих высококвалифицированные позиции.

7. Географическое местоположение остается важным фактором в этом контексте. Города, как правило, предлагают больше возможностей для работы на платформах, лучше доступ в Интернет и более широкую клиентскую базу для выполнения работ на месте. Это может создать неравные условия для людей, живущих в сельских или удаленных районах, которые могут не иметь доступ к таким же возможностям.

В целом, работа на платформах требует тщательного рассмотрения и регулирования, чтобы избежать негативных последствий и обеспечить справедливые условия для всех участников.

Исследования влияния новых технологий на рынок труда показывают, что меняются требования к кандидатам на вакансии. Раньше работодатели отдавали предпочтение кандидатам с традиционными навыками и опытом работы, теперь же они ищут тех, кто готов быстро адаптироваться к меняющимся условиям рынка, иметь навыки и умения, актуальные в цифровой экономике.

В частности, работодатели ищут кандидатов, которые:

- готовы к непрерывному обучению и развитию новых знаний и умений;
- имеют релевантный опыт работы в разных сферах;
- обладают коммуникативными навыками и способностью быстро обучаться и адаптироваться к изменениям рынка.

Работодатели будут отдавать предпочтение кандидатам, которые способны гибко подстраиваться под изменения конъюнктуры рынка и принимать креативные решения.

Следует отметить, что развитие робототехники и искусственного интеллекта к 2025 г. приведет к потере 85 млн. рабочих мест в 26 развитых и развивающихся странах. Несмотря на значительные негативные изменения, перспективы в области занятости в целом позитивны: вместо

потерянных появится 97 млн. новых рабочих мест. Темпы прироста вакансий на рынке труда замедлятся. Работодатели ожидают, что к 2025 г. доля избыточной рабочей силы сократится с 15,4 до 9% (на 6,4%), а новые профессии вырастут с 7,8 до 13,5 % (на 5,7%) от общей численности работников компаний. К 2025 г. работа будет разделена практически поровну между людьми и машинами, при этом компьютеры будут выполнять большую часть тяжелого труда, связанного с обработкой данных, административными задачами и рутинной ручной работой, которой сейчас заняты так называемые белые и синие воротнички.

Сферы, в которых люди, как ожидается, сохранят свои сравнительные преимущества, включают управление, консультирование, принятие решений, размышление, общение и взаимодействие. Чтобы остаться на плаву, многим людям понадобится переподготовка или повышение квалификации. По данным ВЭФ, в ближайшие пять лет переподготовка потребует 50% сотрудников. При этом $\frac{2}{3}$ работодателей утверждают, что понимают важность повышения квалификации сотрудников и рассчитывают окупить инвестиции в кадры [20]. Эксперты по-разному оценивают процент рабочих мест, которые могут быть автоматизированы. Согласно данным ОЭСР, 14% рабочих мест могут быть полностью автоматизированы, а 32% рабочих мест могут быть существенно изменены [21, 344].

Самая значительная проблема состоит в увеличении неравенстве в доступе к технологиям и цифровым навыкам. Так, показатели доступа Интернета варьируются в зависимости от регионов. Так, процент населения, использующего Интернет 90% в Казахстане, 78% в Кыргызстане, 77% в Узбекистане. Статистика подписок на фиксированный широкополосный доступ также значительно различается-22% в Таджикистане, 19% в Узбекистане, 18% в Украине и 14% в Казахстане [16, 22].

Таким образом, концепция цифровой трансформации предполагает, во-первых, производство новых поколений людей, что связано с заменой старой рабочей силы новыми работниками. Во-вторых, производство рабочей силы предполагает производство квалифицированной рабочей силы, включающее в себя обучение конкретному труду вступающей в производственный процесс рабочей силы и отчасти повышение квалификации уже действующей рабочей силы.

Для решения существующих проблем потребуется комплексный подход в четырех областях.

1. Высокое качество Интернет-соединения - основное исходное условие распространения работы на платформах.
2. Взаимодействие: инфраструктура и переход на цифровые технологии
3. Регулирование рынка труда, в том числе статус занятости работников платформ и налогообложение
4. Стратегии развития умений, направленные на рассмотрение навыков мышления, предполагают максимальное использование способностей человеческого капитала посредством развития основных компетенций, навыков управления профессиональным ростом, а также непрерывного обучения и образования взрослых.

Литература:

1. Томашевский, К. Цифровизация и ее влияние на рынок труда и трудовые отношения (теоретический и сравнительно-правовой аспекты) / К. Томашевский // Вестник СанктПетербургского университета. Право 2: 398–413. [Электронный ресурс]. – URL: <https://doi.org/10.21638/spbu14.2020.210.С.400>. – Текст: электронный.
2. Голышко, А. Проблемы становления цифровой экономики и их возможные решения [Электронный ресурс] / А. Голышко, Н. Лихачёв // Экономика и жизнь. - 2018. - №4(9720). - URL: <https://www.eg-online.ru/article/365284/> (дата обращения: 06.05.19).
3. Проблемы конкурентной политики в цифровой экономике: доклад. - Брюссель, июль 2015 г.
4. European Commission Fair Taxation of the Digital Economy. 2014
5. Бондаренко, В.М. Мировоззренческий подход к формированию, развитию и реализации «цифровой экономики» [Электронный ресурс] / В.М. Бондаренко // Современные ИТ и ИТ-образование. 2017. - URL: <https://inecon.org>.
6. - URL: KNZ-2017-3(20) (2/3) [Электронный ресурс]. URL: <http://napravo.ru>.
7. De Stefano, V. The rise of the ‘just-in-time workforce’: On-demand work, crowd work and labour protection in the ‘gig-economy’ / De Stefano, V. // Comparative Labor law and Policy Journal. - 37(3): 471–503. - URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2682602>.
8. Чесалина, О.В. Работа на основе интернет-платформ (crowd-work и work on demand via apps) как вызов трудовому и социальному праву / О.В. Чесалина // Трудовое право в России и за рубежом. - №1. – С. 52-55.

9. Чесалина, О.В. От нестандартных форм занятости до работы на основе интернет-платформ / О.В. Чесалина // Трудовое право в России и за рубежом. - №1. – С. 22-25.

10. Глен Ходжсон. Цифровизация и трудовая миграция: использование современных технологий, вызовы и возможности. Аналитический бриф. Июль 2023. - С.2-4.

11. Закон Республики Таджикистан «Об информатизации» от 26.12.2005г.№124).

12. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 31-го августа 2022 года, №439 «Концепция перехода на цифровое образование в Республике Таджикистан на период до 2042 года».

13. Закон Республики Таджикистан «Об электронной цифровой подписи» от 30-го июля 2007 года, № 320.

14. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30-го декабря 2019 года, №642 «Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан».

15. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 26-го октября 2021 года, №460 «О Среднесрочной программе развития цифровой экономики в Республике Таджикистан на 2021-2025 годы».

16. Закон Республики Таджикистан «Об электронной торговле» от 24-го декабрь 2022 года, № 1921.

17. Закон Республики Таджикистан «Об электронном документе и электронной подписи» от 15-го марта 2023 года, №1965.

18. Hurley, J. Boss determined to deliver the right ingredients for success / J. Hurley // The Times. Newspaper. 26.02.2018. - URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/boss-determined-to-deliver-the-right-ingredients-forsuccess-6gtczs8xq>.

19. Duggan, J. Algorithmic management and appwork in the gig economy: A research agenda for employment relations and HRM / J. Duggan, U. R. Sherman Carbery, A. McDonnell // Human Resource Management Journal. – 2020. - 30 Pp. 116. DOI: 10.1111/1748-8583.12258.

20. OECD. The Future of Work // [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.oecd.org/future-of-work/>. – Date of access: 01.06.2021.

21. Gibbs, M. How is new technology changing job desingn? / M. Gibbs // IZA World of labor. - 2017. - P.344. DOI: 10.15185/izawol.344.

УДК: 796.51.09

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА

Шондарвозова М.,¹⁹ Шамбиева М.²⁰

*Институт гуманитарных наук им.
академика Б. Искандарова НАНТ*

Таърихи инкишофи сайёҳӣ

Дар мақола дар бораи таърихи сайёҳӣ, пайдоиши худи калимаи сайёҳӣ ва марҳилаҳои руиди он сухан меравад. Калимаи сайёҳӣ ба наздикӣ маъмул гаштааст, аммо решаҳои ин калима дар замонҳои қадим пайдо шудаанд. Дар замонҳои қадим ба ҷои сайёҳӣ дигар калимаҳоро ҳамчун сафар, сайру гаит истифода мебарданд, зеро одамони табақаҳои муайяни ҷомеа аз як ҷо ба ҷои дигар мерафтанд ва пайдоиши аввал сафар он буд, ки одамон танҳо меҳостанд ҷойҳои навро бубинанд, бо халқҳои дигар шинос шаванд, дониш ва таассурот пайдо кунанд. Аз ин рӯ, ин ба он оварда расонд, ки таърихи сайёҳӣ ба марҳилаҳои руиди он ҷудо карда шуд.

Калидвожаҳо: сайёҳат, таърихи сайёҳат, сафар, сайру гаит.

История развития туризма

В статье рассматривается история туризма, появление самого слова туризм и этапы его развития. Слово туризм стало популярно недавно, но корни

¹⁹**Шондарвозова Марзия Саидвалишоевна** – номзади илми иқтисод, ходими калони илмии шӯбаи тадқиқоти иҷтимоӣ-иқтисодии Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи Холдоров, 4. Тел.: (+992)934402842; e-mail: mshoidarvozova@mail.ru.

Шондарвозова Марзия Саидвалишоевна – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела социально-экономических исследований Бадахшана Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес ГБАО, ул. Холдорова, 4. Тел. (+992)934402842; e-mail: mshoidarvozova@mail.ru.

Shoidarvozova Mazriya Saidvalishoevna - candidate of Economic Sciences Senior Researcher Department of socio-economic researches of Badakhshan of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Khorog city Kholdorov, 4 st. Tel.: (+992)934402842; mshoidarvozova@mail.ru.

²⁰**Шамбиева Мишгона Аёмбековна** - магистри курси 2-юми ихтисоси саёҳат ва меҳмондорӣ Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандаров. Нишонӣ: ВМКБ, ноҳияи Роштқалъа, қишлоқи Хидорҷев. Тел.: (+992)934585788; e-mail: mshambieva@gmail.com.

Шамбиева Мишгона Аёмбековна - магистрант 2-го курса по специальности туризм и гостеприимство Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: ГБАО, Раштакалинский район, к. Хидорджев. Тел.: (+992)934585788; e-mail: mshambieva@gmail.com.

Shambieva Mizhgona Ayombekovna – 2nd year master's student of tourism and hospitality speciality of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST. Address: GBAO, Roshtqal'a district, village Khidorjev. Tel.: (+992)934585788; e-mail: mshambieva@gmail.com.

этого слова появились в древние времена. С древних времён вместо слова туризм использовали такие слова как путешествие, поездка, прогулка, потому что люди определённых слоёв общества перемещались из места в место и цель первой поездки была тем, что люди просто хотели увидеть новые места, познакомились с другими народами и приобрели знания и впечатления. Следовательно, это привело к тому, что история туризма делилась на разные этапы его развития.

Ключевые слова: туризм, история туризма, путешествие, поездка, прогулка.

The history of tourism's evolution

The article explains the history of tourism, the origin of word tourism itself and stages of its development. The word tourism has become popular recently, but the roots of this word emerged in ancient times. In ancient times, instead of tourism, words like travel, trip, and walk were used, because people of a certain group of society moved from place to place and the appearance of the first trip was that people just wanted to see new places, get to know other peoples and gain knowledge and impression. Consequently, this led to the fact that history of tourism was divided into stages of its development.

Key words: tourism, tourism history, travel, trip, walk.

Туризм как форма деятельности появился относительно недавно, но его корни уходят в древние времена. История путешествий начинается с 2000 года до н.э., и торговые поездки существовали с самых ранних этапов цивилизации. В ранние периоды развития человеческого общества путешествия были необходимы для выживания, и люди часто перемещались, чтобы найти пищу или обеспечить свою безопасность.

С переходом к осёдлому образу жизни путешествия стали приобретать новые смыслы. С древних времён многие поездки мотивировались человеческим любопытством - желанием узнать, что находится за дальним холмом или по другую сторону большого водоёма. Такие путешествия, целью которых было обучение, наблюдение, развлечение и отдых, не имели конкретных экономических, политических или образовательных целей. Возможно, их непосредственное влияние было ограничено личным интересом, но их последствия оказались значительными.

Термин «туризм» происходит от французского языка и переводится как «путешествие», «поездка» или «прогулка». Подходы к описанию туризма различны, и среди учёных нет единого мнения по поводу его эволюции. Однако многие исследователи считают, что

туризм начал развиваться с эпохи античности и тесно связан с путешествиями.

Туризм и путешествия - это связанные понятия, которые описывают определённый образ жизни человека. К ним относится спорт, отдых, активное или пассивное развлечение, изучение окружающего мира, торговля, наука, лечение и другие аспекты. Путешествие обозначает перемещение людей в пространстве и времени, вне зависимости от цели.

С самого начала истории развития, и становления цивилизаций было связано с развитием и укреплением контактов между разными государствами, народами и определёнными регионами. Многочисленные путешествия совершались для определения и изучения характера соседей - их дружеского или враждебного настроения, поиска рынков, поиска работы, приобретения товаров, знаний и т.д. Позднее путешествия стали для определённых слоёв общества (мореплаватели, исследователи, купцы, священники) профессиональной необходимостью. А ещё позднее появились люди, желавшие просто посмотреть новые народы, земли и получить новые впечатления всех этих людей мы называем путешественниками [1]. Именно эти путешествия сыграли значительную роль в накоплении человеком знаний в различных областях науки, культуры и техники. Всё это стало причиной возникновения особой формы путешествий - туризма.

Следует заметить, что первая в мире тур поездка состоялась 5 июля 1841 года, когда баптист и активный борец с пьянством англичанин Томас Кук решил организовать туристическую экскурсию. Собрав 570 рабочих, Кук отправил их на специальном поезде в «безалкогольный» вояж по графству Лестершир. Народ от поездки был в диком восторге, и спустя некоторое время эти путешествия стали регулярными [6]. Подобные путешествия начались в Древнем Египте в 4 тысячелетии до нашей эры. Путешествия древних египтян связывались с путешествиями к пирамидам, городам, храмам и искусственным озёрам. Однако из-за неразвитости дорог, мест ночлега и питания затрудняли первые путешествия. В древние времена значение дорог оценили только персы, которые на территории Персидской империи развили систему коммуникаций. Но даже эти дороги не были построены для развития транспорта, экономики и культуры. Изначально они были предназначены для похода персов в Грецию, по этим дорогам персидская армия без препятствий и в короткий срок

могла добраться до побережья Малой Азии. Эти дороги вошли в историю как «королевские дороги», связывавшие Вавилон, Сузы, Сарды и Экбатаны. Основным мотивом путешествий долгое время была торговля. Чуть позднее к нему добавились спортивные (Олимпийские игры) и религиозные (паломничество) мотивы.

В истории развития туризма различают четыре этапа.

Первый этап развития туризма охватывает период от древности до начала XIX века и считается предысторией туризма. Начало этого этапа относится к античному периоду (Древняя Греция и Рим), когда основными мотивами путешествий были торговля, паломничество, лечение и образование. В этот период зародились спортивные поездки, например, участники и зрители Олимпийских игр прибывали из самых отдалённых уголков Греции.

В Средние века основным стимулом к путешествиям стало религиозное поклонение святыням христианства и мусульманства. До середины XIX века путешествия имели несколько отличительных черт: во-первых, средства передвижения были примитивными; во-вторых, путешествие не было самой целью, а необходимым условием и средством достижения какой-либо другой цели (например, торговля, лечение, образование и т.п.). Постепенно люди начали регулярно выезжать за границу для отдыха, лечения, достижения религиозных, образовательных и экономических целей, поскольку это было приятно, недорого и эффективно.

В эпоху Возрождения инфраструктура начала улучшаться, хотя основной вид транспорта оставался таким же, как и в Средние века. Одним из значимых изменений стало увеличение числа частных отелей, где можно было не только остановиться, но и проживать на относительно длительное время.

Среди наиболее необычных отелей можно выделить те, которые построены в виде старых домиков и расположены в глубине лесов, полностью сделанных из винных бочек. В Испании предлагаются необычные юрты, оформленные в разных национальных стилях. Бельгия предлагает уникальные номера, оформленные по мотивам самых известных сказок мира, такие как комната Гарри Поттера для его поклонников. Отели возле Дубая позволяют почувствовать себя бедуином, окуная гостей в необычные поселения[19].

Второй этап развития туризма охватывает период с начала XIX века до начала XX века, который называют эпохой элитарного туризма. На этом этапе начинают создаваться первые

специализированные предприятия, предоставляющие туристические услуги. Основное различие между туризмом прошлого и настоящего заключается в доступности рынка туристических услуг.

В XIX веке маркетинг как таковой не был необходим, поскольку большинство компаний были небольшими и лично знали своих клиентов. С появлением относительно крупных компаний они долгое время оставались изолированными, что делало их хорошо известными. В XIX веке не существовало специализированных туристических компаний, и все поездки осуществлялись по частной инициативе, в основном на собственных транспортных средствах. В этот период концепция туризма радикально изменилась и стала ближе к современной идее. Так, в 1863 году Томас Кук открыл первую в мире туристическую компанию, которая продавала новый вид туристических услуг для удовольствия [5].

Присвоению туризму статуса независимой отрасли способствовал мощный технический прогресс, который привёл к появлению новых транспортных средств. Средства доставки и передвижения значительно изменились. В 1807 году изобретатель Роберт Фултон сконструировал и построил первый пароход, а в 1814 году Джордж Стефенсон создал первый паровоз. Совершенствовались способы доставки почтовых отправок, расширялись дорожные сети. Всё это обеспечило гораздо большую надёжность и скорость передвижения. При этом расходы на путешествия снижались благодаря более экономичным средствам передвижения.

Эти виды транспорта предназначались для массовых перевозок на большие расстояния, что приводило к регулярному движению. В свою очередь, это способствовало развитию сети общественного питания и размещения, обслуживающей пассажиров.

Научно-технический прогресс, социальная борьба трудящихся за свои права и растущее благосостояние общества создали возможность путешествий для большинства обычных людей. Возникли первые предприятия, специализировавшиеся на обслуживании временных посетителей. На смену скромным пансионам пришли первые гостиницы. Например, благодаря высохшему озеру Уюни в Боливии туристы могут посетить и пожить в отелях, построенных из соляных блоков. В этих отелях из соли сделаны не только стены, но и некоторые элементы мебели и декора [9].

В 1801 году в Германии (город Баден-Баден) открылась гостиница «Бадише-Хоф». В 1812 году в Швейцарии начал свою работу отель

«Риги-Клестерли», а в 1832 году были созданы первые курорты минеральных вод в Хайлигендаме, Нордернее и Травемюнде. В этот период становления туризма строились в первую очередь роскошные гостиницы, которые обслуживали представителей аристократических кругов. Однако во второй половине XIX века индустрия отдыха расширила сферу производства. К предприятиям гостиничного хозяйства добавились первые бюро путешествий, задачей которых была организация туристических поездок и их реализация потребителю. Примером первого пакетного тура (комплекс туристических услуг, продаваемых по единой цене) может служить групповой тур, организованный Томасом Куком в 1841 году. Комплекс услуг включал двадцатимильную поездку по железной дороге, чай, булочки и духовой оркестр. Вся поездка стоила каждому пассажиру всего один шиллинг. Естественно, что Томас Кук преследовал не коммерческие, а, скорее, социальные цели.

Третий этап развития туризма охватывает период с начала XX века до Второй мировой войны. Этот этап ознаменовался началом становления социального туризма. Первая мировая война, экономическая депрессия 30-х годов и Вторая мировая война оказали негативное влияние на развитие туризма. Тем не менее, именно в этот период появились элементы массового туризма, которые в полной мере стали развиваться после войны. Например, в Швейцарии была создана фирма «Отель план», который сегодня является одним из крупнейших производителей туристических услуг в стране. Фирма была основана в 1935 году Г. Дуттвайлером, который считал, что вовлечение «маленького человека» в туризм оказало бы неоценимую помощь гостиничному хозяйству. Массовые и дешёвые турпоездки стали основным продуктом фирмы. Уже в первом финансовом году фирма реализовала более 50 тысяч туристических путёвок. Самый дорогой гостиничный номер - королевский пентхаус в отеле President Wilson в Женеве (Швейцария). Одна ночь в этом номере обойдётся в 80,000 долларов. Площадь номера составляет 1,680 квадратных метров и включает 12 спален и 12 ванных комнат, а также собственную террасу, конференц-зал, библиотеку, спортивный зал и бильярдную. Из окон номера открывается живописный вид на Женевское озеро.[4]. С этого отрезка времени туризм отсчитывает свою историю как специфический вид предпринимательской деятельности.

Четвёртый этап развития туризма называется этапом массового туризма. В этот период туризм становится доступным и

востребованным для большинства населения индустриально развитых стран, перейдя от предмета роскоши к повседневной деятельности. Формируется полноценная индустрия отдыха и развлечений с собственными институтами, продуктами, производственными циклами, методами организации и управления. В западноевропейских странах активно создаются туристические фирмы, гостиницы, предприятия для аттракционов и развлечений. Европейский туризм 1950-х годов был ориентирован преимущественно на американских туристов и служил источником долларовых поступлений.

В 1960-е годы и до середины 1970-х наблюдается быстрый рост как выездного, так и въездного туризма, а также увеличение числа туристических предприятий и объёма их производства. Цели туристических поездок в этот период практически не изменились, однако расширение географии туризма и научно-технический прогресс в области транспорта стимулировали развитие деловых, научных, туристических и развлекательных поездок. Популярность путешествий выросла благодаря сильному развитию туристического сектора и растущей доступности для людей со средним уровнем дохода.

В XIX веке, особенно в начале XX века, было развито практически всё разнообразие современных "потомков" отелей: отели, мотели (появившиеся с развитием автотранспортных средств), общежития, гостиницы, пансионаты, аренда комнат, коттеджи, кемпинги и туристические базы (из-за интереса к так называемому "экологическому" туризму, особенно горному туризму, появившемуся в середине XIX века) [7].

Таким образом, после Второй мировой войны в спросе и предложении на рынке туризма произошли коренные изменения, которые дают основание говорить о том, что массовый конвейерный туризм трансформировался в массовый дифференцированный туризм. И в первом, и во втором случае речь идёт о массовом туризме, в котором принимают участие не только элита, но и средний класс, а начиная с 80-х годов, - и население с низким уровнем доходов. Значимость туризма характерна для XX-начала XXI вв.

Следует отметить, что в 21 веке стал популярным такой вид туризма как космический туризм. С развитием технологий и появлением частных космических компаний, таких как SpaceX, Blue Origin и Virgin Galactic, наступила новая эра космического туризма. Теперь люди могут купить космическое путешествие, наблюдая за Землёй с борта космического корабля. Это революционное достижение

в индустрии туризма, которое позволяет получить уникальный опыт тем, кто хочет и может позволить себе такое путешествие. В 2001 году бывший сотрудник NASA миллиардер Денис Тито стал первым в истории космическим туристом. Тито заплатил 20 миллионов долларов за восьмидневные «каникулы» на Международной космической станции. Последний полет космического туриста состоялся в 2009 году, а всего на МКС побывали семь туристов. Из них одна женщина - Ануше Ансари [10]. Роль Дениса Тито сводится не только к воздействию на экономику, а самое главное к осознанию необходимости развития связей между народами разных стран мира и для взаимопознания их истории, культуры и традиций.

В настоящее время каждый 10-й человек на земле занят туризмом. Туризм стал послом дружбы в международных отношениях. Теперь туризм стал частью нашей жизни. Уровень туризма в некоторых странах достиг грандиозных успехов. Но, несмотря на это, он всё ещё развивается. Историю развития туризма нельзя считать ни завершённой, ни замёрзшей на определённом этапе: она связана с историей человечества, поэтому развитие туризма будет влиять на экономику, социальную и культурную жизнь человека. Постепенно туризм превратился из "элитарного" времяпрепровождения в массовый отдых, и сегодня он играет настолько важную роль в жизни многих людей, что стал уникальной и крупнейшей отраслью в мире.

Литература:

1. Александрова, А.Ю. Международный туризм: Учебник / А.Ю. Александрова. - М.: Аспект Пресс, 2002. - 470 с.
2. Буйленко, В.Ф. Туризм / В.Ф. Буйленко. - Ростов н/Д.: Феникс, 2008. - 416 с.
3. День туризма: Интересные факты [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.livelib.ru/news/post/128785-den-turizma-interesnye-fakty-filmy-i-knigi-o-puteshestvennikah> (дата обращения: 12.10.2024). - Текст: электронный.
4. Интересные факты о туризме [Электронный ресурс]. – URL: https://www.sonikstour.ru/helpful/articles/interesnye_fakty_o_turizme/ (дата обращения: 20.10.2024). – Текст: электронный.
5. Оказание поддержки и помощи в координации в интересах безопасного и устойчивого восстановления туризма: UNWTO. [Электронный ресурс]. – URL: <https://webunwto.s3.eu-west->

1.amazonaws.com/s3fs-public/2020-10/201005-oecd-and-unwto-sg-ru. –

(дата обращение: 20.10.2024). – Текст: электронный.

6. Пять интересных фактов о туризме [Электронный ресурс]. - URL: <https://penguin.com.ua/5-interesnyh-faktov-o-turizme/> (дата обращение: 10.10.2024). – Текст: электронный.

7. Рудникова, Н.П. История возникновения путешествий и туризма / Н.П. Рудникова, И.А. Локтев // Научный лидер. Выпуск №5(50). - 22. 02. [Электронный ресурс]. – URL: <https://scilead.ru/article/1662-istoriya-vozniknoveniya-puteshestvij-i-turizm> - (дата обращение: 12.10.2024). – Текст: электронный.

8. Самый большой бассейн в мире [Электронный ресурс]. -URL: <https://bigpicture.ru/samyj-bolshoj-bassejn-v-mire/> дата обращение: 12.10.2024). – Текст: электронный.

9. Топ 19 самых неожиданных фактов о туризме и путешествиях [Электронный ресурс]. - URL: <https://russ-travel.ru/советы/самые-неожиданные-факты-о-туризме/> (дата обращение: 10.10.2024). – Текст: электронный.

10. Туризм: Интересные факты [Электронный ресурс]. - URL: <https://pskovpark.ru/turizm-interesnye-fakty-interesnye-fakty-o-turizme/> (дата обращение: 12.10.2024). – Текст: электронный.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ» нашрияти Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Баҳодур Искандарови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (ш. Хоруғ) мебошад.

Дар маҷалла мақолаҳои илмӣ дар бахшҳои забон, адабиёт, фолклор, таърих, фалсафа ва иқтисодиёт ба таъби мерасанд.

Маҷаллаи «Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкардааш бояд мубрамии мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, ҳулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмию амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

Матни мақола бояд бо ҳуруфи андозаи 12 дар дар вожапардозии Word, дар як рӯи қоғаз андозаи стандартӣ (А 4) бо фосилаи 1,15 (барои ёддоштҳо ва эзоҳҳо, фосила 1.0) навишта шуда, ҳар саҳифа бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набошад. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см.

Ҳадди ниҳони дастнавис: мақола – 16 саҳифа; фишурдаи мақола – 1 саҳифа, тақриз – 4 саҳифа, солномаи ҳаёти илмӣ – 4 саҳифа.

Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои калон, бо ҳаҷми шрифти 10 ва аз матн бо фосилаи як сатр ҷудо карда мешавад. Дар зери он ному насаби муаллиф, бо иқтисбос дар поварақ: ҷойи қор, вазифа, унвони илмӣ ва нишони муаллиф оварда мешавад.

Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба ҳатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) ва бо пешниҳоди маълумоти зерин оварда мешавад: маълумот оид ба унвон (китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ, маълумотномаҳо ва ғ.) / Маълумот дар бораи масъулият (муаллифон, мураттибон, муҳаррирон ва ғайра). Маълумоти дубора ҷопшуда (масалан, нашри дувум, таҳрири нав ва иловагӣ). - Ҷойи нашр (шаҳр): Ношир, соли нашр. - Ҳаҷм (шумораи сафҳаҳо).

НАМУНА:

Агар як муаллиф бошад:

1. Айнӣ, С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958. - 555 с.

2. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Ашъор / Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хурсонӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 416 с.

Ду муаллиф:

Асрорӣ, В. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик / В.Асрорӣ, Р. Амонов. - Душанбе: Маориф, 1980. - 304 с.

Се муаллиф:

Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX) / Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев. - Душанбе: Маориф, 1988. – 416 с.

Китобҳои зерини унвон.

Тавсиф аз номи китоб оғоз мешавад, агар он аз ҷониби чор ва ё зиёда муаллиф навишта шуда бошад:

Чор муаллиф:

Ному насаби ҳамаи муаллифон пас аз хати моил оварда мешавад: Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Султон. - Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 950 с.

Панҷ ва ё зиёда муаллифон:

Агар асар панҷ ва ё зиёда муаллиф дошта бошад, номи се нафари аввал дода мешавад ва ихтисораи [ва дигарон] дар қавсҳои чоркунча дода мешавад:

Идоракунии фаъолияти инноватсионӣ: китоби дарсӣ / Т.А. Искандерова, Н.А. Каменских, Д.В. Кузнецов [ва дигарон]. – М.: Прометей, 2018. - 354 с.

Мачмӯаҳо:

Инноватсияҳо дар ҷараёни таълим: мачмӯаи асарҳои конференсияи илмӣ ва амалии умумирусиягӣ бахшида ба 155-солагии зодрузи А.Н.Крылов. Чоп 16 / Институти Чебоксары (филиал) Донишгоҳи политехникии Москва. - Чебоксары: Политех, 2018. - 215 с.

Дастурҳои методӣ: (агар муаллиф дошта бошад):

Маърифати таълим: ҷустуҷӯ ва бозёфт / Ф.Ниёзов, Ф. Олимова, М. Зиёев. Дастур барои худомӯзии омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2012. – 78 с.

Фаъолиятҳои лоиҳа: роҳнамо барои татбиқи лоиҳаи курсӣ барои донишҷӯёни курси омодагӣ 03/08/01 "Соҳтмон" / О. Волков. - Чебоксары: Политех, 2017. - 28 с.

Агар фақат тартибдиҳандагон бошанд:

Агар дар бораи се ва ё зиёда тартибдиҳанда маълумот вучуд дошта бошад, пас бояд номи аввал ва насаби компилятор аввал дода шавад ва ихтисораи [ва дигарон] дар қавсҳои чоркунча дода мешавад:

Нархгузори ва бучетсозӣ дар соҳтмон: дастурҳо оид ба татбиқи ҳуҷҷатҳои курсӣ / мураттибон И. В. Петрова [ва дигарон]. – М.: СНИ (f) МРУ, 2017. - 28 с.

Мақолаҳо:

Як муаллиф:

Мусулмонкулов, Р. Асоси як тасвири шоирона / Р. Мусулмонкулов // Садои Шарк. – 1975. - № 7. – С. 25 – 28.

Ду ё се муаллиф:

а) Гафурова Ф. Андешаҳо роҷеъ ба тарзҳои ғоӣлӣ ва мағъулии феълҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / Ф. Гафурова, Ф. Зикриёев // Аҳбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, сисилаи филология ва шарқшиносӣ. - 2013, - № 1. - С. 5-12.

б) Бойматов А. Сиғаи аудитивии забони тоҷикӣ ва муодили англисии он / А. Бойматов, А. Исоқов, Р. Фузайлов // Паёми Донишгоҳи миллий. - 2015, - № 4/8. - С. 44-45.

Чор муаллиф:

Таквияти устувори бӯтабандии паҳлугии электролизҳои паҳлӯгии электролизерҳои арзизӣ (алюминӣ) / М. Акрамов, М. Сафаров, Ф. Раҷабов, Б. Эрзолов // Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. – 2010, - №2 (16). – С. 52-62.

Панҷ ва ё зиёда муаллифон:

Омӯзиши потенциодинамикии ҳӯлаи сурби CCu_3 бо мис дар электролити NaCl пайваст карда шуда / С. Худойбердизода, И. Ғаниев, Н. Муллоева [ва диг.] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои табиӣ. - 2019. - № 1. – С. 206-213.

Мақола аз маҷмӯа:

Қосимова, Н. Маъно ва вазифаҳои калимаи «будан» дар «Кушоиш ва раҳоиш»-и Носири Хусрав / Н. Қосимова // Забон рукни тоат. Маҷмӯи мақолаҳо. Китоби дуюм. - Душанбе, 2004. С. 9-15.

Санадҳои меъёрӣ:

Кодекси қонунҳои оид ба меҳнати РСС Тоҷикистон [23.07.2016, №1329 қабул шудааст]. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 144 с.

Тафсир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза ба муқобили хариду фурӯши одамон» - Душанбе: Ирфон, 2007. – 132 с.

Арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ: ташаккул ва проблемаҳои танзими ҳуқуқӣ / Зери таҳрири: д.и.х., проф. М.З.Раҳимов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 157 с.

Рисола ва автореферат:

Бобоёрова, Л.Х. Айни и таджикская просветительская литература: диссер ...канд. филол. наук: 10.01.03 / Бобоёрова Лутфия Холиковна; [Место защиты: Тадж. гос.нац. ун-т]. – Душанбе, 2010. – 189 с.

Салихов, Ш.А. Роман в таджикской литературе XX века: проблемы формирования жанра: автореф. дисс. ...д-ра филол. наук: 10.01.03 / Салихов Шамсиддин Аслидинович; [Место защиты: Ин-т яз. и лит. им. Рудаки. НАНТ]. – Душанбе, 2011. – 62 с.

Захираҳои электронӣ:

Ихтисораи URL пеш аз суроғи почтаи электронӣ нишон дода мешавад. Пас аз суроғи, ҳатман санаи дастрасӣ ба захираи нишон диҳед.

Сомонаҳо дар Интернет:

Таърихи ҷаҳонӣ: сайт. - URL: <http://www.istorya.ru> (санаи дастрасӣ: 15.10.2019). - Матни электронӣ.

Ҳукумати Федератсияи Россия: сайти расмӣ. - Москва. - URL: <http://government.ru> (санаи мурочиат: 19.02.2020). - Матни электронӣ.

Мақолаҳо аз сомонаҳо:

Маҳатма Ганди. Инсон – маҳсули афкори ҳеш аст / Ганди Маҳатма. – режими дастрасӣ: lifeyes.info/man-is-a-product-of-his-own-thoughts/ (санаи мурочиат: 08. 11. 18). - Матни электронӣ.

Брокгауза ва Ефрона. (Ҳарфи Е): портали интернет. - URL: <http://bibliotekar.ru/brokgauz-efron-ch/150.htm>. (санаи мурочиат: 12.03.2021). - Матни электронӣ.

Китобҳо аз EBS:

Борзова, Л. Д. Асосҳои химияи умумӣ: китоби дарсӣ / Л. Д. Борзова, Н. Ю. Черникова, В. В. Якушев. - Санкт-Петербург: Лан, 2014. - 480 с. - URL: <https://e.lanbook.com/book/51933> (санаи мурочиат: 23.10.2019). - Матни электронӣ.

Китобҳо аз китобхонаи электроники СИ (f) МПУ:

САПФИР 3D: китоби дарсӣ / В.В.Бойченко, Д.В.Медведев, О.И.Палиенко, А.А.Шут. - Киев, 2017. - 130 с. - URL: <http://library.polytech21.ru:81/files/Sapfir.2017.pdf> (санаи мурочиат: 07.10.2019). - Ҳолати дастрасӣ: барои сабти номшуда. Хонандагони СИ (f) МПУ. - Матни электронӣ.

Истинодҳои библиографӣ:

Истинодҳои берун аз матн ҳамчун рӯйхати сабтҳои библиографӣ, дар матн асар дар қавсҳои квадратӣ [], бо вергул ҷудо карда шуда, саҳифаҳоеро, ки дар он иқтибос ҷойгир аст, нишон медиҳанд. Рақамҳои онҳо нишон медиҳанд, ки дар рӯйхати библиографӣ таҳти кадом рақам бояд ҳуҷҷати зарурӣ пайдо карда шавад. Масалан: [34, 78].

*Дастнависҳое, ки бидуни риояи талабот тартиб дода шудаанд,
дида баромада намешаванд.*

**Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ,
таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифони ҷиҳати ислоҳ баргардонад.**

**Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши
муаллифони онҳост.**

Нишонаи мо: 736001, шаҳри Хоруғ, кӯчаи У.Холдоров 4, Институту илмҳои гуманитарии ба номи академик Баҳодур Искандарови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, маҷаллаи «Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ», тел.: (+992) 93 535 31 68 .

Сомонаи мо: www.ign.tj; e-mail: nrizvonshoeva@mail.ru.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Вопросы гуманитарных наук» издается Институтом гуманитарных наук имени академика Баходура Искандарова Национальной академии наук Таджикистана (г. Хорог).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии, истории, этнографии, археологии, философии, фольклору, литературе, а также экономике.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются аннотациями на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

Автор представляет рукопись на таджикском, русском или английском языке. Аннотации к статье должны быть представлены на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницу.

Текст должен быть отпечатан шрифтом 12, выполненного в текстовом редакторе Word на листе стандартного формата (А4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через 1,15 интервала (для примечания и сносок интервал – 1,0). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа – 1,0 см.

К рукописи прилагаются: сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номер телефона и адрес электронной почты);

Предельный объем рукописей:

статья - 16 страниц, аннотация - 1 страница; рецензия - 4 страницы; хроника научной жизни - 4 страниц.

Заглавие статьи печатается большими буквами шрифтом 10 и снизу приводится фамилия и инициалы автора со ссылкой внизу

страницы, где приводится место работы, звание, ученая степень и контактные данные автора.

Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием выходных данных.

Схема описания книги: заголовок (Ф. И. О. автора). Основное заглавие: сведения, относящиеся к заглавию (учебники, учебные пособия, справочники и др.) / сведения об ответственности (авторы, составители, редакторы и др.). Сведения о переиздании (2-е изд, перераб. и доп.). – Место издания (город): издательство, год издания. – Объем (кол-во страниц).

ОБРАЗЕЦ:

Один автор:

1. Айни, С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958. - 555 с.

2. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Ашъор / Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хурсонӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 416 с.

Два автора:

Асрорӣ, В. Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик / В.Асрорӣ, Р. Амонов. - Душанбе: Маориф, 1980. - 304 с.

Три автора:

Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI-XIX ва ибтидои асри XX) / Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев. - Душанбе: Маориф, 1988. - 416 с.

Книги под заглавием:

Описание начинается с заглавия книги, если она написана четырьмя и более авторами:

Четыре автора:

Имена всех авторов приводятся за косой чертой:

Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Султон. - Душанбе: Пажуҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, 2010. – 950 с.

Пять авторов и более:

При наличии информации о пяти и более авторах приводят имена первых трех и в квадратных скобках сокращение [и др.]:

Идоракунии фаъолияти инноватсионӣ: китоби дарсӣ / Зери таҳрири Т.А. Искандерова, Н.А. Каменских, Д.В. Кузнецов [ва дигарон]. – М.: Прометей, 2018. - 354 с.

Сборники:

Инноватсияҳо дар ҷараёни таълим: маҷмӯаи асарҳои конфронси илмӣ ва амалии умумирусиягӣ бахшида ба 155-солагии зодрузи А.Н.Крылов. Чоп 16 / Институти Чебоксары (филиал) Донишгоҳи политехникии Москва. - Чебоксары: Политех, 2018. - 215 с.

Методические указания: (с именем автора):

Маърифати таълим: ҷустуҷӯ ва бозёфт / Ф.Ниёзов, Ф. Олимова, М. Зиёев. Дастур барои худомӯзии омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2012. – 78 с.

Фаъолиятҳои лоиҳа: роҳнамо барои татбиқи лоиҳаи курсӣ барои донишҷӯёни курси омодагӣ 03/08/01 "Соҳтмон" / О. Волков. - Чебоксары: Политех, 2017. - 28 с.

Если есть только составители:

При наличии информации о трех и более составителях приводят инициалы и фамилию первого составителя и в квадратных скобках сокращение [и др.]:

Нархгузори ва бучетсозӣ дар соҳтмон: дастурҳо оид ба татбиқи ҳуҷҷатҳои курсӣ / мураттибон И. В. Петрова [и др.]. – М.: СНИ (f) МРУ, 2017. - 28 с.

Статьи:

Один автор:

Мусулмонкулов, Р. Асоси як тасвири шоирона / Р. Мусулмонкулов // Садои Шарқ. – 1975. - № 7. – С. 25 – 28.

Два или три автора:

а) Ғафурова Ф. Андешаҳо роҷеъ ба тарзҳои ғоӣилӣ ва мафъулии феълҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / Ф. Ғафурова, Ф. Зикриёев // Аҳбори Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, сисилаи филология ва шарқшиносӣ. - 2013, - № 1. - С. 5-12.

б) Бойматов А. Сиғаи аудитивии забони тоҷикӣ ва муодили англисии он / А. Бойматов, А. Исоқов, Р. Фузайлов // Паёми Донишгоҳи миллӣ. - 2015, - № 4/8. - С. 44-45.

Четыре автора:

Тақвияти устувори бўтабандии паҳлугии электролизҳои паҳлугии электролизерҳои арзизӣ (алюминӣ) / М. Акрамов, М. Сафаров, Ф.

Рачабов, Б. Эрзолов // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2010, - №2 (16). – С. 52-62.

Пять авторов и более:

Омӯзиши потенциодинамикии хӯлаи сурби CCu_3 бо мис дар электролити NaCl пайваст карда шуда / С. Худойбердизода, И. Ганиев, Н. Муллоева [ва диг.] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои табиӣ. - 2019. - № 1. – С. 206-213.

Статья из сборника:

Қосимова, Н. Маъно ва вазифаҳои калимаи «будан» дар «Қушоиш ва раҳоиш»-и Носири Хусрав / Н. Қосимова // Забон рукни тоат. Маҷмӯи мақолаҳо. Китоби дуюм. - Душанбе, 2004. С. 9-15.

Нормативные акты:

Кодекси қонунҳои оид ба меҳнати РСС Тоҷикистон [23.07.2016, №1329 қабул шудааст]. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 144 с.

Тафсир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза ба муқобили хариду фурӯши одамон» - Душанбе: Ирфон, 2007. – 132 с.

Арбитражи байналмилалӣ тичоратӣ: ташаккул ва проблемаҳои танзими ҳуқуқӣ / Зери таҳрири: д.и.х., проф. М.З.Раҳимов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 157 с.

Диссертация и автореферат:

Бобоёрова, Л.Х. Айни и таджикская просветительская литература: диссер ...канд. филол. наук: 10.01.03 / Бобоёрова Лутфия Холиковна; [Место защиты: Тадж. гос.нац. ун-т]. – Душанбе, 2010. – 189 с.

Салихов, Ш.А. Роман в таджикской литературе XX века: проблемы формирования жанра: автореф. дисс. ...д-ра филол. наук: 10.01.03 / Салихов Шамсиддин Аслидинович; [Место защиты: Ин-т яз. и лит. им. Рудаки. НАНТ]. – Душанбе, 2011. – 62 с.

Электронные ресурсы:

Перед электронным адресом приводится аббревиатура URL. После адреса обязательно указывать дату обращения к ресурсу.

Сайты в сети интернет:

Всемирная история: сайт. – URL: <http://www.istorya.ru> (дата обращения: 15.10.2019). – Текст: электронный.

Правительство Российской Федерации: официальный сайт. – Москва. – URL: <http://government.ru> (дата обращения: 19.02.2020). – Текст: электронный.

Статьи с сайтов:

Махатма Ганди. Инсон – махсули афкори хеш аст / Ганди Махатма. – режими дастрасй: lifeyes.info/man-is-a-product-of-his-own-thoughts/ (санаи мурочиат: 08. 11. 18). - Матни электронӣ.

Брокгауза ва Ефрона. (Ҳарфи Е): портали интернет. - URL: <http://http://bibliotekar.ru/brokgauz-efron-ch/150.htm>. (санаи мурочиат: 12.03.2021). - Матни электронӣ.

Книги из EBS:

Борзова, Л. Д. Основы общей химии: учебное пособие / Л. Д. Борзова, Н. Ю. Черникова, В. В. Якушев. – Санкт-Петербург: Лань, 2014. - 480 с. – URL: <https://e.lanbook.com/book/51933> (дата обращения: 23.10.2019). – Текст: электронный.

Книги из Электронной библиотеки СНИ (f) МРУ:

САПФИР 3D: учебное пособие / В. В. Бойченко, Д. В. Медведенко, О. И. Палиенко, А. А. Шут. – Киев, 2017. – 130 с. – URL: <http://library.polytech21.ru:81/files/Sapfir.2017.pdf> (дата обращения: 07.10.2019). –Режим доступа: для зарегистрир. Читателей **СНИ (f) МРУ**: – Текст: электронный.

Библиографическая ссылка:

За текстовые ссылки оформляются как перечень библиографических записей, помещенных после текста документа или его составной части. Связь библиографического списка с текстом может осуществляться по номерам записей в списке. Такие номера в тексте работы заключаются в квадратные [] скобки, через запятую указываются страницы, где расположена цитата. Цифры в них указывают, под каким номером следует в библиографическом списке искать нужный документ. Например, [34, 78].

***Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований,
не рассматриваются.***

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 736001, г. Хорог, ул. У.Холдоров 4, Институт гуманитарных наук имени академика Баходура Искандарова Национальной академии наук Таджикистан, редакция журнала «Вопросы гуманитарных наук», тел.: (+992) 93 535 31 68 .

Наш веб-сайт: www.ign.tj; e-mail: nrizvonshoeva@mail.ru.

Address: 736001, Khorog, avenue U. Kholdorov 4, Institute of Humanities named after B.Iskandarov National Academy of Sciences of Tajikistan, Tel.: (+992) 93 535 31 68.

Our website: www.ign.tj; e-mail: nrizvonshoeva@mail.ru.

МАСЪАЛАҲОИ ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ
ВОПРОСЫ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
ISSUES OF HUMANITARIAN SCIENCES

№ 4, 2024

Ба чоп 18.11.2024 иҷозат дода шуд. Андозаи 70x100¹/₁₆.
Коғази офсет. Чопи офсет. Гарнитураи Times New Roman Tj.
Ќузьи чопии шартӣ 16. Теъдоди нашр 50 нусха. Супориши №

ЌДММ “Сифат - Офсет”
734036, ш. Душанбе,
Тел: (+992) 93-585-72-71